

Szigeti Molnár Dávid

„Az kik méltók efféle adományra, azoknak...”

Makai Nyíró István végrendeletének irodalom- és könyvtártörténeti jelentősége*

A 17. századi kolozsvári papnak és konzisztornak, Makai Nyíró Istvánnak a – forrásokban több változatban is előforduló – neve (Makkai, Machovita, Rasor, Rasorius stb.) még tudományos körökben is leginkább öccse, a – Tóth Kálmán nyomán – „könyvnyomtató deákként” emlegetett János révén vált ismertté.

Nagyobbacska dolgozatomban olyan publikálatlan és figyelmen kívül hagyott adatokat és forrásokat dolgozok fel, amelyek pontosabbá és teljesebbé tehetik eddigi, nagyobb vakfoltokat hagyó életrajzát. Kettő közülük különösen becses: az egyik egy, a dühöngő pestis megszűnéséért való *Igen szép, ájtatos könyörgése*, a másik pedig (aláíratlan) végrendelete. Az utóbbi nemcsak irodalom-, hanem könyvtártörténeti jelentőséggel is bír.

Makai Nyíró István életrajza

A zsoltárfordító Thordai János (†1636) a ma már talán kissé „stéberkedőnek” is tűnő kibúcsúzó beszédében – amelyet a kolozsvári (óvári) iskola „ballagási ünnepe” tartott – az ifjú Makai Nyíró Istvánt olyan kedves tanítójaként méltatta, aki „az erények minden nemével és hosszú tapasztalattal” rendelkezik.¹ Thordai jóvoltából ránk maradt róla egy példázatértékűnek szánt, életrajzi anekdota is – eszerint derék címszereplőnk úgy tartotta: mindazt, amit kollégiumi diákjaival megoszt, Csanádi Pál (1672–1636) nagy tudású iskolaigazgatónak köszönheti.² Ám, még ha túlzott kollegiális szerénységében csakugyan mondott is ilyet, verbeli akadémita értelmiségi volt: tudásszomját oltandó, 1614-ben a lutheránus altdorfi, 1615-ben a jezsuita ingolstadti, 1616-ban pedig a megint csak protestáns³ leideni egyetemre iratkozott be.⁴ Keserű Bálint ezért – nem meglepő módon – az

* A tanulmány Bányai Réka, Bíró Gyöngyi, Gordán Edina, Lovas Borbála, Kőrösi Ferenc, Németh Gábor és Ősz Sándor Előd támogatása nélkül nem valósulhatott volna meg. Ezúton is köszönöm segítségüket, fényképeiket!

¹ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 239.

² *Uo.*

³ És inkább általános „protestáns, mintsem ortodox kálvinista szellemiségű”. BOZZAY 2018, 21.

⁴ SZABÓ, TONK 1992, 257; SZÖGI 2011, 73, 141; BOZZAY, LADÁNYI 2007, 218; ANTAL, 1888, 437; BALÁZS 2012, 216. Az utóbbi tanulmányhoz l. még: ZELTNER 1744, 370–372.

ő példájával szemléltette (még ha a katolikus intézményben „csak” természettani⁵ tanulmányokat folytatott is),⁶ hogy – kiterjedt kontinentális hálózat híján – csakis a kényszerpályán mozgó unitáriusoknál fordulhatott elő, hogy „egy konfesszionálisan ilyen mértékben kevert egyetemi látogatási sorozatra (...) lelkesíjelt vállalkozzék”.⁷ Ráadásul Keserű még azt is feltételezte, hogy Makai Nyírő „1620-as hazatértéig egy másik felekezet felsőfokú intézményében is tanulhatott”.⁸ Ezzel talán a dél-lengyelországi unitárius gymnasium illusztrára, az ún. rakóvi akadémiára célozhatott. Egy korábbi tanulmányában ugyanis hivatkozta az itt tevékenkedő és leginkább történetíróként számontartott Andrzej Lubieniecki (†1623) albumát,⁹ amelybe Makai Nyírő 1617 késő nyarán már a hazafelé vezető úton – és talán saját fordításában – jegyezte be a Timóteushoz írt második levél közismert és egyúttal áthallásosnak is tűnő részletét:¹⁰

„Amaz kellemetes bajt meg vittam, futasomat el vegeztem, hitömet meg tartottam: Immár ez leven hatra, el tétetett ennekem az igazsagnak coronáia, melliet meg ád ennekem az Ur amaz napon, az igaz Biro, nem tsak nekem penig, hanem mindeneknek az kik kevansaggal váriák az ő dicsőséges el iövetelelit”.¹¹

Egyáltalán nem tudjuk azonban, hogy hosszas bolyongása után – újonnan vásárolt, különféle, széles körű erudícióról tanúskodó könyveivel –¹² Makai Nyírő végül mikor jutott vissza – évekkel korábban elhagyott – hazájába. Kénosi Tőzsérék szerint például már „1616 körül Thordai János tanítója volt Kolozsvárt.”¹³ Erre alighanem abból következtek, hogy említett beszédében Thordai aligha emlékezett volna meg róla, ha csak kibúcsúzása évében érkezik haza. Biztosak viszont csak két dologban lehetünk: az egyik, hogy Makai Nyírőnek egy 1619-es – a nyulak gyógyászati hasznavehetőségéről szóló – ambergi kiadványban még megjelent egy allegorikus ajánlóverse,¹⁴ a másik pedig, hogy a kemény esztendők alatt kibőjtölt tanári kinevezésének valamikor 1617 vége és 1620 között kellett meg-

⁵ Orvostudományi?

⁶ SZÖGI 2011, 141.

⁷ KESERŰ 2018, 80.

⁸ *Uo.*

⁹ KESERŰ 1969, 5. Vö. BRÜCKNER 1904, 538.

¹⁰ GÖMÖRI 2021, 350–351.

¹¹ *Uo.*, 351.

¹² Erről természetesen Bíró Gyöngyitől tudok.

¹³ KÉNOSI TŐZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 198.

¹⁴ WALDUNG 1619, B3r. VD-szám: VD17 23:246203K. Digitális másolat: https://digital.slub-dresden.de/werkansicht?tx_dlf%5Bid%5D=10504&tx_dlf%5Bpage%5D=17. RMK III. Pótlások 6047 (ld. még az OSZK közös kutatótermében az RMK ún. „betanított” vagy „okosított” példányát: RMK III. 1237b). A versre Bujtás László hívta fel a figyelmet.

történnie (hiszen természetesen azt sem tudjuk, meddig időzött Rakówban, s hogy beiratkozott-e vajon itt).¹⁵

In eundem Leporem

Ugyanahhoz a Nyúlhoz

Qui leporum quaeris latebras venator adesto,
Hic tibi nunc veniet praeda cupita Lepus.
Non opus est jaculis, nec item pernice Molosso,
Nec tacito passu circumeundus erit.
Se dabit ipse tuis manibus tractabilis ultro,
Quo fuerit domini gratia nacta tui.
Non coquus hunc debet fumanti inferre culina,
Ut pipere apposite praeparet inde dapes.
Quaelibet hunc leporem simul est habitura paratum
Mensa, ubi convivis cingitur ipsa suis.
Exiguum quamvis tamen hanc vel turba per aevum
Haud edat, assidua sit licet usa vice:
Non tamen hic vacui tollet jejunia ventris,
Expedit ergo aliis te salutare cibus,
Talem nunc Leporem cunctis Waldunge dedisti,
Dum tua quis Leporum scripta theatra videt.

Vadász, ki nyúlrejteket keresel, figyelmezz: /
most jön eléd vágyott zsákmányod: a Nyúl. /
Nincs szükséged kelevézzre, se fürge molossusi
ebre, / de még csak nesztelen léptekre se, hogy
becserkészd. / Maga adja meg magát ugyanis,
szelíden és önként, / hogy elnyerhesd vele urad
kegyét. / A szakácsnak sem kell a füstös konyhá-
ba bevinni, / hogy borssal fűszerezve pompás
ebédet készítsen belőle, / mert akármely asztalon
egy csapásra kész lesz, / mihelyt vendégek veszik
körül, / s bármennyire is kicsiny, a tolongó soka-
ság / még akkor sem „pusztíthatja el” soha, ha
szakadatlanul eszi is, / hisz ez nem az üres has
éhségét veszi el – / arra más elegek a jók. /
[Egyszóval,] ily jeles Nyulat adtál ajándécul
most mindenkinek, Waldungus, / aki csak nyu-
lacról írt darabjaidat látja.

Stephani Rasoris a Mako
Pannonii Ungari

Makai Nyíró István
pannóniai magyar

Ugyancsak bizonytalan, hogy pontosan mikortól lelkipásztorkodott Kolozsváron, mindenesetre – mivel a már említett 1622-es dögvész egészen vad iramban apasztotta felére a városi papok számát – rövid időn belül magas polcra jutott. 1626-ban a főkonzisztórium¹⁶ megválasztott ülnökeként az ún. Radecius-féle *Egyházi rendtartás*¹⁷ megszerkesztésében,¹⁸ 1638-ban pedig – az unitáriusokat

¹⁵ Ezt a kérdést azért is reménytelen tisztázni, mert a rakóvi matrikulák, sajnos, megsemmisültek: Szőgi 2003, 97.

¹⁶ Kolozsvári papként természetesen a kolozs-dobokai unitárius egyházkör parciális konzisztóriumának is tagja, s innen döntőbíráként is ismerjük: „... *Tetszett az Szent Széknek* 2023, 220. A zsinati és főtanácsi jegyzőkönyvben is említik: Unitárius zsinati és főtanácsi jegyzőkönyv I. (1629–1736), 13. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: MUEKvGylt.), jelzet nélkül. Vö. Kénosi Tőzsér, Uzoni Fosztó 2009, 198.

¹⁷ UZONI FOSZTÓ, KOZMA, KOZMA 2018, 763–781.

¹⁸ KÉNOSI TŐZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 197, 463; *Az Unitárius Egyház rendszabályai 1626–1850* 1922, XV, 3–4.

Prokrusztész-ágyba kényszerítő – dési perben¹⁹ vett részt: egyes periratokat ő „juttatott el [az „újdonsült” unitárius püspöknek] Beke Dánielnek, amikor júliusban az ítélet kihirdetése előtt visszatértek Kolozsvárra.”²⁰ Az iskolai faszcikulus utoljára 1644-ben említi őt az itteni magyarok papjaként,²¹ Kénosi Tőzsérék pedig ebből azt a következtetést szűrték le, hogy „lelke ez időben szállt el testéből”.²² Valójában azonban lassanként eltűnedező neve nem csendes halála, hanem talán hosszadalmas betegsége miatt nem fordul elő többé.²³ A tévedést végérvényesen végrendelete oszlatja el, ez ugyanis csak évekkel később, 1651-ben kelt.²⁴ Hamarosan viszont csakugyan elszenderedett az Úrban (valamikor június 22-e előtt),²⁵ „híven, tökéletesen forgolódó” második²⁶ felesége pedig, akit 1642-ben vett el,²⁷ ismét özvegységre jutott. Rajta kívül csak két oldalági örököse volt: egy „váradi és szatmári, test szerént való atyjafia”.²⁸

Hivatalos elismervényükből őket név szerint is ismerjük: egyikük Makai János, a másik pedig Kaszás Pál.²⁹ Kettejük közül az előbbi – neve alapján – minden valószínűség szerint a „könyvnyomtató deák” fiával, azaz Makai Nyíró István unokaöccsével azonosítható.³⁰ A nyomdászmesterről tudjuk is, hogy 1617-ben már biztosan nős volt,³¹ s igen valószínűtlennek tűnik, hogy 1622-es haláláig³² ne született volna e több éves házasságból (felnőtt kort ért) gyermeke.

¹⁹ SZABÓ 2003; KESERŐ 2007, 445.

²⁰ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 511. Kieg. tölem: Sz. M. D. Visszatértét Kolozsvárra a faszcikulusba is feljegyezték: 1638. július 10-én „Stephanus Makai pastor redit ex Des.” *Fasciculus rerum* 1997, 116.

²¹ *Uo.*, 166.

²² KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 201.

²³ Makkai Nyíró István kolozs. unitár. pap testamentuma, mely szerént minden könyveit ajándékozta a' Kolozs. Eklézsiának, hogy ezek reverzális mellett az unitárius tanulóknak és embereknek közönséges használásra kiadassanak, egyébiránt konzerváltassanak a' plébániaháznál. [A'] Belső Magyar utcai házát is oly feltétellel testálja az eklézsiának, hogy az atyafiaknak adjon az eklézsia 100 m. forintot, és a' felesége holtig benne lakhassék. Szentgyörgyi Beke Dániel, Adamus Francus és Kannagyárto Márton aláírások [!] alatt. Anno 1651. 27. Maji[!]. Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: KBUEkLt.), jelzete: I/6.

²⁴ *Uo.*

²⁵ Nagyváradon lakó Makkai János és Szakmárt lakó Kaszás Pál rekognicionálisok arról, hogy a' Nyíró István testamentuma szerént a' nekik testált 100 m. forintokat kezekhez vették, és egyéb pretenziójok nincsen. Anno 1651. 22. Junii. KBUEkLt., jelzete: I/7. Mindezekből az is következik, hogy nem Makai Nyíró István volt a 18. században „Kolozsvárt virágzó Makai család őse”. Vö. KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 198.

²⁶ 1640. november 15.: „funus generale reuerendi domini Makaj conjux.” *Fasciculus rerum...* 1997, 145.

²⁷ 1642. június 24.: „reuerendus dominus Makai matrimonio se iungit...” *Uo.*, 157.

²⁸ Makkai Nyíró István kolozs. unitár. pap testamentuma...

²⁹ Nagyváradon lakó Makkai János és Szakmárt lakó Kaszás Pál rekognicionálisok...

³⁰ Vö. SZABÓ, TONK 1992, 117.

³¹ TÓTH 1957, 593.

³² *Uo.*, 603.

A végrendelet végül egy régi vitát is eldönt: amikor ugyanis Makai Nyíró szigorú tárgyilagossággal emlegeti fel benne a derűsebb jövőben bizakodó családja Kolozsvárra települését és gyermekkorra megrendítő tragédiáit, születési helyét is megadja:

„Az mi penig az házam dolgát illeti: úgy vagyon, hogy mikoron az én édes szüleim, atyám és anyám, velem együtt, Makóról erre az böcsületes városra származtak, szerettek volt egy házacskát, melyet, az atyámnak holta után, az anyámmal együtt eladván, magunk táplálásunkra és szükségünkre kellett konvertálnunk az árát...”³³

Ez alapján tehát nem a kincses városban, hanem még a hódoltsági Makón látta meg a napvilágot – ellentétben azzal, amit Tóth Kálmán nyomán többen is feltételeztek (vagy nemegyszer egyenesen állítottak).³⁴ Ezt egyébként az ingolstadt-i egyetem anyakönyvi bejegyzéséből is sejteni lehetett volna, ahová így írták be – alighanem tévedésből³⁵ – az ifjú nemesek közé: „Stephan. Rasor a Mako, Pannonius.”³⁶ Egy másik matrikulából az is kiderül, hogy 1590 körül született, ugyanis 26 évesen iratkozott be 1616-ban az unitáriusok által még sokáig különösen kedvelt leideni univerzitásra.³⁷ Ez a megbízhatónak tűnő adat azonban már korábban sem volt ismeretlen.³⁸

Nem olvashatták viszont még egymásra az idézett testamentumrészletet és Mihály Melinda ezúttal is nagyon jól hasznosítható fertályjegyzékét, márpedig az utóbbiban Makai Nyíró nehéz próbákon edződött édesanyja, az özvegy Makai Nyíró Istvánné már 1605-ben Magyar utcai ingatlantulajdonosként szerepel.³⁹ Ez az év tehát nemcsak a család Kolozsvárra költözésének, hanem a kenyérkereső apa és az első „házacska” elvesztésének terminus ante quemje is. A szikár adókönyvi adatsorból egyúttal az is kiolvasható, hogy az özvegy legkésőbb 1626/27 fordulójáig bírta az említett ingatlant (45. tétel), ekkor – „az unitária eklézsiának segítségével” – egy másik házat (58. tétel) vettek az árából ugyanebben az utcában.⁴⁰ Az anya (aki sohasem házasodott újra) 1636-ban még biztosan élt,⁴¹ Makai Nyíró pedig végül ezt az „új” ingatlant – hálája jeléül – a megszerzésében közre-

³³ Makkai Nyíró István kolozs. unitár. pap testamentuma... Az anya megözvegyüléséről Tóth Kálmán is tud: TÓTH 1957, 593.

³⁴ *Uo.*, 590. Így látták ezt Kénosi Tőzsérék is: KÉNOSI TŐZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 198.

³⁵ Tóth Kálmán szerint „[a]jpja, mint neve is mutatja, bizonyára jobb módú posztónyíró lehetett.” TÓTH 1957, 590.

³⁶ MEDERER 1782, II, 11. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

³⁷ *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae* 1875, 128. Vö. SZÖGI 2018, 443.

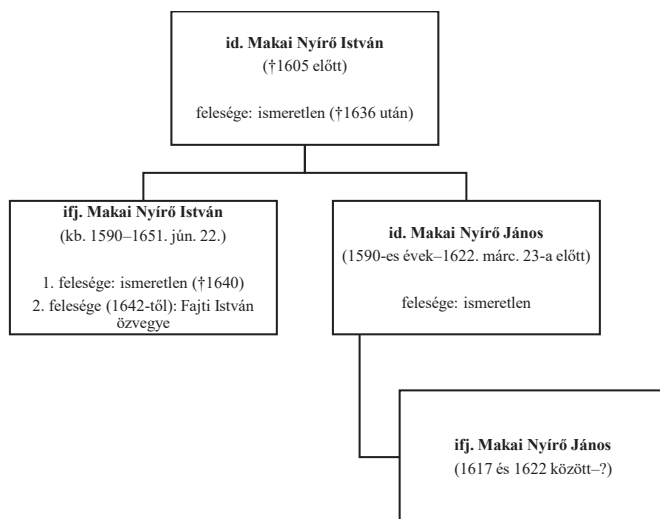
³⁸ GÁL 1935, II, 516; TÓTH 1957, 590.

³⁹ MIHÁLY 2004, 244.

⁴⁰ *Uo.*, 244, 250. Hogy a telekaprozódás a vásárlás előtt vagy után következett be itt, Mihály Melinda fertályjegyzéke alapján nem tudtam megállapítani.

⁴¹ „1636. Makay Istuan pap cum matre”. *Uo.*, 250.

működő kolozsvári unitárius egyházközségre hagyta.⁴² Egy megbúvó lábjegyzetében Mihály Melinda egyébként arra is felhívta a figyelmet, hogy Makai Nyíró Istvánt egészen 1649-ig „prédikátorként jegyzik az adókönyvben”,⁴³ így tulajdonképp akár már korábban is tudni lehetett volna, hogy hosszú évszázadokon keresztül „élve temették el”.

1. ábra. A Makai Nyíró család

Makai Nyíró István végrendeletének irodalomtörténeti jelentősége

Makai Nyíró István – készséggel beismerem –, ha irodalomtörténeti szempontból nem is érdektelen, de a marginálisabb figurák közé tartozik: allegorikus ajánlóverse csak verejtékszágú vereszet, az *Egyházi rendtartás* (1626) tényleges szövegezésében aligha vehetett részt, Csanádi Pál – skólamesterből lett – unitárius püspök fölött mondott, 1636-os halotti beszédét csak száraz életrajzi kivonatokból ismerjük,⁴⁴ a második világégés végén szerencsétlenül megsemmisült, úgynevezett *Abrugyi György kézirat* (1655–1656) Makai István nevű másolóját pedig nem lehet egyértelműen azonosítani vele.

Ez utóbb említett, egykori, „barna bőrkötésű[,] ívrétű” énekeskönyvet (Stoll 77) Damján István fedezte föl,⁴⁵ s alapvetően Thordai János 1627-ben készült, „maníros” zsoltárfordításának és – ha hihetünk Kanyaró Ferencznek – az 1632

⁴² Makai Nyíró István kolozs. unitár. pap testamentuma...

⁴³ MIHÁLY 2004, 250.

⁴⁴ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2005, 444–446.

⁴⁵ DAMJÁN 1902, 159; HEREPEI 1939, 277.

körül megjelent, ún. „második” unitárius énekeskönyvnek⁴⁶ valamiféle másolatát tartalmazta.⁴⁷ A kéziratban emellett több apróbb feljegyzés is volt, ezek közül azonban jelen dolgozat szempontjából csupán az alábbi kettő bír jelentőséggel:

„Anno 1655 Tempore Combust(ionis) Civitatis Colosvar Scriptum et Compactum est hoc gradual a Georgio Abrugj quondam Typographo eiusdem Civitatis.”⁴⁸ (Az 1655. évben, Kolozsvár városának leégése idején íratott és kötött be ez az énekeskönyv Abrugyi György, ugyanazon város egykori nyomdásza által.)

„Finis cantionum per me Stephanum Makai. Scribebam Anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo sexto die 23 Maji finis impositus Amplissimo Domino Georgio Abrugio. Laus et gloria Deo Semperiterno.”⁴⁹ (Az énekek általam, Makai István által lettek berekesztve. Írtam az 1656. évben a nemes Abrugyi György úr számára, május 23-án lett bevégezve.)

Az első bejegyzés furcsasága, hogy az 1650-es évek derekán néhai nyomdászként említi Abrugyit, noha még 1660-ban is dokumentáltan „alkotó” tipográfusként, a Heltai-nyomda vezetőjeként tevékenykedett Kolozsváron.⁵⁰ Ez alapján pedig továbbra is joggal feltételezhető, hogy e feljegyzés „valószínűleg nem szorosan egyidejű magával a kézirattal és annak bekötésével”.⁵¹ Ugyanakkor azt is sugallja, hogy Abrugyi a kéziratnak nemcsak hajdani bekötője, hanem egyúttal egyetlen másolója is volt. Ráadásul ezt Damjának az a ma már ellenőrizhetetlen megfigyelése is erősíti, miszerint ugyanaz a kéz írta a törzsszöveg egészét.⁵² Ha ugyanis mind neki, mind a feljegyzésnek hinnénk, akkor arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy ez a kéz csakis Abrugyié lehetett. Mindennek viszont ellentmond a másik bejegyzés. Ez alapján ugyanis ezeket az egyházi énekeket valójában egy bizonyos „Stephanus Makai” másolta. Kanyaró szerint pedig ez a Makai csakis „az 1620. körül működő kolozsvári könyvnyomtató, Makai Nyíró (Rasor) János fia lehetett és segéde Abrugyinak” – vagyis Makai Nyíró István unokaöccse.⁵³ Ezt a lehetőséget Keserű Bálint sem zárta ki, ugyanakkor (mivel

⁴⁶ RMNy 1541.

⁴⁷ KANYARÓ 1908, 270–271.

⁴⁸ HERPEI 1939, 277.

⁴⁹ DAMJÁN 1902, 159.

⁵⁰ Vö. RMNy 2903.

⁵¹ HERPEI 1939, 277.

⁵² „Dávid zsolthárainak fordításai 170 lapot foglalnak el és a 171-ik lapra is jut még 8 sor. A többi szent ének a 171 laptól 365 lapra van írva, *ugyanazon kéz által*.” Vö. „A zsolthárok előtt levő lapon, a mit a lemásoló a cím számára hagyott valószínűleg üresen *más kéz* írásával van egy: Pestiskorra való ének.” DAMJÁN 1902, 159. (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

⁵³ KANYARÓ 1908, 270.

– egyháztörténet-kiadás híján – neki még fogalma sem volt az unitárius pap halálának évéről) szerinte akár magával Makai Nyíró Istvánnal vagy annak fiával is számolni kell.⁵⁴ Ezen a ponton emelkedik irodalomtörténeti jelentőségre a végrendelet és az elismervény. Ezek szerint ugyanis Makai Nyíró fél évtizeddel a kézirat jelzett befejezése előtt, 1651-ben és egyúttal utód nélkül halálozott el, „hátramaradt” örökösei között pedig nem volt István nevű személy. Az ellentmondást ezért csak kétféleképp lehet feloldani: vagy nem volt rokonságban a kézirat Makai István nevű másolója a híres Makai Nyíró családdal,⁵⁵ vagy az utóbb idézett bejegyzés első fele, azaz a „Finis cantionum per me Stephanum Makai” mondat már a másoló (bárki legyen is az) azóta szintén elpusztult forrásában is ott volt, s ezt – a nemrégiben elhunyt lelkipásztor iránti tiszteletből és a szöveg autenticitását hangsúlyozandó – vezette át saját példányába. Bármelyik magyarázatot is fogadjuk el azonban,⁵⁶ ebből a korpuszból nem ismerünk egyetlen olyan szöveget sem, amely Makai Nyíró életművét gyarapíthatná, annak egyik újabb alapköve lehetne.

Épp emiatt válik még értékesebbé az az alább közlendő könyörgése, amelyet Balázs Mihály – Kolozsváron kutatva – fedezett föl. Ennek egy jellemző részletét, *A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete* című, 2012-ben, Debrecenben rendezett Rebakucs-konferencián fel is olvasta, mivel azonban a konferencia közreadott anyagában végül nem közölte szövegét,⁵⁷ sajnos, jelzete is elkallódott, elfelejtődött.⁵⁸ Az imádságot az alábbiakban az ő modernizáló átíratában bocsátom közre,⁵⁹ s egyúttal arra is felhívnom a figyelmet, hogy az unitáriusok közül hasonló, pestis idején mondandó könyörgései rajta kívül még éppen annak a Thordai Jánosnak voltak, akit már többször is említettem.⁶⁰ Makai Nyíró imádságának szövege egyébként mélyen megrázó, s még akkor is szívesen látnám bele öccse (†1622) halála miatt érzett fájalmát, ha nem is tudjuk pontosan, mibe halt bele a „könyvnyomtató deák”.⁶¹

⁵⁴ KESERŰ 1963, 22.

⁵⁵ A 17. század második feléből két Makai István nevű egyházi személyt ismerek. Az egyik „nemzetes Tholdallaghi János uram papságára és paedagogiumára ordináltatott” lelkész volt 1675-ben (akit ugyanekkor meg is fosztottak egyházi szabadságától), a másik pedig csíkszentmártoni mester a hatvanas években. GERÉB [kézirat], 305; Unitárius zsinati és főtanácsi jegyzőkönyv I. (1629–1736), 105; DOMOKOS 2022, 415.

⁵⁶ Ez leginkább talán attól függ, hogy mennyire ítéljük redundánsnak a második bejegyzést.

⁵⁷ BALÁZS 2013, 298–317.

⁵⁸ Balázs Mihály átíratra 164-es számmal kezdődik. Ez vagy a jelzet része, vagy még inkább: lapszám lehet.

⁵⁹ Ezt 2015. november 20-án küldte el nekem.

⁶⁰ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 243; FARCÁDI 2007, 163–164.

⁶¹ TÓTH 1957, 593.

Igen szép, ájtatos könyörgés

Könyörülő Isten, szentséges Atyánk, ki lakol az magos mennyekben, méltóztassál mostan ez megkeseredett népre kegyelmesen tekinteni és ennek siralmas fohászkodásokkal hozzád eresztett (nyújtott), ájtatos és buzgó könyörgését kegyes füleidben venni, mert te poroncsoltad, Uram, minekünk, hogy az mi szorongatásinknak és nyomorúságinknak idején tégedet keressünk, megesezésinket, ígérted is az te kegyelmességedet, hogy nem hagyod heában, hanem meghallgatsz az mi könyörgésünket és megszabadítasz minket, hogy osztán mi is felségedet dicsőítsük.

Látjuk és keservesen érezzük az te búsulásodnak felgerjedett tüzét miellenünk, melynek megemésztő, sebes lángja földünkben naponként harapózik és terjed, mert az te méreggel megkent, szigonyos nyilaid, az mirigy és az pokolvar szerinszerte járnak miközöttünk, minden naponként sokakat költöztetnek ki közülünk, és az te büntetésednek rettenetességében országunknak nagy része, városinknak minden utcái, sőt, majd minden házak megteljesedtenek jajszóval és siralommal, mert az te haragoson csapdosó angyalod kíméletlenül üldöz minket, ki, az mely házra fordul, bokrosával ontja le az ifjúságnak seregét. Sok keserves atyák és anyák vadnak, kik az ő édes magzatjokot egyszersmind kettősivel és hármásával törik és teszik naponként az földben. Minden rendben emberek közül nem kevesen vadnak, kiknek az ő eltemetett szerelmesek után való sok sírás és könnyhullás miatt szűvők megepedett, erejek megfogyatkozott, és szemek világa meghomályosodott.

Mi pedig, kikre még az szer nem jutott közülünk, az te kemény bosszúállásodtól elrémültünk, az szívünk, kicsinytől fogva nagyig, gyászba borult. Nincsen immár közöttünk semmi vigasztalás, mert mind óránként, szempillantásonként rettegjük az te sebes lövöldözésidet. Mit mondhatunk, Uram? Jól látjuk, hogy igaz és méltó igyed és pered vagyon ellenünk, és semmi nincsen, az kivel menthessük és igazolhassuk magunkot, mert noha eleitől fogva sok szolgálidot bocsátottad hozzánk, az kik által hívatál minket az igaz pönitenciára, de mi, azoknak intéseket megvetvén, semmi jóban nem épültünk, hanem inkább minden rút bűnökben éltünk előtted, az mellyel magunk hoztuk reánk az te csapásidot és büntetésidet. De mégis, az te gazdagságodnak ígéretiről megemlékezvén, az mi bűneinknek mélységéből ugyan felségedhez kiáltunk fel, könyörületességnek elfogyhatatlan kútfeje, szent Isten:

Ne haragudjál mindvégiglen mireánk! Ne rejtse el mitőlünk az te nagy kegyelmességedet! Ne vedd hátra az te keseredett népednek esedezését! Könyörülj inkább mirajtunk, édes Istenünk, szánj meg, édes Atyánk, ilyen nagy romlásunkban és szertelen való fogyatkozá-

sinkban! Ne üldözz minket kéméletlenül, gyarló férgeket! Szánd meg, az kiket az te képedre teremtetél és alkottál!

Essék meg szűved az sok keserves atyáknak és anyáknak édes magzatjokért és az szegény árváknak édes szülejekért való keserves sírásokért, hiszem te vagy az könyörülő Úr, kinek irgalmassága minden dolgaidat felyülhaladja. Nem szokása, Uram, felségednek, hogy a tetőled kenyeret kérő fiaknak követ adj vagy hogy az halat kérőknek kégyót nyújts (Mt 7,9) – mü, Uram, kegyelmet kértünk, ne adj büntetést; irgalmasságot várunk, ne verj végetlen, hanem könyörülj, Uram, rajtunk!

Tudod, Uram, hogy nem angyaloktól, hanem gyarló anyáktól születettünk ez világra, földből csinált edények, romlandó cserepek vagyunk, azért előtted szüntelen elesünk, ugyanis ha ellened nem vétkeznénk, hol tetszenék meg a te irgalmasságod? Ha bűnünk nem volna, mit bocsáthatna meg felséged minekünk? Nem szükséges, Uram, az egészségesnek az orvosság, sem az ártatlan igaznak az pönitenciabeli igazítás, azért szűkölködünk a te kegyelmességed nélkül. Vétkeztünk, kegyelmes édes Atyánk. Megvalljuk, hogy feletted igen vétkeztünk. De könyörülj rajtunk, könyörülj, édes Atyánk, és szüntesd meg a te rajtunk való büntetésedet!

Vedd ki közülünk a dögletes mirigyét, a betegekre nyújtsd ki az te orvosló kezeidet a gyógyításra, és az kiket szerelmeseknek elvételével megkeserítettél, vigasztald meg szent lelkednek általa! Ne halogassad, Uram, immár, hanem hozd el – mert ideje – az te kegyes, atyai meglátogatásodot és vigasztalásokat (!), immár ennyi időtől fogva való nyavalyáink után az te kegyelmednek kíváncsú napját, hogy az békességnak idejében, testünknek egészségében, szívünknek csendességében felségedet lélekben és igazságban, szentségben, ártatlanságban szolgálhassunk és dicsérhessünk mindörökkön-örökké. Amen. St. R. Makkai 1622 et 23 dictae Caludiopoli.

Makai Nyíró István végrendeletének könyvtártörténeti jelentősége

Makai Nyíró István végrendelete nemcsak irodalom-, hanem könyvtártörténeti szempontból is figyelmet érdemel, ugyanis – Magyar utcai háza mellett – könyvtárának élete végéig dédelgetett darabjait is a kolozsvári unitárius egyházközségre hagyta:

„Az könyveim penig épen mind az kolozsvári plébániaházhoz vitesenek és maradjanak az unitária eklézsia számára.”⁶²

⁶² Makkai Nyíró István kolozs. unitár. pap testamentuma...

Makai Nyíró értékes magángyűjteményét Bíró Gyöngyi igyekezett, igyekszik rekonstruálni, aki eddig a bibliofil lelkész több mint egy tucat – nemegyszer supralibrost is viselő – kötetét tudta azonosítani. Mivel az általa összeállított listát remélhetőleg hamarosan közölni is fogja, a következőkben csak azokra a Makai Nyíró birtokában lévő kiadványokra utalok, amelyekről tőle függetlenül is tudhatunk. Ilyen például Pázmány Péter *Kalauza* (1625),⁶³ Kálvin *Evangéliumi harmónia* című bibliamagyarázata (1629),⁶⁴ két Fausto Sozzini-nyomtatvány általa egybekötött együttese⁶⁵ (1633) vagy épp Lactantius fő műve, az *Isteni tanítások*.⁶⁶ Ósz Sándor Előd kiváló recepciótörténeti monográfiájából az is kiderül, hogy a másodikként említett kommentárkötet csakugyan a helybeli egyházközség birtokába került, ami már önmagában is arra utal, hogy Makai Nyíró végrendeletét ezt illetően is igyekeztek végrehajtani.⁶⁷ Úgy illik azonban, hogy a végső ítéletet majd Bíró Gyöngyi mondja ki.

Emellett tudunk Makai Nyírónek két olyan tudós könyvéről is, amelyet kifejezetten ajándékba kapott. Az egyik egy, a legkorábbi erdélyi unitárius nyomtatványok összefűzésével létrejött kolligátum – ezt 1634-ben, akkori possessora, Sepsiszentgyörgyi „Marci”/”Marcus” István adta neki,⁶⁸ a másik pedig a *Liber de Deo et ejus attributis*, amelyet 1631-ben – legfeljebb néhány hónappal a megjelenése után – maga a tekintélyes szerző küldött el neki. Ebben legalábbis – szerintem egyébként Makai Nyíró saját kézírásával – a következőket olvashatjuk:

„Stephani Rasorij Makaj. A clariss. Joanne Crellio primi libri authore pro veteris amicitiae confirmatione, Racovia Claudiopolim, ipsi

⁶³ *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyűjteményeinek katalógusa*, 2004, 468.

⁶⁴ Ósz 2014, 61. Tulajdonképp ez egy kolligátum. Vö. *Uo.*, 353–354.

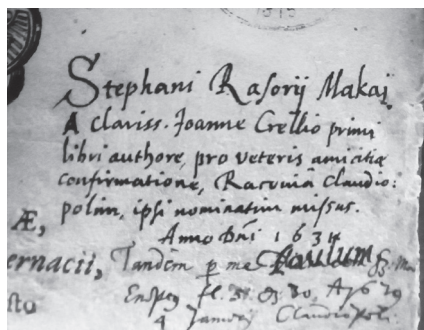
⁶⁵ *Magyar személyek és intézmények könyvtárai 1617–1777* 2022, 26–27. A Könyvtártörténeti füzetekben Makai Nyíró neve még helytelenül szerepel: *Intézményi- és magángyűjtemények 1609–1750* 2021, 5.

⁶⁶ *Korai szombatos írások* 2010, 33, [25].

⁶⁷ Vö. A’ kolozsvári unitarium nemes kollégium bibliotékájának eredeti fundáltatásáról, jövedelem-kútfejeiről, adminisztráltatásáról s’ mai mibenlétéről rövid jegyzések, 1. MUEKvGylt., jelzete: Körmöczy János és fia, József hagyatéka 4.5.

⁶⁸ A kolligátum az 1560-as évekéről „kilenc” nyomtatványt tartalmaz, amelyek a következők: 1–2. *De falsa et vera...* [Két könyv az egyedülvaló Atyaistennek...] (RMNy 254); 3. Dávid Ferenc: *Refutatio propositionum Petri Melii...* (RMNy 252); 4. Dávid Ferenc: *Demonstratio falsitatis doctrinae Petri Melii...* (RMNy 250); 5. Giorgio Blandrata: *Antithesis pseudo-Christi...* (RMNy 245); 6. Dávid Ferenc: *Brevis enarratio disputationis Albanae...* (RMNy 247); 7. Dávid Ferenc: *Az Szentírásnak fundamentomából vött magyarázat...* (RMNy 253); 8. Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat...* (RMNy 232); 9. Dávid Ferenc: *Rövid útmutatás...* (RMNy 233). Vö. *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa* 2001, I, 212. – Itt jegyezném meg, hogy biztosra vehetjük, hogy a kolligátum teljes egészében Makai Nyíróé volt, egyik possessorbejegyzését ugyanis az első kötéstábla előzéklapján olvashatjuk, ahová csak a bekötés után kerülhetett.

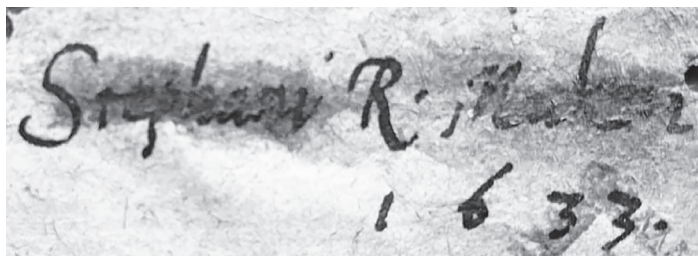
nominatim missus. Anno D[omi]ni 1631.”⁶⁹ (Makai Nyíró Istváné. Egy régi barátságot megerősítendő, a méltóságos Johann Crelltől, az első [!] könyv szerzőjétől – Rakówból Kolozsvára – név szerint neki küldetett. Az Úr 1631. évében.)

2–4. ábra. A kötet második possessora talán Szentmártoni Mihály volt, tőle kerülhetett a könyv Szentmártoni Pálhoz (A fényképeket Németh Gábor, a Ciszterci Múemlékkönyvtár igazgatója készítette)

⁶⁹ Johannis Volkeli Misnici De vera religione libri quinque : Quibus praesixus est Johannis Crelli Franci Liber de Deo et ejus attributis, ita et unum cum illis opus constituat. (Raków : Sternacius, Sebastianus, 1630). Zirci Ciszterci Múemlékkönyvtár katalógusa, jelzete: 80012.

5. ábra. Makai Nyíró István saját kezű bejegyzése a Nagyenyeden található egykori kolligátumában (jelzete: Th 297)
(A fényképet Gordán Edina, a nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár vezetője készítette)

Crell (1590–1633), akit saját korának unitárius „sztárteológusaként” tartottak számon, ekkoriban rakóvi lelkipásztor volt, de már Makai Nyíró itteni megfordulásakor is rektorként működött a virágkorát élő városban.⁷⁰ Erdélyi recepciójáról külön dolgozatot lehetne írni, most azonban csak annyit jegyzek meg, hogy miután 1629-ben egyike volt azoknak, akik a rakóvi zsinat nevében felvették a kapcsolatot erdélyi hitsorsosaikkal,⁷¹ egy Krisztus tiszteletéről szóló könyvrészlete magyarul is megjelent (1634),⁷² egy bizonyos Politoris Kis István pedig alighanem *Ethica Christianá*jának rakóvi kiadását (1635) is támogatta.⁷³ Mivel Politoris 1616-ban ugyancsak járt Rakówban,⁷⁴ úgy tűnik, hogy az itt megforduló erdélyieket – a náluk jóval ismertebb Szörös Mátyáshoz hasonlóan – a lengyel testvérek legalábbis megpróbálták – akár sajátjaik ellenében is – megnyerni maguknak, „eszméiknek”. Amint híres levelükben fogalmaztak: ezek az egykoron hozzájuk is elutazó akadémiták továbbra is „a két egyház bizonyos összekötői, és a köztünk levő szeretetnek úgyszólván zálogai és kezesei”.⁷⁵

Visszatérve a végrendeletre: ennek könyvtártörténeti jelentőségét nemcsak az adja, hogy általa egyértelműen azonosítható a kolozsvári unitárius egyház-községi könyvtár gyarapodásának egyik korai forrása, hanem az is, hogy ez a legrégebbi olyan, ránk maradt⁷⁶ testamentum, amelyben egy unitárius pap a saját gyülekezetére hagyományozza kisebb-nagyobb magángyűjteményét. Ha-

⁷⁰ BALÁZS 2002, 294.

⁷¹ KESERŰ 2007, 429–449.

⁷² MOLNÁR 2018, 15.

⁷³ MOLNÁR 2015, 42, 173.

⁷⁴ SAS 2008, 60.

⁷⁵ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ 2009, 196.

⁷⁶ Már Valentin Radecke (†1632) is a kolozsvári unitárius egyházközségre hagyományozta a könyveit, az ő végrendelete azonban nem maradt fenn. A kolozsvári unitarium nemes kollégium bibliotékájának eredeti fundáltatásáról..., 1.

sonlót a 17. század második feléből még kettőt ismerek, az egyik 1678-ban,⁷⁷ a másik pedig 1683-ban kelt.⁷⁸

Összegzés

Dolgozatomban az idevágó szakirodalom több tévedését igyekeztem helyreigazítani: Makai Nyírő nem Kolozsváron, hanem Makón született; nem 1644-ben, hanem 1651-ben halt meg; nem apja taníttatta őt és öccsét, hanem anyjuk és/vagy az egyházközség; sohasem volt rektor, csak lektor stb. Sajnálatos módon azonban, mivel hosszú éveken át mondott prédikációi közül saját könyveiben egyet sem sikerült fellelnem, irodalmi munkásságát ezúttal nem tudtam olyan éles megvilágításba helyezni, mint – nyilván kisebb érdeklődésre számot tartó – élettörténetét. Azt remélem ugyanakkor, hogy a szerencsésebb kezűek még ráakadhatnak egy-egy kéziratosszövegre, vagy akár még arra az általam sem említett, szintén lappangó levelére is, amelyet 1615-ben még vándorló peregrinusként írt Jénából Altdorfba, s amelyről csak az ottani unitarizmus „titkos történetét” elmondó Gustav Georg Zeltneről tudunk.⁷⁹

⁷⁷ SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Joachim Stegmann Jr. and the Netherlands*. Megjelenés előtt. Az eredeti levéltári forrás: 1678. esztendőben 10. Augusti Joachimus Stegmanus, kolozsvári unitárius százsz pap maga könyveit testálván az unitárius kolozsvári eklézsiának, ha sine semine decedál, arról való testamentum. MUEKvGylt., jelzete: RegA [30] H. 1.

⁷⁸ BENCZÉDI 1897, 28.

⁷⁹ ZELTNER 1744, 371.

Appendix

1.

MAKKAI NYIRŐ ISTVÁN *kolozs. unitár. pap testamentuma*⁸⁰, mely szerént minden könyveit ajándékozza a 'Kolozs. Eklézsiának⁸¹, hogy ezek reverzális⁸² mellett az unitárius tanulóknak és embereknek közönséges használásra kiadassanak, egyébiránt konzerváltassanak⁸³ a' plébániaháznál. [A'] Belső Magyar utcai házát is oly feltétellel testálja⁸⁴ az eklézsiának, hogy az atyafiaknak adjon az eklézsia 100 m.⁸⁵ forintot, és a' felesége holtig benne lakhassék. SZENTGYÖRGYI BEKE DÁNIEL, ADAMUS FRANKUS és KANNAGYARTO MÁRTON aláírások [!]⁸⁶ alatt. Anno 1651. 27. Maji⁸⁶ [!]. KBUEkLt. I/6.

Mű, SEPSI-SZENTGIÖRGYI BEKE DÁNIEL, Erdélyben az unitária eklézsiáknak püspöke, ADAMUS FRANKUS, az Kolozsvári Unitária Eklézsiának plébánusa és KANNAGYARTO MÁRTON, ugyan az Kolozsvári Unitária Eklézsiának egyik edilise⁸⁷, mindnyájan Kolozsváratt lakók, [a]djuk tudására mindeneknek, az kiknek illik, quod in hoc anno praesenti 1651. die 27. mensis⁸⁸ Martii hívata minket Kolozsváratt, Belső Magyar utcában lakó MAKAI NYIRŐ ISTVÁN pap uram, az Kolozsvári Unitária Eklézsiának egyik minisztere⁸⁹ az maga házához, és, odamenvén, jelenté őkegyelme, hogy holott az Úristen, ennyi sok esztendőktől fogván való betegsége után, mostan súlyos betegséggel látogatta volna, úgyannyira, hogy immár életinek végét közel ítélné lenni, az okáért még most, ép ésszel és elmével levén, kevés jövai felől mielőttünk illendő diszpozíciót⁹⁰ akarna tenni szabad, jó akaratjából jó idejénkorán, hogy avval is jobb készüllettel lehessen kimúlása, és minket testamentárius⁹¹ tanúknak rendelvén, ilyen testamentumat tőn mielőttünk:

Én, MAKAI NYIRŐ ISTVÁN pap noha Istennek diszpozíciója szerént mostan oly betegséget érzek testemben, hogy ítéletem szerént ebben az betegségemben ez világi életemnek vége leszen, mindazonáltal áldott az Úrnak neve, hogy noha még

⁸⁰ Végrendelet (EMSzT XIII, 174).

⁸¹ A szavak jelentését a következőkben az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* alapján adom meg: Egyházközség (EMSzT II, 734).

⁸² Írásbeli kötelezvény (EMSzT XI, 432).

⁸³ Öríztet (EMSzT VII, 208).

⁸⁴ Örökül hagy (EMSzT XIII, 171).

⁸⁵ Magyar.

⁸⁶ Martii!

⁸⁷ Egyházfi (EMSzT II, 558).

⁸⁸ Hogy ebben a jelenlegi 1651. évben, március hónap 27. napján.

⁸⁹ Pap (EMSzT IX, 276).

⁹⁰ Végrendeletkezés (EMSzT II, 421).

⁹¹ Végrendeleti (EMSzT XIII, 174).

ép eszemen és elmémen vagyok, de kimúlásomnak óráját nem tudhatom, annak okáért az én itt való kevés jóvaim felől kegyelmetek előtt oly diszpozíciót akarok tenni, mely mind az Istennek nevének tiszteletire, magamnak lelkem csendességére, utánam hátramaradtaknak is nyugodalmokra legyen. Mivel azért az üdőtől fogva, mióta az Úristen engemet Kolozsvárra telepített, nem valami avitikumból⁹², hanem eklézsiái⁹³ szolgálatom után való jövedelmemből, az eklézsiaának szuszteniációjából⁹⁴, beneficiumából⁹⁵ éltem legfőbbképpen, abból is akviráltam⁹⁶, Isten segedelme által, az mi vagyon, az okáért méltónak ítélem lenni, hogy az én diszpozícióm szerint maradjanak holtom után mindenek.

Az én feleségem felől azért legelsőbben is azt hagyom, hogy holott ennyi esztendőktől fogván való betegségemben híven, tökéletesen forgolódott mellettem, velem dajkálkodott, hozzám látott, az okáért valami névvel nevezhető ingó és ingatlan javai vadnak, melyek őreá az első uráról, FAITI ISTVÁNról szállottanak avagy akármiképpen reá devolváltattanak⁹⁷, azok mind épen az feleségemnek meghagyattassanak, senki azokból semminemű részt ne kívánhasson, azokban senki is meg ne háborgassa. Ez mellett, az mi kevés borom, búzám, szalonnám és egyéb, testi táplálásra való jóm vagyon az háznál, épen az is feleségemnek maradjon, éljen vele, tartsa magát belőle. Az könyveim pedig épen mind az kolozsvári plébániaházhoz vitessenek és maradjanak az unitária eklézsia számára. Így: hogy valakik az unitáriusok közül akarnak azokkal élni, jó reverzális alatt jó úzusra⁹⁸, kinek-kinek szüksége szerint, kiadattassanak, de ismét azoktól, annak idejében, az plébániaházhoz visszavitessenek és számán percipiáltassanak⁹⁹, úgy, hogy ad publicum ecclesiae commodum¹⁰⁰ tartassanak. Valamennyi öltözetem, köntösöm, mentém, dolmányom pedig vagyon, azokat püspök és plébánus uramék osszák az szegény rendbeli minisztereknek, jó lelkiismeret szerint, az kik méltók efféle adományra, azoknak. Az mi pedig az házam dolgát illeti: úgy vagyon, hogy mikoron az én édes szüleim, atyám és anyám, velem együtt, Makóról erre az böcsületes városra származtak, szerettek volt egy házacsát, melyet, az atyámnak holta után, az anyámmal együtt eladván, magunk táplálásunkra és szükségünkre kellett konvertálnunk¹⁰¹ az árát, de ezt az házat, mivelhogy az unitária eklézsiaának segítségével, beneficiumával szerzettem s mind pedig eklézsiái szolgálatom után jutottam hozzá, abból vöttem és építettem, [s]őt magamot is, kiváltképpen ez hosszas betegségemben, abból tartottam és tápláltam, az okáért épen maradjon az

⁹² Ősjóság (EMSzT I, 512).

⁹³ Egyházi (EMSzT II, 735).

⁹⁴ Ellátás (EMSzT XII, 736).

⁹⁵ Jótétemény (EMSzT I, 785).

⁹⁶ Szerez (EMSzT I, 190).

⁹⁷ Átörökítettik (EMSzT II, 354).

⁹⁸ Használat (EMSzT XIII, 859).

⁹⁹ Begyűjtetik (EMSzT X, 668).

¹⁰⁰ Az egyházközség javára.

¹⁰¹ Fordít (EMSzT VII, 201).

unitária eklézsia számára. És mivelhogy az eladott háznak árában lehet valami részecske benne, hogy valami veszekedés ez miatt az én atyámfiaitól ne oriáltathassék¹⁰², noha kevesebbel is kontentusok¹⁰³ lehetnének, de, pro meliori esse¹⁰⁴, adjon az eklézsia az én váradi és szatmári, test szerént való atyámfiainak az házból száz magyar forintot. Az míg pedig az feleségem az én nevemet viseli, azon eklézsiái szabadságban lakhassék ez házban, feleségem holta után pedig az hova az eklézsia akarja fordítani, oda konvertálhassa. Ezeken kívül, valami névvel nevezendő, ingó-bingó jóm vagyon, azok az várasnak konstitúciója¹⁰⁵ szerént szubdividáltassanak¹⁰⁶ feleségem és az én test szerént való atyámfiai közt: két része legyen az én atyámfiaié s harmada pedig az feleségemé. Hasonlóképpen legyen az én részemre való szőlőörökségnek is az ő osztása.

Mi is annak okáért, felyül specifikált¹⁰⁷ testamentáriusok¹⁰⁸, ez testamentumnak hallói és tanúi levén, írtuk meg fide nostra mediante¹⁰⁹, melyet, nagyobb biznosságnak és erősségnek okáért, szokott pecsétünkkel és kezünk írásával is konfirmáltunk¹¹⁰:

DANIEL BEKE SZENTGEORGI
superintendens¹¹¹
mpria. P. H.

ADAMUS FRANCUS
P. E. C.¹¹²
P. H.

MARTTEN PAULL
KANNAGY...
P. H.

¹⁰² Kezdeményeztetetik (EMSzT X, 23).

¹⁰³ Elégedett (EMSzT VII, 173).

¹⁰⁴ Mert így jobb.

¹⁰⁵ Szabályrendelet (EMSzT VII, 156).

¹⁰⁶ Felosztatik (EMSzT XII, 691).

¹⁰⁷ Megnevezett (EMSzT XI, 914).

¹⁰⁸ Végrendeleti tanú (EMSzT XIII, 174).

¹⁰⁹ Eskünk alatt.

¹¹⁰ Megerősít (EMSzT VII, 128).

¹¹¹ Püspök.

¹¹² Plebanus/pastor ecclesiae Claudiopolitanae, azaz a kolozsvári egyházközség plébánosa/pásztora.

2.

Nagyváradon lakó MAKKAI JÁNOS és Szakmárt lakó KASZÁS PÁL rekognicionálissok¹¹³ arról, hogy a 'NYIRŐ ISTVÁN testamentuma szerint a 'nekiek testált¹¹⁴ 100 m. forintokat kezekhez vették, és egyéb pretenziójok¹¹⁵ nincsen. Anno 1651. 22. Junii.¹¹⁶

KBUEkLt. I/7.

Mi, Váradon lakó MAKAI JÁNOS és Szakmárt lakó KASZÁS PÁL adjuk tudására mindeneknek, az kiknek illik, ez levelünknek rendiben, hogy in hoc anno praesenti 1651. die 22. mensis Junii [a]z bódog emlékezetű, Úrban elnyugdult, szerelmes bátyánknak, MAKAI NYIRŐ ISTVÁN pap urunknak Kolozsvárban, Magyar utcában lakó relikájának¹¹⁷ házához mikor mentünk volna, jelen levén ott LAKATOS GYÖRGY és SZABO AMBRUS uramék, kolozsvári hűtös divizorok¹¹⁸, és mikoron őkegyelmeknek atyafiúságunkat az megírt, böcsületes, Úrban elnyugdult atyánkfiához eleikben adtuk volna, és kívántuk volna, hogy ha mi igazságunk minekünk az atyánkfiának, vérésgünk után, az őkegyelme javaiban volna, azt őkegyelmek hivataljok szerint kiszolgáltatnák. És mikoron őkegyelmek jelentenék, hogy az böcs. tanácstól ugyanaz végre küldettek volna őkegyelmek oda, [m]ely hogy jobb módjával véghez mehetne, elsőbben is kolozsvári püspök és plébánus uramék olvastaták el, divizor uramékkal, az üdvözült bátyánk urunknak az ő szép testamentumlevelét¹¹⁹, melyet hallván, mi is jóvallánk, apróbálánk¹²⁰ et in omnibus punctis et clausulis¹²¹ in vigore¹²² maradni kívánánk, hogy az mit az mi megnevezett urunk atyánkfia minekünk, úgymint test szerint való atyafiainak legált¹²³, őkegyelmek által minekünk az excindáltassék¹²⁴. Divizor uramék azért méltónak ítlvén kívánságunkat, valamit minekünk az mi böcsületes atyánkfia testamentumában hagyott, őkegyelmek azt plene et integre¹²⁵ kezünkben adák, és mi is az szerint, böcsülettel és szeretettel, őkegyelmektől leválók¹²⁶, úgylgy ennek utána in máron [!] semminemű jussunkat sem az Úrban elnyugdult atyánkfiának házához, se senminemű [!] névvel nevezendő javaihoz sohasem mondjuk, és senmi [!] pretenzióunkat ahhoz nem tartjuk, hanem evvel az kedves

¹¹³ Elismervény (EMSzT XI, 235).

¹¹⁴ Végrendeletileg örököül hagyott (EMSzT XIII, 172).

¹¹⁵ Követelés (EMSzT X, 928).

¹¹⁶ Az 1651. évben, június 22-én.

¹¹⁷ Özvegy (EMSzT XI, 257).

¹¹⁸ Osztóztató bíró (EMSzT II, 433).

¹¹⁹ Végrendelet (EMSzT XIII, 175).

¹²⁰ Helybenhagy (EMSzT I, 370).

¹²¹ Mind valamennyi pontjában, mind záradékaiban.

¹²² Érvényességében.

¹²³ Hagyományoz (EMSzT VII, 906).

¹²⁴ Kihasíttatik (EMSzT III, 513).

¹²⁵ Egészen és becsületesen.

¹²⁶ Felvesz (EMSzT VII, 1108).

atyánkfiától nekünk testált jóval bene contentusok¹²⁷ leszünk. Kvietáljuk¹²⁸ is penig ez levelünkkel őkegyelmeket, valamely böcsületes uraink az mi üdvözült atyánkfiának, az őkegyelme javinak gondviselői, s mind penig az őkegyelme relikáját, hogy az mi böcsületes atyánkfiának jovaiban való részünkért sem mi, sem poszteritásink¹²⁹, sem egyéb atyánkfiái soha meg nem háborgatják, [m]elyről mi is, pecsétünk és kezünk írása alatt, adjuk ez mi levelünket fide mediante¹³⁰.

JOANNES MAKAI
P. H.

PAULUS KASSAS
P. H.

Hivatkozott irodalom

- A kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyújteményeinek katalógusa*, szerk., tan. Sipos Gábor, Kolozsvár, Scientia–Bibliotheca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004 (Sapientia Könyvek 28, Társadalomtudomány).
- Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV*, Haga, Martinus Nijhoff, 1875.
- A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa*, szerk. Spielman-Sebestyén Mihály, Balázs Lajos, Ambrus Hedvig, Mesáros Ovidia, Marosvásárhely, Lyra, 2001, I.
- ANTAL Géza, *Az utrechti és leideni egyetemeken járt magyar ifjak névjegyzéke (Folytatás és vége) = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 31(1888), 437–441.
- Az Unitárius Egyház rendszabályai 1626–1850*, szerk., tan. Tóth György, Cluj–Kolozsvár, „Minerva” Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1922 (Az Unitárius Egyház Törvényeinek Gyűjteménye, 3), XV, 3–4.
- BALÁZS Mihály, *Johann Crell Az egy igaz Istenről írott művének német fordítása = Jan-kovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, szerk. Mikó Árpád, Bp., Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, 2002, 293–294.
- BALÁZS Mihály, *Altdorf és az unitáriusok = Keresztény Magvető*, 118(2012), 211–228.
- BALÁZS Mihály, *Néhány megjegyzés Heltai imádságos könyvének utóéletéről = Studia Litteraria*, 52(2013), 298–317. <https://doi.org/10.37415/studia/2013/52/4206>
- BENCZÉDI Gergely, *N. Solymosi Koncz Boldizsár unitárius püspök testamentuma 1683. nov. 27-én = Keresztény Magvető*, 32(1897), 27–28.
- BOZZAY Réka, *A holland egyetemek hatása a magyar teológusok és orvosok képzésére a kora újkorban = Oda-vissza, A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*, szerk. Gera Judit, Vesztergom Janina, Bp., ELTE Eötvös, 2018, 19–42.

¹²⁷ Nagyon elégedett.

¹²⁸ Biztosít (EMSzT VII, 726).

¹²⁹ Leszármazott (EMSzT X, 859).

¹³⁰ Eskü alatt.

- BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 15).
- BRÜCKNER, Aleksander, *Dwa świadectwa, Szkic obyczajowi i literacki* = *Biblioteka Warszawska*, 1904, 497–546.
- DAMJÁN István, *Abrugi György* = *Magyar Könyvszemle*, 10(1902), 159–161.
- DOMOKOS Márton, *Unitárius papok és iskolamesterek a 17. századi Marosszéken* = *Keresztény Magvető*, 128(2022), 407–416.
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, szerk. Szabó T. Attila et al., Bukarest–Kolozsvár–Bp., Kriterion–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai, 1975–2014.
- FARCÁDI Botond, *Neosztoicizmus és antitrinitarizmus Thordai János zsoldáraiban* = *Szöveggyománys és interpretáció a korai újkorban, Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor) 2004–2006*, szerk. Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely–Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 5), 161–185.
- Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum 1626–1696, 1. Journals of the years 1626–1648*, szerk. Dományházi Edit, Latzkovits Miklós, Szeged, József Attila University, 1997 (Fontes Rerum Scholasticarum, VII/1).
- GÁL Kelemen, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt., 1935.
- GERÉB Zsigmond, *Unitárius lelkészek 1568-tól* [kézirat].
- GÖMÖRI György, *Magyar unitárius bejegyzések egy lengyel album amicorumban* = *Keresztény Magvető*, 127(2021), 350–354.
- HEREPEI János, *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez* = *Erdélyi Múzeum*, 44(1939), 276–290.
- Intézményi- és magángyűjtemények 1609–1750*, szerk. Monok István, Bp., MTA Könyvtár és Információ Központ, 2021 (Könyvtártörténeti Füzetek, 14).
- KANYARÓ Ferencz, *Abrugi György könyvnyomatónk zsoldárfordító-é?* = *Keresztény Magvető*, 43(1908), 270–274.
- KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, I, ford. Márkos Albert, tan. Balázs Mihály, szerk. Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai, 4/1).
- KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, II, ford. Márkos Albert, szerk. Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2009 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/2).
- KESERŰ Bálint, *Epiktétos magyarul – a XVII. század elején* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 3(1963), 3–44.
- KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”* = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 9(1969), 3–46.
- KESERŰ Bálint, *Peregrinatio academica dissidentium és az erdélyi unitáriusok* = K. B., *Ráció és rajongás, Eszmeforgalom Nyugat-Európától Erdélyig (1580–1730)*, Bp., Balassi, 2018 (Humanizmus és Reformáció, 38).

- KESERŰ Gizella, *Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején* = „Nem súlyed az emberiség!” ..., *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Császtvay Tünde, Csörsz Rumen István, Szabó G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 429–449.
- Korai szombatos írások, szerk., tan. Újlaki-Nagy Réka, Szeged, k. n., 2010 (Fiatal Filológusok Füzetei, Korai újkor, 7).
- Magyar személyek és intézmények könyvtárai 1617–1777, szerk. Gordán Edina, Monok István, Bp.–Sárospatak, MTA Könyvtár és Információs Központ–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 16/7, Erdélyi Könyvesházak, 7).
- MEDERER, Ioannes Nepomucenus, *Annales Ingolstadiensis Academiae*, Ingolstadt, Typographia Luzenbergeriana, 1782.
- MIHÁLY Melinda, *Telkek és tulajdonosok a kolozsvári Belmagyar utcában a XVI–XVII. században* = *Erdély XVII–XVIII. századi építészetének forrásaiból*, szerk. Kovács Zsolt, Kolozsvár, Scientia, 2004 (Sapientia könyvek 31, Társadalomtudomány), 211–276.
- MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”, *Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015 (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagy-könyvtárának Kiadványai, 7).
- MOLNÁR Dávid, *Unitárius könyvnyomtatás református fejedelmek alatt, A radikalitás tompuló fegyvere* = *Keresztény Magvető*, 124(2018), 3–20.
- ŐSZ Sándor Előd, *Bibliotheca Calviniana Transylvanica, Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Református Egyházkerület, 2014 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21).
- SAS Péter, *A bonchidai Bánffy-kastély egykori kéziratgyűjteménye* = *Magyar Könyvszemle*, 124(2008), 56–61.
- SZABÓ András Péter, *A dési per történeti háttere* = *Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003), 29–56.
- SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4).
- SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Joachim Stegmann Jr. and the Netherlands*. Megjelenés előtt.
- SZÖGI László, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 9).
- SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2011 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 17).
- SZÖGI László, *Kolozsvári városi diákok az európai egyetemeken 1526–1919* = *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg, Várostörténeti tanulmányok*, szerk. Lupescu Makó Mária, Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rűsz-Fogarasi Enikő, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018.
- „...Tetszett az Szent Széknek...”, *Házassági és fegyelmi ügyek kolozsvári konzisztóriumok előtt a 17. században*, szerk., tan. Szigeti Molnár Dávid, tan. Erdélyi Gabriella, Bp., Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Törté-

nettudományi Intézet, 2023 (Magyar Történelmi Emlékek, Elbeszélő Források, Magyar Családtörténetek, Források, 7).

TÓTH Kálmán, *Könyvnyomtató Makai Nyírő János deák (Fejezet a Heltai nyomda történetéből)* = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Kolozsvár–Bukarest, Tudományos, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai 1, Tanulmányok, 1), 587–606.

Unitárius zsinati és főtanácsi jegyzőkönyv I. (1629–1736).

UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály, KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, III/1, ford. Márkos Albert, szerk. Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár Lehel, Bp.–Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház–Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Országos Széchényi Könyvtár, 2018 (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai, 4/3/1).

WALDUNG, Wolfgang, *Lagographia, Natura leporum, qua prisci autores et recentiores prodidere quidve utilitatis in re medica ab isto quadrupede percipitur*, Amberg, Johann Schönfeld, 1619.

ZELTNER, Gustav Georg, *Historia Crypto-Socinismi Altorfinae Quondam Academiae Infesti Arcana...*, Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch, 1744.

Szigeti Molnár, Dávid

“To those who are worthy of such a donation...” The Testament of István Makai Nyírő and Its Significance in Literary and Library History

István Makai Nyírő (ca. 1590–1651) was a 17th-century Unitarian priest and member of the consistory in Cluj during the seventeenth century, and the brother of János Makai Nyírő (†1622), who worked as a printer. This paper examines previously unpublished and overlooked data and sources that may enhance the accuracy and comprehensiveness of his biography. Two of these are particularly valuable: one is a supplication in which he asked for the plague of 1622/23 to end, and the other is his testament. The latter is significant not only for literary history but also for the history of libraries. On the one hand, the testament makes it possible to exclude the possibility that the copyist of the so-called *Abrugyi György kézirat* (Abrugyi György manuscript 1655–56), who also bore the name István Makai, was either the same person as him or one of his heirs. On the other hand, it is the earliest surviving testament in which a Unitarian priest bequeaths his private collection of books to his own congregation.

Keywords: 17th century, unitarian library history, testament, István Makai Nyírő (ca. 1590–1651), (Abrugyi György manuscript 1655–56), prayer for the end of the plague.

Monok István

Beythe István (1532–1612) Sopront Németújvárra cserélte – A mecénás Batthyány Boldizsár (†1590)

Mi különbözteti meg a mecénást a tudomány- és kultúrapolitikustól? Vélhetően az a tény, hogy a mecénás a saját jövedelmét költi, ajánlja fel a tudományos és kulturális intézményrendszer gyarapítására, fenntartására, illetve az alkotó értelmiség tevékenységét támogatandó. A kultúrapolitikus tehát nem mecénás, a mecénás azonban egyben a tudomány- és kultúrapolitika alakítója is. A tudományok és a kultúra támogatása alapvetően állami feladat. A 16. században az államot a király jelentette, a királyi udvar volt az a minta, amelynek viszonyulása az értelmiségi alkotó tevékenységhez, illetve a kultúra, a kultusz intézményeihez iránymutatást jelentett a korszak mecénásainak. A Magyar Királyságban azonban a 16. század második felétől nem élt király, a királyi udvar helyszínei – főképpen Prága, Bécs és a Habsburg örökös tartományok központjai – voltak az igazodási pontok azok számára, akik az országban nem létező királyi udvar szerepkörét magukra vállalták: a főnemesek és a főpapok. Igazodási pontnak számított hosszú ideig a hagyomány, a – dicső – múlt, alapvetően Hunyadi Mátyás királyi udvartartása Budán,¹ de a Jagelló-kor királyi és főképpen főpapi udvarai is.²

A Batthyány család tagjai közül Batthyány Boldizsár (1452–1520) 1475-től vált Mátyás udvarának tagjává,³ és jóllehet a Jagelló-korban távolabb került az udvartól, jelentős befolyással, vagyonnal és öntudatos tekintéllyel bírt. Műveltségéről nem tudunk sokat, a szlavóniai és Zágráb megyei ferences rendházakkal való kapcsolatára is csak gazdasági jellegű iratokat említ a szakirodalom. Második felesége, Nagylucsei Ilona⁴ olyan családból származott, amelyre már az első vonatkozó említés is „litteratus”-t említ,⁵ s amelynek több tagja is ismert udvartartásának kulturáltságáról. Boldizsár fia, Batthyány Ferenc (1497–1566) feleségének levelezése meggyőz bennünket arról, hogy a családban a tudásnak – olvasás, írás, lelkiség, orvoslás, jog, história – a 16. században is tekintélye volt.⁶ Svetkovics Katalin Habsburg Mária királynő udvarhölgye volt,⁷ vagyis a kulturált udvari

¹ *Mátyás király öröksége, Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)* 2008.

² MIKÓ 2009; NEUMANN, C. TÓTH, PÁLOSFALVI 2019, 11–73.

³ KOLTAI 2012, 32–34.

⁴ RÁCZ 2006, 33.

⁵ DARÓCZY 1938, 82–83; Vö. még MIKÓ 2000, 121–139.

⁶ TERBE 2010.

⁷ *Mary of Hungary, The Queen and Her Court 1521–1531* 2005, 83; RÉTHELYI 2007, 1202.

élettel – hasonlóan férjéhez – a budai Jagelló–Habsburg-udvarban ismerkedett meg. Batthyány Ferenc és felesége gondoskodott annak a Batthyány Kristófnak (†1570) a karrierjéről is, aki a családban harmadik Boldizsár édesapja volt, és akinek a felesége – biztosan nem véletlen a házastárs kiválasztása – az említett Svetkovics Katalin húga, Erzsébet lett.⁸ Batthyány Ferenc szerezte meg a családnak a németújvári, a rohonci és a szalónaki uradalmakat is. A Batthyány család történetére vonatkozó gazdag szakirodalom számos darabja kiemeli, hogy a török előrenyomulásával a szlavóniai birtokok jövedelmétől elestek, és tudjuk azt is, hogy az ottani ferences rendházak – amelyek támogatójukat tudták Batthyány Kristóf (†1570) személyében – megszűnésével (Remetinec, Moslavina, Ivanić) a család németújvári udvarába kerültek értékes könyvek is.⁹ A család nem csupán az ottani szerzetes közösségeket támogatta, hiszen tudjuk, hogy Batthyány Ferenc (1497–1566) az ágostonosok németújvári közösségén kívül még akkor is kitarított azok körmendi rendháza mellett, amikor ő maga már protestáns irányultságú lelkészeket látott vendégül, beszerezte Philipp Melanchthon műveit, amelyeket unokaöccse protestáns nevelői olvastattak a gyermek III. Boldizsárral.¹⁰

Batthyány III. Boldizsár (†1590) többféle udvari kultúrát ismert meg abban az időszakban, amikor felkészült pályájára. Zágrábi iskola, Bécs, császári udvar, Németújvár, Graz, Párizs (François de Guise herceg mellett), Amboise, Orléans, majd újra Bécs, I. Miksa magyar és cseh király környezete.¹¹ Korabeli forrásokat idézve Koltai András is kiemeli Boldizsár udvarkritikus szemléletét. Jóllehet ő maga is udvart alakító, több tekintetben alapító volt. Felelősséggel vállalt részt abban a szerepben, amelyet a magyar arisztokrácia a budai királyi udvar hiánya miatt vállalni kényszerült. Nem volt egyedül, és egy újfajta, szellemiségében konfesszionálisan összetett, sok tekintetben protestáns kultúrát alakítottak ki ezekben az udvarokban,¹² olyat, amely kultúra főbb jellemzőit leírva Péter Katalin jutott arra következtetésre, hogy a Batthyány Boldizsár halála körüli évekre, vagyis a 16. század végére, a magyar művelődésben határozott teret nyert a magyar nyelv használata, a nyelv irodalmi nyelvvé válása, és a kultúra világiasodó tendenciái megerősödtek.¹³ Ebben a folyamatban jellemezzük Boldizsár mecénatúrájának néhány elemét.

A művelődés és a műveltség megteremthetőségének egyik záloga az udvar intézményszerű működtetése. Ehhez első sorban jól megválasztott – ma úgy mondanánk – humán erőforrásra van szükség. A familiárisok kiválasztásában egy főúrnak, így Batthyány Boldizsárnak sem volt jelentős mozgástere, hiszen a birtokain élő köznemes családokat nem ő választotta. Rájuk első sorban persze nem a kulturális

⁸ KOLTAI 2012, 40–43.

⁹ *Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen, Die Historische Bibliothek des Fraziskanerklosters in Güssing* 2021, 52–53, 64.

¹⁰ MAGYAR 1976, 91–92; KOLTAI 2012, 52.

¹¹ Vázlatszerűen, gazdag hivatkozásokkal: KOLTAI 2002, 44–48.

¹² HORVÁTH 1953, ²1957; *Kék vér, fekete tinta* 2005.

¹³ PÉTER 1984, 80–102; ugyanez PÉTER 1995, 77–97, 238–243.

értékek teremtésében számított, hanem a birtokok védelmében. Közülük kerültek ki a gazdálkodást felügyelő, irányító személyek is, akik már szerepet játszhattak az udvar anyagi kultúrájának alakításában. Ők voltak azok is, akik Grazba, Bécsbe, Velencébe is utazhattak egyes ritka alkalmakkor nagyobb vásárlások intézésére. Az udvar szellemi arculatának kialakításában azonban az udvari értelmiség megválasztása volt jelentős befolyással. Sokan latolgatták már, hogy a Batthyány család melyik tagja, milyen mértékben orientálódott a protestáns gondolkodás felé, melyik milyen vallásúnak mondható. Kiemelik sokan azt is, hogy a 17. század elejéig egyértelműen nem tudnánk állítani, hogy valaki valamelyik konfesszió követője. A szakirodalmi hagyományt jól foglalja össze Koltai András,¹⁴ magam azt hiszem, hogy Boldizsár haláláig biztosan nem állítható senkiről, hogy ezt és ezt a hitvallás előírásait követte következetesen. A güssingi önkormányzat épületében tartott *Stadtbücher* első kötetének alapos tanulmányozásával – az 1590-es évek vallási vitáinak a városi testületek szintjéig eljutó ügyei mentén – a felekezeti szétválási folyamat történetéhez értékes adalékokat nyerhetünk. A familiárisok és az udvartartó viszonyáról, az udvari élet színtereiről a németújvári protestáns udvari iskola egy ismert diákja, Wathay Ferenc (1569–1609 után) életregényének olvasásával alkothatunk képet magunknak.¹⁵

A mecénatúra egy másik szegmense az udvari értelmiségi szereplők kiválasztása, tevékenységük támogatása. Az udvar „kultuszminisztere” mindig az udvari pap, vagy lelkész. Batthyányi Boldizsár (†1590) Beythe Istvánban (1532–1612) találta meg ezt a személyt,¹⁶ aki 1576-ban érkezett Németújvárra. Előtte a Bánffyaknál Alsólindván, a Nádasdyaknál Sárváron szolgált, illetve a városi kulturális közegről is képet alkothatott magának soproni lelkészkedése idején. Az ő munkássága a Batthyány-udvar szellemi környezete és lehetőségei nélkül nem bomlott volna ki olyan formában, ahogy azt ma leírhatjuk. Nem pusztán lelkészként és teológusként nyilvánulhatott meg, hanem bátorítás nélkül nem válhatott volna aktív egyházszerzővé – az ő tevékenységének is köszönhető a lutheránus és a helvét hitvallású egyházkerületek külön-külön történő megszervezése –, és egy nemzetközi hírű tudós munkatársává. Hiszen Batthyány Boldizsár udvarának szellemi környezetét nem egyszerűen a főúr levelező partnereinek¹⁷ időszakonkénti felbukkanása alakította, hanem Carolus Clusius (1526–1609) hosszabb itt időzése¹⁸ is 1573 és 1587 között több alkalommal. A források és így a szakirodalom is hallgat arról, hogy voltak-e „symposion”-ok Boldizsár udvarában. Ugyanakkor az udvari iskola könyvtárának megmaradt darabjaiban lévő könyvbejegyzések alátámasztják azt az állítást, hogy több tudós járt személyesen az udvarban,

¹⁴ KOLTAI 2012, 51–57.

¹⁵ SOBOR Antal, 1980.

¹⁶ FABÓ 1866; ALLODIATORIUS 1961, 180–182; ZVARA 2013, 15–40.

¹⁷ BOBORY 2019.

¹⁸ *Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum* 1973; BOBORY 2004, Nr. 10. 94–110; BOBORY 2005, 923–944; BOBORY 2009.

és nehezen képzelhető el, hogy ilyen alkalmakkor nem alakult ki beszélgetés akár tudományos témákról is az asztal körül.¹⁹

A mecénás azonban alapvetően a saját, vagy családja nevét szeretné „aere perennius” fenntartani. Ezért általában intézményeket támogat. Batthyány Boldizsár támogatta az alakuló protestáns egyházat, kialakított egy udvari iskolát, és az udvari tudomány és kultúra szolgálatára meghívott vándor könyvnyomdászt is. Az iskola szervezéséről, működéséről, illetve diákjairól sajnos keveset tudunk, a fennmaradt könyvtár kötetei azonban sok mindent elárulnak az oktatott tananyagról, a tanárok – főként a Beythék – felkészültségéről.²⁰ A nyomda és az ahhoz kötődő könyvkötészet²¹ – kialakításának felkarolása természetesen csak eszköz volt az egyház és az iskola ügyeinek felkarolásában, továbbá az udvari tudományos tevékenység inspirálásában.

Batthyány III. Boldizsár haláláig 17 olyan nyomtatványt ismerünk, amelyek Németújvárt jelentek meg. Ezek közül kettő német, hét latin és nyolc magyar nyelvű. Ha a megjelent munkák tartalom szerinti eloszlását tekintjük, akkor jól látható két dolog. Az egyik az, hogy a Batthyány-udvar a nyomdászon kívül más, az Habsburg örökös tartományokból vagy más területekről érkező protestáns exulánst is befogadott, illetve ezeket – akárcsak a származási területeken maradtakat – támogatta könyvek megjelentetésével. Maga Johannes Manlius (Hans Mannel, Janez Mandelc, 1530?–1605) is ilyen területről, Laibachból (Ljubljana) érkezett,²² és az ottani protestáns törekvéseket a Magyar Királyságban – így Németújváron – kiadott könyveivel is támogatta. Kapcsolatai persze nem csupán az egykori Karintiára, Krajnára, hanem Stájerországra is kiterjedtek. Ezért is jelent meg egy latin evangélikus vers Krisztus életéről, amelyet Radkersburg város tanácsosainak ajánlott.²³ Ismert egy kis lakodalmi verseket tartalmazó nyomtatvány is, amelyet egy laibachi esküvő alkalmával adott ki 1583-ban.²⁴ Az egyik vers szerzője az ismert német humanista, Philippus Nikodemus Frischlinus (1547–1590), aki tübingeni tanársága után 1582 és 1585 között Laibachban volt a német iskola rektora. Kalandos élete innen Strassburgba, Wittenbergbe, majd Braunsbergbe és Marburgba vezette, hogy aztán Bad Urachban, a szlovén protestáns nyomda városkájában érje a halál. A németújvári iskola számára jól hasznosítható, a görög nyelv tanításának módszertani és gyakorlati kérdéseivel foglalkoztató művét Manlius is kiadta – Betyhe István inspirálására – a tanulók

¹⁹ Ld. például Istvánffy Miklós történetírót, akitől Beythe István kapott ajándékba egy könyvet (MONOK, Ötvös 2011, 371–374), illetve fennmaradt olyan is, amelyet Batthyány Boldizsár ajándékozott a historikusnak (PAJKOSSY 1983, 225–242, 40. jegyzet; MONOK 2011, 217).

²⁰ MONOK 2020, 131–180.

²¹ BORSA 1972, 301–321; ugyanez, BORSA 2000, 99–113; DULAR 2002, 68–71; KOHNLE 2011, 217–226.

²² BORSA, 1979, 63–69; ugyanez magyarul BORSA 1996, 346–349.

²³ RMNy 571.

²⁴ RMNy 533. Laibach neve ma: Ljubljana (SLO).

épülésére.²⁵ Frischlinus vélhetően nem járt Németújváron,²⁶ ahogy nem tudunk arról sem, hogy a hesseni születésű Jeremias Homberger (1529–1595) megfordult-e itt. Homberger életútja nem kevésbé volt mozgalmas, mint Frischlinusé. Marburgi tanulmányai után a Majna melletti Frankfurtban lett a latin iskola rektora. Eközben a közeli Waldeck udvarában lelkész (ezért is jelenhetett meg Németújváron Anna von Waldeck [†1571] egy evangélikus tanítása az ő ajánlásával²⁷). Homberger életének nagy küzdelmeit grazi meghívása (1574) indította el. Evangélikus első pap lett, majd – miután elhatárolta magát fiatalabb kori flaciánus kijelentéseitől –, 1574-ben püspöknek nevezték ki. 1585-ban kellett véglegesen elhagynia Stájerországot, közben azonban Laibachban is dolgozott, Jurij Dalmatin (1547–1589) Újszövetség fordításában konzulense volt a szlovén reformátornak. Dalmatinnak a műveit korábban Manlius adta ki Laibachban, így nem kizárt, hogy a nyomdász és a lutheránus püspök személyesen is ismerték egymást. Homberger mindenesetre sikeres szerzőnek mondható Németújváron. Elsőként egy evangélikus gyónásértelmező kötetecskét jelentettek meg tőle 1582-ben III. Boldizsár fiának, Ferencnek ajánlva.²⁸ Bibliamagyarázatait és kisebb teológiai írásait 1583-ban vehették kézbe a Batthyány-udvar értelmiségi olvasói (grazi személyiségeknek ajánlva),²⁹ majd egy teológiai kézikönyv következett a soproni tanácsosoknak dedikáltan 1584-ben.³⁰ Ha ehhez hozzávesszük, hogy az említett Anna von Waldecktől származó szöveget is Homberger ajánlólevelével adta ki Manlius, valóban nem túlzás házi szerzőnek állítani. Aláhúznám azonban azt a tényt, hogy ezek a könyvek a főúr, Batthyány Boldizsár támogatása nélkül nem jelenhettek volna meg, ami azt is jelenti, hogy a magára maradt, üldözött protestáns közösségeket tudatosan karolta fel.

Az egyház és az iskola használatára jelent meg Frankovics Gergely (†1599), élete végén soproni orvos és botanikus lutheránus valláserkölcsei tanítása, orvosi tanácsokkal együtt (1583) magyarul,³¹ bár nyilvánvalóan a település polgárai is örülhettek ennek. Csakúgy, mint a magyar³² és német³³ nyelvű kalendáriumoknak is. Frankovics, amennyiben személyesen is ellátogatott könyve kiadása helyszínére – ez alappal feltehető –, találkozhatott Carolus Clusiusszal, akinek a *Stirpium nomenclator Pannonicus* című műve ugyancsak 1583-ban került ki Manlius sajtójából. Nem kell regényírói fantázia ahhoz, hogy elképzeljünk egy vacsorát, amelynek asztalánál Frankovics, Beythe István és Clusius beszélget az udvar

²⁵ RMNy 555.

²⁶ KECSKEMÉTI 2005, 93–110; KECSKEMÉTI 2007, 252–278.

²⁷ RMNy 634.

²⁸ RMNy 518.

²⁹ RMNy 534.

³⁰ RMNy 556.

³¹ RMNy 432.

³² RMNy 535, 557.

³³ RMNy 537.

tagjai előtt a nagy vállalkozásról, a Pannóniában honos növények tudományos feltérképezéséről.

Az említettek mellett a Batthyány Boldizsár mecénatúrájával működő Manlius nyomdának öt magyar nyelvű terméke volt. Valamennyi szerzője Beythe István volt. Egy evangélikus katekizmus, az ehhez tartozó agenda, és három kötet egyházi beszéd (*postilla*).³⁴

Összefoglalóan tehát megismételjük, hogy Batthyány Boldizsár apja és nagyapja örökségét példásan vitte tovább abban a tekintetben, hogy felelős főúrként a birtokain élő egyháziakat és világi értelmiségieket is támogatta. Hasonlóan a magyar arisztokrata családokhoz, ő is olyan udvartartást alakított ki, amely segített pótolni a magyar királyi udvar hiányát az országban. Külön figyelemre méltó az a tudatosság, ahogy a szomszédos országok protestáns üldözöttjeit befogadta, lehetőséget teremtve számukra még arra is, hogy kisebb írásaik megjelenjenek, vagy olyan könyvek, amelyekkel saját közösségeiket is szolgálni tudják. Tudatos volt abban is, hogy a birtokain élő délszláv lakosság művelődését is támogatta, segített kapcsolatokat ápolni a szomszédos területeken élőkkel.³⁵

Hivatkozott irodalom

ALLODIATORIUS Irma, *Beythe István (1532–1612) = Botanikai Közlemények*, 49(1961/62), 180–182.

Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen, Die Historische Bibliothek des Fraziskanerklosters in Güssing, Aufsätze von Anton BRUCK, István MONOK, Edina ZVARA, Bp.–Güssing, MTAK, Franziskanerkloster, 2021.

BOBORY Dóra, *Qui me unice amabat. Egy fejezet a magyar botanika történetéből, Carolus Clusius és Batthyány Boldizsár = Iskolakultúra*, 14(2004), Nr. 10, 94–110.

BOBORY Dóra, *Batthyány Boldizsár és humanista köre, Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi főúr életében = Századok*, 139(2005), 923–944.

BOBORY Dóra, *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2009.

BOBORY Dóra, *The Correspondence of Boldizsár Batthyány, The Everyday Life of an Early Modern Alchemist*, Bp., Kronosz, 2019.

BORSA Gedeon, *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*, Bp., OSZK, 1972.

BORSA, Gedeon, *Der Drucker und Buchhändler Joannes Manlius im Dienste der Südslawen = Studia Slavica Hungarica*, 14(1979), 63–69.

BORSA Gedeon, *Johannes Manlius, a nyomdász és könyvkereskedő a délszlávok szolgálatában = BORSA Gedeon, Könyvtörténeti írások, I, A hazai nyomdászat 15–17. század*, Bp., OSZK, 1996 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új sorozat, 6), 346–349.

³⁴ RMNy 516, 517, 552, 553, 554.

³⁵ A kutatást az NKFIH–OTKA 150973 számú pályázata támogatta.

- BORSA Gedeon, *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége* = BORSA Gedeon, *Könyvtörténeti írások, III, Az OSZK Évkönyveiben megjelent tanulmányok*, Bp., OSZK, 2000 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új Sorozat, 9), 99–113.
- DARÓCZY Zoltán, *Dóczyak és Nagylucseyek* = *Turul*, 55(1938), 82–83.
- DULAR, Anja, *Živeti od knjig, Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*, Ljubljana, 2002.
- FABÓ András, *Beythe István életrajza*, Pest, Osterlamm Károly, 1866.
- Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*, Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1973 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, V).
- HORVÁTH János, *A reformáció jegyében, A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*, Bp., Akadémiai, 1953, ²1957.
- KECSKEMÉTI, Gábor, *Hungarian Connections of Nicodemus Frischlin = Camoenae Hungaricae*, 2(2005), 93–110.
- KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás” – *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika).
- Kék vér, fekete tinta, Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*, szerk. Monok István, Bp., OSZK, 2005.
- KOHNLE, Armin, *Der Drucker und Buchhändler Johannes Manlius als Förderer der Reformation in Krain und Ungarn = Primus Truber 1508–1586, Der slowenische Reformator und Württemberg*, hrsg. von Sönke Lorenz, Anton Schindling, Wilfried Setzler, Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 2011, 217–226.
- KOLTAI, András, *Adam Batthyány und seine Bibliothek*, Eisenstadt, 2002 (Burgenländische Forschungen, Sonderband, XXIV) = *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*, hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Band I.
- KOLTAI András, *Batthyány Ádám, Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr, 2012 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások, 14.).
- MAGYAR, Arnold, *Güssing, Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*, Graz, Selbstverlag OFM, 1976.
- Mary of Hungary, The Queen and Her Court 1521–1531*, ed. by Orsolya Réthelyi, Beatrix F. Romhányi, Enikő Spekner, András Végh, Bp., 2005.
- Mátyás király öröksége, Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század), Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában*, 2008. március 28.–július 27., szerk. Mikó Árpád, Verő Mária, munkatárs Ács Pál, Bp., MNG, 2008.
- MIKÓ Árpád, *Nagylucsei Orbán psalteriuma = Három kódex, Az Országos Széchényi Könyvtár millenniumi kiállítása – Three Manuscripts, The Millenary Exhibition of the National Széchényi Library*, szerk./ed by Karsay Orsolya, Földesi Ferenc, Bp., OSZK, Osiris, 2000, 121–139.
- MIKÓ Árpád, *A reneszánsz Magyarországon*. Bp., Corvina, 2009 (Stílusok, Korszakok).
- MONOK István, „Sum ex libris...” *A kéziratos bejegyzések szerepe a XVI. századi tudós könyvtárak rekonstrukciójában* = *Klió és a médiagalaxis, Tanulmányok a 70 éves*

- Buzinkay Géza tiszteletére, szerk. Martin József, Széchenyi Ágnes. Bp.–Eger, Corvina, EKF, 2011, 212–226.
- MONOK István, *A humanizmus és a protestantizmus áttűnései a Magyar Királyság és Erdély olvasmányműveltségében*, Bp.–Eger, Kossuth, EKE, 2020 (Kulturális Örökség).
- MONOK István, ÖTVÖS Péter, *Nem mindent mondtunk el, Beythe István egy Balázs Mihályt is érdeklő kolligátumáról = Balázs Mihály köszöntése*, szerk. Font Zsuzsa, Ötvös Péter, Szeged, SZTE BTK 2011 (*Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, XXX), 371–374.
- NEUMANN Tibor, C. TÓTH Norbert, PÁLOSFALVI Tamás, *Két évszázad a sztereotípiák fogásában, Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról = Több mint egy csata: Mohács, Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs, közrem. Szóts Zoltán Oszkár, Bp., MTA BTK, 2019, 11–73.
- PAJKOSSY Györgyné, *Ellebodius és baráti körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban = Magyar Könyvszemle*, 99(1983), 225–242.
- PÉTER Katalin, *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban = Történelmi Szemle*, 26(1984), 80–102.
- PÉTER Katalin, *Papok és nemesek, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Bp., 1995 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai, 8).
- RÁCZ György, *A Batthyány család a középkorban = A Batthyányak évszázadai, Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, szerk. Nagy Zoltán, Körmend–Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 27–36.
- RÉTHELYI Orsolya, *Főhercegnői udvarból királynéi udvarba, Habsburg Mária királynéi udvartartásának kezdetei = Századok*, 141(2007), 1193–1216.
- RMNy = *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1473–1600*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos munkája, Bp., Akadémiai, 1971.
- SOBOR Antal, *Hosszú háború*, regény, Bp., Magvető, 1980 (második, átdolgozott kiadása: Székesfehérvár, Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2018).
- TERBE Erika, *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1528–1575*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2010 (Régi Magyar Levéltár, 3).
- ZVARA Edina, *A nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában*. Szeged–Bp., SZTE, HEH, 2013 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, IX).

Monok, István

István Beythe (1532–1612) a troqué Sopron contre Németújvár – Boldizsár Batthyány (†1590) en tant que mécène

La vie d'István Beythe a connu un véritable tournant lorsqu'il a quitté Sopron pour devenir prédicateur à la cour du comte de Németújvár et organisateur de l'école protestante. Le comte, Boldizsár Batthyány, perpétua de manière exemplaire l'héritage de ses ancêtres en soutenant, en seigneur responsable, les ecclésiastiques et les intellectuels laïques vivant sur ses terres. À l'instar des familles

aristocratiques hongroises, il a également créé une cour qui a contribué à compenser l'absence de la cour royale hongroise dans le pays. Il convient de noter tout particulièrement la bienveillance avec laquelle il accueillait les protestants persécutés des pays voisins (Stirie, Carinthie), leur donnant même la possibilité de publier leurs petits écrits ou des livres qui pouvaient servir leurs propres communautés. Il était également conscient de l'importance de soutenir l'éducation de la population slave du sud vivant sur ses terres et l'aidait à entretenir des relations avec les habitants des régions voisines.

Keywords: book history, Hungary, 16th century – court culture, Hungary, 16th century – cultural patronage, Hungary, 16th century – István Beythe (1632–1612) – Balthasar Batthyány (†1590).

Oláh Róbert

Heidelbergi magyar peregrinusok teológiai tárggyú könyvei Debrecenben*

A heidelbergi magyar peregrináció első szakasza a 16. század közepétől a város 1622. évi ostromáig tartott. Az egyetem működése évtizedekre szünetelt, a század második felében már alig voltak magyar hallgatói. A korabeli református ortodoxia fellegrvárának számító pfalzi egyetemen az ostromot megelőző három évtizedben számos Kárpát-medencei értelmiségi tanult. A hallgatók névsora és életrajza Hel-tai János és Szögi László kutatásai nyomán jól ismert. Heltai 173 személy (és az őket támogatók) életrajzi adatait gyűjtötte össze, Szögi László adattára 234 beirat-kozást rögzített 1622-ig.¹ A heidelbergi peregrináció 1614-ig leginkább egyéni ambíciók nyomán szerveződhetett, majd Bethlen Gábor trónra lépése után Keserői Dajka János, az egykori heidelbergi diákból lett udvari prédikátor (később erdélyi püspök) hatására már fejedelmi támogatással és nagyobb létszámban érkeztek magyar diákok a Neckar-parti városba.²

Heidelberg nemcsak egy egyetemi város volt a korabeli Németország területén, de az irénizmus, a „protestáns felekezetek hitbeli egységét hirdető és szervezetei újraegyesítését javasló” eszme és egyházpolitikai mozgalom centruma is.³ A moz-galom központi alakja David Pareus (1548–1622) heidelbergi professzor volt, aki amellet, hogy „erős befolyással volt a magyarországi teológiai gondolkodás formálódására, a neolatin költészetre, iskolaügyre, pedagógiai hagyományokra, az egyházi és irodalmi élet számos területére”, a „két pogány közt” őrlődő Erdélyi Fejedelemség diplomáciai kapcsolatait is erősítette.⁴ A teológiatörténeti kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű a Pareus által három kötetbe rendezett 538 disputáció szövege, amelyek közel felénél magyar volt a respondens, a vizsgára bocsátott tétéleket megvédő diák. A három kötetből az első kettőben (*Collegium theologicorum*, I–II; 1611, 1620) jelentek meg azok a disputációk, amelyekre a későbbiekben utalni fogunk. A polemikus tárggyú értekezések legfőbb célja a Ro-berto Bellarmino *Disputationes*ében megfogalmazott katolikus tanok cáfolata volt (ld. később).⁵

* A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ HELTAI 1980, 243–347; SZÖGI 2011, 120–133; ld. még: SZÖGI 2022, 120–134.

² HELTAI 2018, 95–96.

³ Ld. HELTAI 1994, 50, 53–65.

⁴ PERGER 2015, 202.

⁵ Ld. HELTAI 2018, 97; FÖRKÖLI 2020, 97–99.

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött 21 kötet tartalmának feltárásával és a bennük fellelt 42 mű bemutatásával arra keressük a választ, hogy a heidelbergi egyetemen megforduló magyar hallgatók milyen teológiai munkákat vásároltak az egyházi szolgálatra való felkészülés részeként.

Heidelbergi magyar diákok és könyveik

A legkorábbi példánk egy Kálvin-féle *Institutio*, amelynek 1576. évi lausanne-i kiadását⁶ Budai Tonsor/Borbély János kapta Johannes Clericus nevű barátjától Heidelbergben, 1586-ban. A magyar diák 1585-ben a wittenbergi egyetemre is beiratkozott, majd 1586 szeptemberétől Heidelbergben tanult. 1617–1621 körül Nagykárolyban működhetett prédikátorként.⁷ A kötet Budai Tonsorist követő tulajdonosa is magyar volt: Dicsőszentmártonban szerezte meg Diószegi [Iratosi?] Kristóf, s tőle került 1641-ben a szebeni Matthias Vietorhoz. Vietor ekkor még diák volt, csak 1644-ben indult Königsbergbe peregrinálni.⁸ Szebenből a nagyapoldi születésű Georg Regger gyűjteményébe került, akit 1674-ben ordináltak lelkésznek a Medgyes mellett fekvő Baráthely gyülekezetébe.⁹ Vagyis a kötet két magyar református tulajdonos után került két erdélyi szász evangélikus értelmiségi könyvtárába. Az *Institutio* itt bemutatott útja is jelezheti a kriptokálvinizmus terjedését a szászok között a 17. század középső harmadában, amelyhez Ősz Sándor Előd korábban már szolgált adatokkal.¹⁰

Szerdahelyi Mihály nevét nem említi Heltai János adattára. Külföldi tanulmányait Thököly Sebestyén idősebbik fia, István ephorusaként avagy nevelőjeként végezte. 1596. szeptember 17-én iratkozott be tanítványával a pfalzi egyetemre, ahol négy évig tanultak – többek között Szenci Molnár Albert társaságában –, majd 1600-ban európai tanulmányútra (Kavalierstour) indultak. Megfordultak a padovai egyetemen (1600. június 7-től) és a londoni Gresham College-ben (1601–1602 táján).¹¹ További sorsa nem ismert, személye nem azonos az erdélyi énekszerzővel, sem a Nyitra vármegyei alispánnal.¹² Szerdahelyi Antoine Chandieu de la Roche (1534–1591) műveinek összkiadását vásárolta meg, s annak a 3. kötete maradt ránk, amely a szerző hitvitázó írásainak egy részét tartalmazza.¹³ A francia teológus többek között a bordeaux-i szerzetesekkel és az angol származású Laurent Arthur Faunt poznani missziós jezsuitával kelt vitára, az úrvacsora kérdésében pedig Claudius de Saintes ágostonos szerzetessel és Gregorius de Valentia ingol-

⁶ Jelzete: C 187.

⁷ SZABÓ 2017, 106.

⁸ SZABÓ, TONK 1992, 1846.

⁹ Ld. WAGNER 1998, 2863.

¹⁰ Ld. ŐSZ 2014, 87.

¹¹ SZÖGI 2011, 744; SZLAVIKOVSKY 2007, 286; GÖMÖRI 2005, 182.

¹² *A tizenöt éves háború*, 1959, 503.

¹³ Jelzete: F 824, tom. 3.

stadti professzorral polemizált.¹⁴ Chandieu műve 1596-ban, Szerdahelyi beiratkozásának évében jelent meg Genfben, Jean le Preux nyomdájában, és a supralibros tanúsága szerint („M. Sz. 1597”) már a következő évben bekötve állt a magyar diák könyvtárában. Rendkívül friss nyomtatványról van tehát szó. Heidelbergi könyvkötőt valószínűsít, hogy a kötéstáblákon VI. Lajos pfalzi választófejedelem (1576–1583) és felesége, Hesseni Erzsébet (1539–1582) címerét látjuk. A kötet a 17. század közepén került Váraljai G. Lőrinc (1620/1621–1671) református lelkészhez.¹⁵ Feltehetően az összkiadás ma hiányzó másik három kötetét is megvásárolta Szerdahelyi

Szepsi P(astoris?) Vince 1600 májusától a wittenbergi, szeptemberétől pedig a heidelbergi egyetem hallgatója volt.¹⁶ 1601 januárjában Pareus elnökletével védte meg a Szentlélek személyéről és munkájáról összeállított 21 tézist, ugyanazon év júniusában pedig az esküt tárgyaló 45 tézist, amelyhez egy Bellarminót cáfoló kisebb részegység is tartozott.¹⁷ Szepsi további sorsa ismeretlen. A könyvtárából származó kötet supralibrosa szerint 1600-ban köttette egybe Christoph Corner két bibliamagyarázatos munkáját. Az első a Zsoltárok könyvének szövegét tartalmazza Corner magyarázataival (Leipzig, 1598), a második pedig egy egészen sajátos kiadvány: az Ó- és az Újszövetségből válogatott énekek szövegét és magyarázatát adja közre, valamint himnuszokat és imádságokat közöl (Leipzig, 1597).¹⁸ Mindkét kiadvány alig néhány évvel az előtt jelent meg, hogy Szepsi Vince megvásárolta őket.

Szölösi Bede Jánost másokkal együtt kizárták a Wittenbergi Egyetemről 1592-ben, mivel a *Formula Concordiae*-t nem írta alá. Hazatérve előbb Nagyszőlősen szolgálhatott, majd 1601 októberében visszatért Németországba, hogy beiratkozzon a Heidelbergi Egyetemre. Hazatérése után Nagyberegen szolgálhatott, majd 1611–1613 között Szatmárnémetiben, 1616-ban Nagybányán, 1618-ban Nagyszőlősen lelkészkedett, 1619-től pedig ugocsai esperes volt. Meghalt 1620 novemberében. 1616-ban levelet írt David Pareushoz.¹⁹ Eddig 13 könyvét tárta fel a szakirodalom (Debrecenben 5, Marosvásárhelyen 3, Kolozsvárott 3, Nagyszebenben 1, Gyulafehérváron 1 kötetet). Ősz Előd megállapítása szerint az ismert könyveinek „legnagyobb részét nem külföldi tanulmányútjairól hozta magával, hanem lelkipásztorként folyamatosan gyarapította bibliotékáját és tudását is.”²⁰ Ezzel szemben mindkét újonnan felfedezett debreceni könyvét Heidelbergben vásárolta

¹⁴ VAN RAALTE 2013, 88–89, 95–96, 125, 318.

¹⁵ Váraljai G. Lőrinc Debrecenben és Sárospatakon, 1646-ban Franekerben, Groningenben, 1647-ben Leidenben tanult. 1648-tól Ibrányban lelkész, a szabolcsi egyházmegye esperese (1655–1659), majd II. Rákóczi György udvari papja. 1660-tól Nagyecsedben lelkész, 1661-től a közép-szolnoki esperes, 1665-től haláláig szatmári lelkész. Ld. ZOVÁNYI 1977, 674.

¹⁶ HELTAI 1994, 330, SZÖGI 2011, 760, 3872.

¹⁷ RMK III 5828.

¹⁸ Jelzete: E 670.

¹⁹ Ld. ŐSZ 2012, 60–61; HELTAI 1994, 75, 78.

²⁰ ŐSZ 2012, 62.

1602-ben. Az első Béza vitairata az 1586. évi Montbéliardi Kollokviumra, amelyet Jakob Andreae részére címzett Krisztus jelenlétéről az Úrvacsorában.²¹ Szőlősi Bede másik debreceni kötetében Georgius Sohniusnak az *Agostai Hitvallás* cikelyeihez írott munkáját találjuk, Amandus Polanusnak a predestinációról írott értekezésével egybekötve.²² Az utóbbi Szőlősi Bede halála után a Sárospataki Református Kollégiumba került, majd az iskola 1671. évi elűzése után, a bujdosó pataki diákok hozhatták magukkal Debrecenbe (csak 1709-ben vették állományba). E két kötet is jól illeszkedik Szőlősi Bede egykori könyvtárába, amelynek egy részét az egy-két generációval korábban élő (Kálvin, Wolfgang Musculus, Aegidius Hunnius) vagy a vele kortárs protestáns teológusok (Sibrandus Lubbertus, Johannes Kuchlinus) művei közül válogatott össze.²³

Váradi K. Jakab Wittenbergben kezdte meg a külföldi tanulmányait 1609. január 28-án, majd az őszi szemeszterre már Heidelbergben iratkozott be szeptember 28-án. 1610 októberében indult haza, ám út közben megbetegedett és elhunyt, a felvidéki Somorján temették el.²⁴ Négy kötete maradt fenn Debrecenben.

1609-ben két könyvet is bekötetett. Ekkor jutott hozzá William Whitaker két írásához, amelyekben Roberto Bellarminóval az egyházzról és a zsinatokról folytatott hitvitát.²⁵ Ugyancsak 1609-ben készült el a kötése Bartholomäus Keckermann *Systema theologiae* (Hanau, 1607) című dogmatikai összefoglalásának, amelynek anyaga a heidelbergi egyetemen tartott előadásokból állt össze.²⁶ Keckermannnak elsősorban a logikai munkásságát és annak magyarországi recepcióját kutatták korábban,²⁷ a magyar tanítványain és azok olvasmányain keresztül a hazai teológiára gyakorolt hatásáról keveset tudunk. Mellé kötötték David Pareus *De symbolis sacramentalibus, et de ritu fractionis in S. Eucharistia* című munkáját (Amberg, 1603). A heidelbergi professzor ennek első könyvében az úrvacsorai jegyekről, a kenyérről és a borról, a másodikban pedig a kenyér megtöréséről értekezik, védelmezve a helvét irányzat gyakorlatát a katolikus és a lutheránus felfogással szemben. Pareus szerint ugyanis bár az úrvacsorai kenyér anyaga (ostya vagy kovászos kenyér) lehet teológiai szempontból közömbös, a megtörés aktusa maga nem.²⁸

1610-ben szintén két könyvét kötötte be. Az első kolligátumban református (Andrew Willet, John Sharp, David Pareus) és katolikus (Bellarmino, Johannes Magirus, Cosmas Morelles) teológusok között folyó hitviták egyes darabjai kerültek.²⁹ Egy másik könyvében megtalálható Heinrich Bullinger több nyelvre le-

²¹ Jelzete: C 435.

²² Jelzete: C 561.

²³ Ősz 2012, 62.

²⁴ SZÖGI 2011, 803, 3997; HELTAI 1980, 341.

²⁵ Jelzete: C 563.

²⁶ Jelzete: C 658.

²⁷ Ld. pl.: RESTÁS 2000, 477–497.

²⁸ Ld. pl.: FÖRKÖLI 2020, 100–101.

²⁹ Jelzete: C 663.

fordított mártírológiai sikerkönyve, a *De persecutionibus ecclesiae Christianae* latin kiadása (Zürich, 1573), amely „választ keres az egyetemes egyháztörténetben kora legnagyobb protestánsüldözésére” és „az egész kereszténység történetét az igaz és hazug vallás ellentétéként [...] írja le”.³⁰ Váradi Bullinger e művéhez kötötte Ludwig Lavater homíliáit, amelynek egyik darabja szintén mártírológiai aspektussal bír.³¹

Tasnádi Kincses Imre debreceni diák volt 1599-től. 1610. július 11-én a marburgi, 1610 októberében a heidelbergi egyetemre iratkozott be. 1610-ben vásárolt egy Beza-féle Újszövetséget az 1580. évi genfi Estienne-féle kiadásból, amelyben a Szentírás görög szövegét fogja közre balról a Vulgata, jobbról pedig Beza saját latin fordításának szövege, amelyet Beza lapszéli nyomtatott jegyzetei kísérnek. A Biblia kötését Kálvin és Beza portréi díszítik.³²

Lövei Pellionis Györgytől három kötetet is őriz a Nagykönyvtár. A tulajdonosa 1613 januárjától a wittenbergi, márciusától a heidelbergi egyetem diákja volt. 1615 októberétől a Sárospataki Református Kollégium rektoraként szolgált, majd 1617-től legalább 1636-ig mádi prédikátor volt.³³

Az első kötetét Fekete Csaba ismertette korábban, amelybe 1613-ban két előző évben megjelent művet is bekötetett a magyar diák. Az első mű Thomas Brightmannek a Jelenések könyvéhez írott, és Roberto Bellarminóval vitázó kommentárja (Heidelberg, 1612), amelyben Brightmann a saját korára vonatkoztatta az Apokalipszis szavait, és „a laodiceai gyülekezetet az angliai egyházzal [...], az Isten előtt kedves angyalt Genf gyülekezetével illetve a skót egyházzal [...] azonosította”. A második Franciscus Junius műve Máté és Márk evangéliumáról (Heidelberg, 1612). A kötet nem sokáig volt a Lövei Pellionisé, a pataki hivatalba lépése körül ajándékozta Suri Orvos Mihály pataki első lelkésznek, aki maga is Heidelberg neveltje volt.³⁴

A második könyvét Perger Péter ismertette.³⁵ Kálvin *Institutió*jának 1612. évi genfi kiadását is 1613-ban kötötte be Lövei Pellionis, az előzéklapra két tekintélyes heidelbergi teológus írt a hazainduló magyar diákot búcsúztató sorokat 1614 augusztusában. Az egyik maga Pareus volt, akinél Lövei Pellionis 1613 júliusában disputált,³⁶ a másik Bartholomaeus Coppen, a héber és a görög nyelv professzora. Az első kötéstáblára Pareus arcképe, a hátsóra pedig az előző pfalzi választófejedelem, IV. Frigyes (1583–1610), a Protestáns Unió vezetőjének címere került. Perger Péter szerint a kötés „ikonográfiai programja” tükrözi Pareusnak a korabeli protestáns egyházi és politikai életben vitt szerepét.³⁷

³⁰ IMRE 2012, 173.

³¹ Jelzete: D 764.

³² Jelzete: Sz 196. Ld. OLÁH 2020, 16–17.

³³ HELTAI 1980, 299.

³⁴ Jelzete: E 536. Ld. FEKETE 2002, 105–109. A közleményben tévesen E 356 jelzet szerepel.

³⁵ Jelzete: Y 597. Lásd: PERGER 2015, 202–208.

³⁶ RMK III 6089.

³⁷ PERGER 2015, 208.

Lövei Pellionis a harmadik könyvébe Amandus Polanus bázeli professzor két művét köttette egybe.³⁸ A *Partitiones theologiae* Polanus korai, a terjedelmesebb *Syntagma theologiae* megelőző református dogmatikai összefoglalása. Bevezetésként terjedelmes rámista tabulák segítségével tekinti át a teológia rendszerét, majd a hittudományt (a Petrus Ramus által is preferált módon) két részre osztva a hitről és a jócselekedetokról értekezik, azokat is további alosztásokra tagolva.³⁹ Ugyanazon kötetben találjuk meg Polanusnak az eleve elrendelés tanát védelmező munkáját, amelyet a jezsuita Roberto Bellarmino támadásaira válaszul írt. Vagyis Lövei Pellionis három most bemutatott könyvéből kettő már a megjelenés utáni évben a magyar diák tulajdonában volt.

Tölcséki/Tölcéki Pitter Mihály 1612. április 14-én iratkozott be a heidelbergi egyetem hallgatói közé. 1612 vége és 1614 eleje között félévente, összesen három alkalommal disputált Pareus elnöklete alatt.⁴⁰ Hazatérése után a váradi kollégium rektoraként működött egy ideig.⁴¹ Zoványival⁴² ellentétben úgy gondoljuk, hogy valószínűleg nem ő volt az, aki 1646–1647 táján Göncruszkan lelkészkedett, hanem a nála egy-másfél emberöltővel fiatalabb két hasonló nevű sárospataki diák egyike. A pataki diáknévsorban az első, 1624-ben tógásként beiratkozó „Michael B. Tölczéky” neve mellett „eductus Gönczinum” megjegyzés szerepel, vagyis ott rektorkodhatott egy ideig, mielőtt Leidenbe indult peregrinálni.⁴³ A másik „Michael Teölczeki” 1639-től tanult Patakon, 1643-tól gyöngyösi rektor, 1651 táján váradi iskolamester volt.⁴⁴ Tölcséki Pitter Mihály 1613-ban köttette be a wittenbergi filippista teológus (majd hamburgi orvos) Heinrich Mollernek az Ézsaiás próféta könyvéhez írott kommentárjait. Mellé köttette Kálvinnak a Jeremiás könyvét és a Jeremiás siralmait a „lectio continua” alapján versről versre végigmagyarázó előadásait. A heidelbergi kötésre IV. Frigyes pfalzi uralkodó és édesanyja, Hesseni Erzsébet címere került. A kötetet 1661-ben ajándékozta a Debreceni Református Kollégium hasznára Varsányi T. Dániel, így az egyik legrégebb ideje a Nagykönyvtár állományába tartozó teológiai műre bukkantunk.

Békési P. András 1615 folyamán három németországi egyetemre is beiratkozott: Wittenbergben (május 9.), Marburgban (július 19.) és Heidelbergben (szeptember 20.) tanult. Heidelbergben Pareus elnökletevel kétszer disputált. Magyarországi működésére nem ismerünk adatot.⁴⁵ Két heidelbergi könyvét is őrzi a Nagykönyvtár. Az első kötetre nyomott supralibros szerint Békési 1615-ben jutott hozzá Bartholomaeus Carranza (domonkos szerzetes, toledói érsek) zsinati határozatokból szerkesztett egyházjogi korpuszához (Genf, 1600). A kiadványt más Heidel-

³⁸ Jelzete: F 510.

³⁹ Bővebben ld. LETHAM 1990, 3, 465–471.

⁴⁰ HELTAI 1980, 339.

⁴¹ HERPEI 1966, 28–29.

⁴² ZOVÁNYI 1977, 655.

⁴³ HERPEI 1966, 29; HÖRCSIK 1998, 57.

⁴⁴ HÖRCSIK 1998, 69; MONOK 1986, 22.

⁴⁵ HELTAI 1980, 261.

bergben végzett lelkészek is forgatták: egy korábbi kiadása Szőlősi Bede János könyvtárában is megvolt,⁴⁶ valamint hatással volt a Czeplédi Szabó Pál és Samarjai Máté János által szerkesztett *Komjáti kánonokra* (1623).⁴⁷ Mivel a mára erősen megkopott hátsó kötéstáblára a pfalzi címert nyomták, valószínűbb, hogy a vásárlás és a bekötés Heidelbergben történt és nem Wittenbergben vagy Marburgban, ahol Békési szintén megfordult.⁴⁸

Békési P. András az 1616. évi supralibrosa szerint már biztosan a pfalzi városban költötte egybe tanára, David Pareus két bibliakommentárját Hoseás próféta könyvéről (1616) és a Rómaiakhoz írt levélről (1613).⁴⁹ Egyik munka sem egyszerű írásmagyarázat, az utóbbi a római katolikusok (Bellarmino és Thomas Stapleton) és az antitrinitáriusok (Pareusnál: a „szamoszateniánus” Faustus Socinus, Enyedi György és a lengyel Christophorus Ostorodius) egyes tanainak cáfolata a Római levél alapján. A Hoseás-kommentárban pedig Pareus három szövegváltozatot is közölt versről versre párhuzamos oszlopokban: a héberből fordított latint, a Septuagintát görögül és az arámi Targumból készült latin fordítást. Mindkét kiadvány a beszerzése előtt alig néhány évvel korábban jelent meg.

Keresszegi Herman István Debrecenben tanult 1609-től, a kollégiumi diákság seniora is volt egy ideig. 1613. november 26-án a marburgi, 1614. április 23-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Kétszer disputált Pareus elnökletével, Wittenbergben is megfordult. 1616-tól Zilahon szolgált, 1620-tól szilágysági esperes volt. 1629-ben tiszántúli püspöknek választották meg. 1630-tól Debrecenben szolgált, ahol debreceni esperessé is megválasztották. 1641-ben hunyt el. Neki köszönhették a lelkészutódok, hogy Bethlen Gábor kollektív nemesítő oklevelet adott ki a számukra. A *Heidelbergi Káté* alapján készített terjedelmes hitágazatos prédikációit a római katolikus egyházzal való szembenállás jegyében szerezte, alapja a Zacharias Ursinus-féle (Pareus által közzétett) kátémagyarázat volt.⁵⁰ Keresszegi 1615-ben költötte be Pareustól a Roberto Bellarminónak a kegyelemről és a szabad akaratról szóló írásait cáfoló vaskos munkáját, amely ugyanabban az évben jelent meg Heidelbergben.⁵¹

Komáromi Szerafin Pál a Pápai Református Kollégiumból indult a heidelbergi egyetemre, ahol 1614. szeptember 28-án írták be nevét az anyakönyvbe. Pareus diákjaként disputált 1615 júliusában. 1617-től Pápán rektorkodott, 1618-tól Füleken, 1619-től Szerencsen lelkészkedett.⁵² Az egyetemjárása utolsó évében, 1616-ban vásárolt egy könyvet, amelybe a korszak három ismert református teológusá-

⁴⁶ Ősz 2012, 62.

⁴⁷ Ld. KATHONA 1940, Pótfüzet, 15, 28.

⁴⁸ Jelzete: D 401.

⁴⁹ Jelzete: E 181.

⁵⁰ SZABADI 2013, 234; SZÖGI 2011, 830, 2137; HELTAI 1980, 291–292; RMK III 6089, RMNY 1863.

⁵¹ Jelzete: C 551.

⁵² HELTAI 1980, 294; RMK III 6089.

nak egy-egy művét köttette be.⁵³ Elsőként Matthew Sutcliffe hitvitázó munkáját, amelyben a purgatórium kapcsán csapott össze Roberto Bellarminóval. A második mű Ludovicus Lavater Ruth könyvéhez készített 28 részes homília-sorozata (Heidelberg, 1601). A harmadik pedig Rudolf Gwalthertól az Újszövetség „katolikus leveleinek” magyarázata (Péter, János, Jakab és Júdás levelei; Basel, 1593).

Szikszai Major Mátyás a debreceni Kollégium felsőbb éves diákja volt 1609-től, kántori és seniori tisztséget is viselt. 1615. november 6-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre Rhédey Ferenc alumnusaként.⁵⁴ 1616 folyamán háromszor is disputált Pareus diákjaként az Úrvacsoráról, a megigazulásról és a Szentháromságról.⁵⁵ 1620-ban mint „Csátar Uylak”-i (hegyközújlaki?) prédikátornak ajánlottak neki egy Heidelbergben megvédett disputációt.⁵⁶ 1617-ben még Németországban tartózkodhatott, ekkor jutott hozzá ugyanis a Diego de la Vega spanyol származású ferences szerzetes hét bűnbánati zsoltárról írott prédikációit tartalmazó kötethez (Köln, 1610).⁵⁷ Szikszai Majornak a kötés pergamenjébe préselt supralibrosa alatt rejtőzik egy másik monogram is (feltehetően: „G. CZ.”), amely szerint nem ő volt az első tulajdonos. A harmadik tulajdonos is heidelbergi diák volt, a fent már említett Keresszegi Herman István. Korábban Maczák Ibolya mutatta ki, hogy a Diego de la Vegához hasonló katolikus prédikációkat a protestáns lelkészek a felekezeti korlátokon átlépve, szabadon használták fel a saját prédikációk írásához, átemelve olyan hittani szempontból közömbös elemeket, mint a mondandót színesítő példázatok.⁵⁸

Rákai Márton 1620. május 5-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre, korábban Szatmáron és Debrecenben tanult. Disputációjának nincs nyoma. Emléksorokat írt Tállyai Putnoki János emlékkönyvébe és üdvözlő verset Szenci Molnár Albert szótárának második kiadásához (1621). 1625 körül Hajdúböszörményben lelkészkedett.⁵⁹ 1621-ben jutott hozzá három zürichi ortodox református professzor: Petrus Martyr, Ludwig Lavater és Rudolf Gwalther Szentírásmagyarázó munkáihoz. Az első kettő kommentár a Bírak könyvéhez és a Krónikák két könyvéhez, a harmadik homília formájában készült a kispróféták könyveihez.⁶⁰

Lévai H. János a nagybányai szenátus támogatásával, 1620 júniusától tanult Heidelbergben, majd Tübingen egyetemére is beiratkozott 1621-ben. Hazatérése után, 1632–1634 táján nagybányai lelkészként és aranyosmedgyesi esperesként szolgált.⁶¹ Jean Crespin vaskos mártírológiai gyűjteményének a Hanauban, 1595-

⁵³ Jelzete: F 508.

⁵⁴ SZABADI 2013, 233; HELTAI 1980, 331; SZÖGI 2011, 851.

⁵⁵ RMK III 6089.

⁵⁶ HELTAI 1980, 331; RMK III 1294.

⁵⁷ Jelzete: B 707.

⁵⁸ A Jezsuita Káldi György prédikációiból merítő református Tyukodi Márton esetét ld. MACZÁK [2010], 33–41.

⁵⁹ HELTAI 1980, 315; SZÖGI 2011, 904; RMNy 1239.

⁶⁰ Jelzete: E 733.

⁶¹ HELTAI 1980, 298; SZÖGI 2011, 2554.

ben megjelent kiadását bő két évtizeddel később, 1621-ben vásárolta meg.⁶² Crespin művének népszerűségére utal, hogy éppen 1620-ban bízatták a mű magyarra való fordítására Szenci Molnár Albertet a magyar *Institutiót* kiadó Daniel Aubry, David Aubry és Clemens Schleich, akik jelentős piacra számíthattak a Kárpát-medencében.⁶³ Bár Szenci Molnár fordítása sosem készült el, Crespin latin eredetije közkézen forgott, és hatott a hazai protestáns mártírológiára.⁶⁴

*

A fent bemutatott könyvek impresszumában többnyire jól ismert németországi és svájci kiadók és a nyomdászok nevével találkoztunk, akik a 16. század második felének és a 17. század első évtizedeinek megbízható tartalmú és kiváló nyomdai minőségű kiadványaival látták el a piacot. A kutatás során kézbevetve, Németországban kinyomtatott munkák fele a magyar diákok egyetemi tanulmányainak helyszínén, Heidelbergben jelent meg. A 11 heidelbergi impresszumú mű nagyjából felét Johann Lancelot adta ki (6 mű), a másik felén Gotthard Vögelin (3), Jerome Commelin (2) és egy ismeretlen kiadó (1) osztozik. Hanauból Wilhelm Antonius (3) és Thomas Villerianus (1), Herbornból Christoph Corvinus/Raabe (3), Lipséből Abraham Lamberg (1) és Michael Lantzenberger (1), Kölnből Konrad Bütgen (1) és egy nevét elhallgató ambergi nyomdász (1) tűnik fel.

A fellelt művek valamivel kevesebb, mint fele svájci városban látott napvilágot, a legnagyobb számban genfi műhelyekben: a le Preux család tagjainál (3, ezeken felül 1 Lausanne-ban), Pierre és Jacques Chouëtnél (1), Eustache Vignon örökösseinél (1), Franciscus Helvidiusnál (1) vagy Henri Estienne/Stephanus (1) sajtói alól kerültek ki. A kálvinista könyvkiadás fellelővárának számító Zürichben működő Christoph Froschauer egymaga 5 munkával van jelen a *Melléklet*ben felsorolt tételek között – bár ezek mindegyike egyetlen kötetbe kötve maradt ránk. A bázeli nyomdászokat Konrad Waldkirch (3) és Leonhard Ostein (1) képviseli. Rajtuk kívül mindössze egyetlen nem német vagy helvét kiadót mutathatunk fel, a leide-ni Andreas Cloucquiust (1). Itáliai, angolai vagy franciaországi kiadó munkája nem szerepel a tételek között.

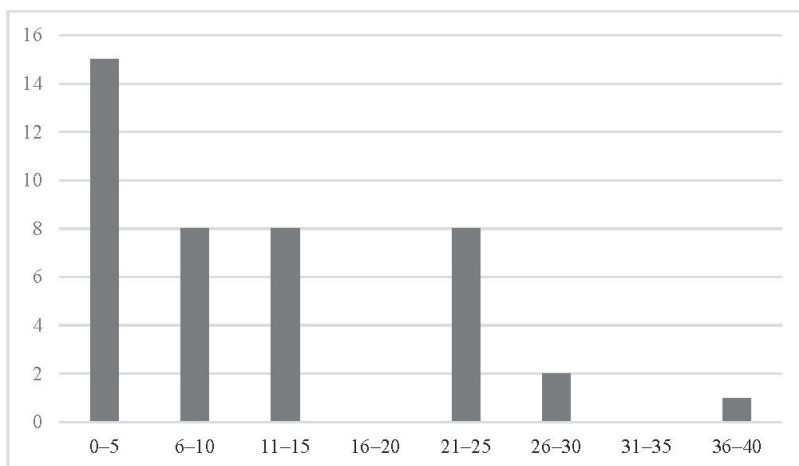
A Heidelbergből hazahozott művek megjelenése és a megszerzésük között eltelt idő felmérése azt mutatja, hogy viszonylag friss műveket vásároltak a magyar diákok. Nem egy esetben már a megjelenés évében bekötve állt a mű a tulajdonos ládájában.⁶⁵ 15 művet a megjelenést követő 5 éven belül, 8–8 művet pedig azt követő 6–10, illetve 11–15 éven belül köttettek be. Vagyis a 42 fellelt mű közel háromnegyede (74%) legfeljebb 15 éven belül került a pfalzi egyetemen tanuló diákjainkhoz. Mindez naprakész recepcióról tanúskodik a teológiai olvasmányok területén.

⁶² Jelzete: D 287.

⁶³ Ld. VÁSÁRHELYI 2012, 3–4, 112–123.

⁶⁴ Lásd pl.: GYÖRI L. 2012, 3–4, 140.

⁶⁵ A megjelenés évében bekötött három mű jelzete: C 663, E 551, E 536 (koll. 2.).

1. ábra. A heidelbergi magyar peregrinusok által birtokolt művek megjelenése és megszerzése között eltelt idő

Összegzés

Végezetül tekintsük át, hogy milyen teológiai művekhez jutottak hozzá a heidelbergi magyar peregrinusok az egyetemen töltött évek alatt. A Biblia szükséges volt a lelkeszi szolgálathoz és a prédikációkra való felkészüléshez, s a 18. századig a ritkának számító magyar nyelvű kiadások helyett jórészt az olyan szövegeket használhatták, mint Beza népszerű bilingvis, görög–latin nyelvű Újtestamentuma. Tíz bibliamagyarázatos munka mellett (Kálvin, Heinrich Moller, Franciscus Junius, Petrus Martyr, Ludwig Lavater, Christoph Corner és David Pareus művei) néhány prédikációs kötetet is találtunk (Ludwig Lavater, Rudolf Gwalther és Diego de la Vega prédikációit). Hat dogmatikai műre bukkantunk: Kálvin *Institutió*jának két kiadására, az *Ágostai Hitvalláshoz* fűzött magyarázatra Georgius Sohniustól, Bartholomäus Keckermann és Amandus Polanus egy-egy dogmatikai összefoglalására és az utóbbi predestinációt tárgyaló munkájára. Két népszerű mártírológiai mű mellett (Heinrich Bullinger és Jean Crespin tollából) egy magyarországi recepcióval rendelkező egyházjogi gyűjtemény (Bartholomaeus Carranza munkája) is előkerült.

A bibliakommentárok után a második legnagyobb tematikus csoportot a polemikus tárgyú művek alkották. Beza és Chandieu írásai mellett kitűntek a Roberto Bellarminóval harcba bocsátkozók: David Pareus (két művel), William Whitaker, Thomas Brightmann, Matthew Sutcliffe, Andrew Willet, John Sharp. Bellarmino bíboros *Disputationes de controversiis Christianae Fidei adversus huius temporis haereticos* című munkája (első kiadása: Ingolstadt, 1586–1593) a polemika teljes területét átfogta. Európa-szerte a felsőfokú katolikus teológiai oktatás vezérfonala volt, Pázmány Péter a felállítani tervezett nagyszombati egyetem számára húsz

példányt vásárolt.⁶⁶ Éppen ezért a heidelbergi egyetemen tanuló protestáns diákok számára is a stúdiumok része volt Bellarmino művének a cáfolata.⁶⁷ A Heidelbergben vásárolt hitvitázó munkák szerzői között többségükben angol teológusokkal találkoztunk, akik Bellarminón kívül Johannes Magirusszal és Cosmas Morelleszel folytattak tollharcot. A peregrinusaink a pfalzi egyetemen folytatott tanulmányaik során felkészültek az ellenreformáció képviselőivel vívandó csatákra, és segítséget nyújtottak ehhez az ott vásárolt, kurrens nemzetközi polémiákhoz kapcsolódó könyvek is. Olyan jeles hitvitázókat palléroztak a Kárpát-medencei reformátusság védelmére Heidelbergben, mint Alvinczi Pétert, Milotai Nyilas Istvánt vagy idősebb Geleji Katona Istvánt.

Melléklet

Heidelbergi provenienciájú könyvek a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában

A leírásban használt rövidítések:

- K** a kötés leírása
P a possessorbejegyzések betűhív szövege és lelőhelye
M megjegyzés

B 707

VEGA, Diego de la: *Conciones vespertinae quadragesimales, super septem poenitentiales Psalmos*, auctore ... Didaco De La Vega, Coloniae [Köln], sumptibus Conradi Butgenij, 1610, [16], 962, [38] p., 8°. – VD 17 23:242948U

K Sávozással keretezett pergamenkötésben. Supralibros: M[atthias] M[aior] Sz[ikszovianus] 1617.

P *Stephani H. Kereszegi* (címlap)

Andr[ae] T. [Korozdi?] (címlap)

C 187

CALVIN, Jean: *D. Ioannis Calvini, ... Institutio Christianae religionis*, ab ipso autore anno 1559, et in libros quatuor digesta, certisque distincta capitibus ... et tum aucta ..., et haec quidem concinnabat hoc anno N. Collado ..., Lausannae [Lausanne], excudebat Franciscus le Preux, 1576, [16], 380, [72] fol., 8°. – Bibl. Calv. 76/3

K Fatáblás bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a külső keretben sisakos férfifejes-címeres-növényi ornamentikus, a belsőben baluszteres görgető lenyomata, a középmező alatt és fölött Anjou-liliomos görgető lenyomata. Az első

⁶⁶ HARGITTAY 2019, 46.

⁶⁷ Ld. HELTAI 1987, 209.

kötéstábla középmezőjében Luther (felirata: „Nosse cupis faciem Lutheri hanc cerne tabellam si mentem libros consule certus eris”), a hátsón Melanchthon (felirata: „Forma Pilipe tua est sed mens tua nescia nota est ante bonis et tua scripta”) lemezről nyomott portréja. Supralibros: I[ohannes] B[udai] 158[6?]

P *Et moru[m] suavitate, et doctrinae singularis ornamentis decorato Viro D[omi]ni Johanni Budaeo, Vngaro amico suo integerrimo Joannes Clericus Edelberga discessurus moertus [...] asscripsit a[nn]o 1586 26. 8bris.* (a hátsó kötéstábla belső oldalán)

in oppido Diczeo zent Marton[ini] accepi [hince liber?] Anno 1610. die 16 mensis Decembris Christoph[orus] Irat[osi?] Diozegj Vngarus (az első kötéstábla belső oldalán)

Sum ex libris Matthiae Viet[oris] Cibi[n]iae 1641. 15 Nov[embris] (címlap)

Ex libris Georgi[i] R. Appold[inus] chara suppellex: (szennylap)

N. Bernardj (címlap)

Comp[aravit] 22 Xr. Alex[ius] Elek mpr. Debr[ecinae] d[ie] 1^a Dec[embris] 1822. (előzéklap)

M Az előzéklapok sűrűn jegyzetelve. – Széljegyzetekkel. – *Nosse cupis faciem Lutheri hanc cerne tabellam si mentem libros consule certus eris. Ez a ’vers van-a’ Luther képével együtt. E[lek] S[ándor] mk.* (az első kötéstábla belső oldalán). – *Loci com[m]unes Joan[nis] Calvini.* (a metszésen)

C 435

BÈZE, Théodore de: *Ad acta colloquii Montisbelgardensis Tubingae edita, Theodori Bezae responsionis*, Editio tertia, in qua praeterea est index adiectus, Genevae [Geneva], excudebat Ioannes le Preux, 1589, 1 vol., 4°.

Pars prior, 186, [14] p.

Pars altera, 255, [14] p.

K Vörösrre festett pergamenkötésben. Supralibros: I[ohannes] B[ede] Sz[ölösinus] 16[02?].

P *Liber Scholae Debreceinae* (címlap)

C 551

PAREUS, David: *Roberti Bellarmini ... De gratia et libero arbitrio, libri VI., quorum duo priores tractant de gratia, quatuor posteriores de libero arbitrio, eiusq. cum gratia cooperatione*, explicati et castigati studio Davidis Parei ..., Heidelbergae [Heidelberg], impensis Ionaë Rosae, typis Iohannis Lancelloti, 1615, [48], 1099, [2] p., 8°. – VD 17 39:145509Q

K Sávozással keretezett pergamenkötésben. Supralibros: S[tephanus] H[erman] K[ereszeghi] 1615.

P *Steph[ani] Kereszeghi* (címlap)

Liber Ill[ustris] Collegij Debr[ecinensis] Signavit Sam[uel] Mindszenti B[iblio-] thecarius ord[inarius] (az első kötéstábla belső oldalán)

M Címlapja csonka.

C 561

Koll. 1.

SOHN, Georg: *Operum Georgii Sohnii, sacrae theologiae doctoris*, Herbornae Nassoviorum [Herborn], ex officina typographica Christophori Corvini, 1591, 1 vol., 8°. – VD 16 S 6894

Tomus secundus, *continens exegesisin praecipuorum articulorum Augustanae Confessionis*, [8], 1000, 69, [9] p.

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben indás-virágos görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott képek. Az első kötéstábla középmezőjében Justitia (körirata: „Iusticie quisquis picturam lumine cernis Deus est justus”) a hátsón Fortuna (körirata: „Passibus ambiguis fortuna volubilis errat et manet in nullo”). Supralibros: I[ohannes] B[ede] Sz[ölösinus] 1602.

P *Liber S[cholae] Illustri S[aros] Pata[chinae]* (címlap)

Liber S[cholae] Debr[eczinae] 1709 Buda eliberatus (címlap)

M Széljegyzetekkel. – A címlapja csonka.

Koll. 2.

POLANUS, Amandus: *De aeterna Dei praedestinatione didascalica, in qua tum haec augustissima doctrina, breviter et sincere, pro gratia quam Dominus clementer dedit, est explicata ...*, Editio secunda, a' mendis repurgata, Basileae [Basel], typis Conradi Waldkirchii, 1600, [16], 274, [1] p., 8°. – VD 16 P 3897

M Széljegyzetekkel.

C 563

Koll. 1.

WHITAKER, William: [1] *Praelectiones ... Gulielmi Whitakeri, ... in quibus tractatur controversia de ecclesia contra Pontificios, inprimis Robertum Bellarminum Jesuitam: in septem quaestiones distributa ...*, opera et cura Joannis Allenson, [2] *His accessit eiusdem Doct. Whitakeri ultima concio ad Clerum*, [Herborn], [Christophorus Corvinus], [1603], [8], 601, [14], p., 1 t., [1], 86 p., 8°. – VD 17 3:004275U

K Pergamenkötésben. Supralibros: I[acobus] K. V[aradinus] 1609.

P *Liber I[llustris] Collegii Refor[matorum] Debrece[n]sis* (a hátsó kötéstábla belső oldalán)

M A címlap és az ajánlás első két levele hiányzik. – Széljegyzetekkel.

Koll. 2.

WHITAKER, William: *Praelectiones ... Gulielmi Whitakeri, ... in quibus tractatur controversia de conciliis contra Pontificios, inprimis Robertum Bellarminum Jesuitam, in sex quaestiones distributa ...*, editae opera et cura Joannis Allenson, Herbornae Nassoviorum [Herborn], ex officina Christophori Corvini, 1607, 334, [16] p., 8°. – VD 17 3:004008L

M Széljegyzetekkel.

C 658

Koll. 1.

KECKERMANN, Bartholomäus: *Systema ss. theologiae, tribus libris adornatum*, per Bartholomaeum Keckermannum, Editio secunda, Hanoviae [Hanau], apud Guiljelmum Antonium, 1607, [8], 493, [16] p., 1 t., 8°. – VD 17 39:145536M

K Pergamenkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. Supralibros: I[acobus] K. V[aradinus] 1609.

P *Modica firma. Michaelis Semptheii.* (címlap)

Mich[aelis] Szepesi 1723. (előzéklap)

Liber Scholae Debr[ecinae] (címlap)

M Az előzéklapokon a tartalomra vonatkozó kiemelésekkel. Aláhúzásokkal és széljegyzetekkel.

Koll. 2.

PAREUS, David: *Davidis Parei De symbolis sacramentalibus, et de ritu fractionis in s. eucharistia, libri duo*, Ambergae [Amberg], [s. n.], 1603, [24], 230, [2] p., 8°. – VD 17 12:119959B

M Aláhúzásokkal és széljegyzetekkel.

C 663

Koll. 1.

WILLET, Andrew: *And. Willeti ... De gratia generi humano in primo parente collata, de lapsu Adami, et peccato originali, de praedestinatione, et de gratia et libero arbitrio: disputationes theologicae, Bellarmino oppositae, ex IV. tomo synopseos Papismi*, Anglice conscriptae, in lingvam Latinam conversae, a' Iona Volmaro, Lugduni Batavorum [Leiden], apud Andream Cloucqium, 1609, [16], 423 p., 8°.

K Pergamenkötésben. I[acobus] K. V[aradinus] 1610.

P *Liber Scholae Debr[ecinae]* (címlap)

M Széljegyzetekkel

Koll. 2.

Anti-Morelles: seu Responsio ministrorum colloquutorum, ad relationem colloquii Francofurtensis, autumnalibus nundinis anni M.DC.IX. inter pater Cosmam Morellem ... et nonnullos orthodoxae religionis ministros, habiti ..., Hanoviae [Hanau], typis Thomae Villeriani, impensis vero Conradi Biermanni et consort, 1610, [16], 226, [2] p., 8°.

Koll. 3.

SHARP, John: *Tractatus de misero hominis statu sub peccato, ... in qvibus controversiae omnes de utroque dogmate, praecipue vero quae inter nos et Papistas explicantur ... et ad omnia argumenta adversariorum, Bellarmini imprimis, respondentur*, authore Johan. Scharpius Scotus, Genevae [Geneva], apud Petrum et Iacobum Chouët, 1610, 220 p., 8°.

M Széljegyzetekkel

Koll. 4.

PAREUS, David: *Oratio de Jesuitarum strophis circa canonem scripturarum: et de consensu antiquitatis cum ecclesiis orthodoxis hujus temporis, habita ... cum lic.*

gradus ... B. Kekermannno ... conferretur ... a Davide Pareo, [Heidelberg], typis Voegelianis, 1602, [4], 39 p., 8°.

Koll. 5.

PARBUS, David: *Disceptatio epistolaris Joannis Magiri Jesuitae concionatoris, et Davidis Parei ... de autoritate divina et canonica S. Scripturarum, deq[ue] absoluta ecclesiae infallibilitate*, [Heidelberg], typis Voegelinianis, 1604, [6], 104, [22] p., 8°. – VD 17 12:108594L

D 287

[CRESPIN, Jean]: *Martyrologium, complectens memorabilissima praecipuorum martyrum, dicta et facta, ab ipsis Apostolorum temporibus ad haec usq[ue] nostra, hinc-inde per Germaniam, Galliam, Angliam, Scotiam, Belgium, Italiam, Hispaniam, Lusitaniam etc. ob Evangelicae veritatis confessionem, post gravissimarum persecutionum ac tormentorum variorum perpersionem, misere tandem ut plurimum interfectorum*, Hanoviae [Hanau], apud Guilielm. Antonium, [1595], [16], 939 [839!], [17] p., 8°. – VD 16 C 5789

K Pergamenkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A metszés vörösrre festett és poncolással díszített. Supralibros: I[ohannes] H. L[évai] 1621.

P *Ex Libris Andr[ae] [Könyüi?] A[nn]o 1703 Die 12 8bris [...]* (az első kötéstábla belső oldalán)

Ex Libris Steph[ani] Nagy Arij (az első kötéstábla belső oldalán)

Steph[ani] Nagy Arij (címlap)

Johannis B. Püspökij. 1711. (címlap)

Liber Collegii R[e]f[orm]at[or]um Debrecinensis emtus A[nn]o 1761. (előzéklap)

M Aláhúzásokkal és lapszéli jegyzetekkel.

D 401

CARRANZA, Bartholomaeus: *Summa conciliorum et pontificum a Petro usque ad [sic!]*, collecta per F. Barth. Carranzam ..., [Geneva], excudebat Franciscus Helvidius, 1600, [24], 656 fol., 16°. – Adams C 773

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben baluszteres görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott képek: az első táblán fedelmi portré (?), a hátsón a pfalzi címer (?). Supralibros: A[ndreas] P. B[ékési] 1615.

M Az előzéklapokon (részben a tartalomra vonatkozó) kéziratos jegyzetekkel. – A 260–281. fol. csonka.

D 764

Koll. 1.

BULLINGER, Heinrich: *De persecutionibus ecclesiae christianae*, liber ab Henrico Bullingero ... germanice conscriptus, et ex germanico sermone in latinum conversus, per Josiam Simlerum, Tiguri [Zürich], apud Christophorum Froshoverum, 1573, 96 fol., 8°. – VD 16 B 9749

K Pergamenkötésben. Supralibros: I[acobus] K. V[aradinus] 1610.

P *Medica forma. Michäelis Semptei* (címlap)

Liber Scholae Debr[eczinae] (címlap)

Amplissimi Coetus (a hátsó szennylapon)

M 1679 *die ignoto* (az első kötéstábla belső oldalán)

Koll. 2.

LAVATER, Ludwig: *Homilia de persecutionibus, aliisque calamitatibus et afflictionibus patienter perferendis, ex quinto capite Epistolae D. Iacobi, a Ludovico Lavatero ... conscripta, ... Joanne Pontisella Curiense latinitate donata*, Tiguri [Zürich], in officina Froscho., 1587, 40 fol., 8°. – VD 16 L 831

Koll. 3.

LAVATER, Ludwig: *De caritate annonae ac fame conciones tres, ex II. Paralip. VI. cap. a' Ludovico Lavatero ... conscriptae, ac nunc demum e Germanico sermone in Latinum conversae*, Tiguri [Zürich], in officina Froscho., 1587, 72 fol., 8°. – VD 16 L 837

Koll. 4.

(Ugyanaz, mint Koll. 2.)

Koll. 5.

LAVATER, Ludwig: *Beati Jobi fides et confessio de resurrectione mortuorum, novissimo iudicio, et vita aeterna*, homilia L. Lavateri Tigurini illustrata, nunc primum ex Germanico in Latinum sermonem conversa, opera J. Pontisellae, Tiguri [Zürich], in officina Froscho., 1587, 55 fol., 8°. – VD 16 L 821

Koll. 6.

LAVATER, Ludwig: *Nabal: Narratio de vita et obitu Nabalis Ebriosi, I. Samuelis XXV. descripta*, Homiliis X. a Ludovico Lavatero Tigurino Germanica, lingua exposita, nunc primum a Ioanne Pontisella Curiense Latinitate donata, [Zürich], in officina Frosch., 1586, [127], 127 fol., 8°. – VD 16 L 821

E 181

Koll. 1.

PAREUS, David: *Davidis Parei in divinam ad Romanos S. Pauli apostoli epistolam commentarius*, Heidelbergae [Heidelberg], impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1613, [12], 38 p., 41–1660 col., [50] p., 4°. – VD 17 3:305335K

K Pergamenkötésben. Sávozással keretezett kötéstáblák. Kékre festett és poncolással díszített metszéssel. Supralibros: A[ndreas] P. B[ékési] 1616.

P *Johannes Bak Héczei Anno 1679. Possidet.* (címlap)

Johannis R. Beszermenyi Ecclesiastae Aba Újvariensis 1691 (címlap)

Successit Step[hani] Kemer (címlap)

M Aláhúzásokkal és széljegyzetekkel.

Koll. 2.

PAREUS, David: *Davidis Parei in Hoseam prophetam commentarius cum translatione triplici, Latina gemina, ex Hebraeo, et chaldaeo Thargum Jonathae, nec non Graeca LXX*, Heidelbergae [Heidelberg], impensis Jonae Rosae, typis Johannis Lancelloti, 1616, 4°. – [16], 27, 216, p., 4°. – VD 17 39:128410D

M Aláhúzásokkal és széljegyzetekkel.

E 536

Koll. 1.

BRIGHTMANN, Thomas: *Apocalypsis apocalypseos, id est, Apocalypsis D. Johannis, praefigitur synopsis universalis, et refutatio Rob. Bellarmini de Antichristo libro tertio de Romano Pontifice, ad finem capitis decimi septimi inferitur*, per Thomam Brightmannum, [Heidelberg], in Bibliopolio Commeliniano, impensis Balduini des Bordes cum sociis, 1612, [10], 415 fol., 8°.

K Sávozással keretezett pergamenkötésben. Supralibros: G[eorgius] P[ellionis] L[eovei] 1613.

P *Scholae Patach[inae] R[ector] Primar[ius] R[everendimus et] clariss[imus] vir Georg[ius] Levei d[ono] d[edit] M[ichaele] O[rvos] Surio Anno [1615?] mense Martii.* (címlap)

Liber Scholae Debrecin[ae] (címlap)

Koll. 2.

DU JON, François: *Francisci Iunii ... Analytica expositio secundum Matthaeum et Marcum evangelistas*, [Heidelberg], in bibliopolio Commeliniano, 1612, 155 p., 8°.

E 670

Koll. 1.

CORNER, Christoph: *Psalterium Latinum Davidis prophetae et regis: cum familiari et pia expositione, ac brevi notatione artificii rhetorici pertinentis ad rationem inventionis dispositionis et elocutionis*, scripta a' Christoph. Cornero, [Leipzig], impensis Voegelinianis, imprimebat Abraham Lamberg, 1598, [32], 515, [1], [10] p., 8°. – VD 16 ZV 1735

K Pergamenkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, metszése vörösre festett és poncolással díszített. Supralibros: V[incentius] P. Sz[epsinus] 1600.

P *Deus p[ro]videbit. Andr[ae] L. Heic[zei]* (címlap)

Liber Scholae Debrecinae (címlap)

Koll. 2.

CORNER, Christoph: *Cantica selecta Veteris Novique Testamenti cum hymnis et collectis, seu orationibus purioribus, quae in orthodoxa atque catholica ecclesia cantari solent*, addita dispositione et familiari expositione Christoph. Corneri, Lipsiae [Leipzig], imprimebat Michael Lantzenberger, 1597, [14], 235, [5] p., 8°. – VD 16 C 5163

P *Deus p[ro]videbit. Andr[ae] L. Heic[zei]* (címlap)

E 733

Koll. 1.

VERMIGLI, Pietro Martire: *In librum Iudicum d. Petri Martyris Vermilii Florentini ..., commentarii doctissimi, cum tractatione perutili rerum et locorum*, Heidelbergae [Heidelberg], e typographeio Johannis Lancelloti, impensis Andreae Cambi-eri, 1609, [18], 181 fol., 2°. – VD 17 1:058397M

K Pergamenkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. Supralibros: M[artinus] G. R[akai] 1621.

P *Liber Scholae Debr[ecinae] a G[ene]ro[so] D[omin]o Daniele Varsanyi collatus 1661* (címlap)

M *Petrus Martyr factus ex ordine Canonico[rum] Regularium Reformato[rum]. Nat. Alex. sec. XV.* (az első kötéstábla belső oldalán)

Koll. 2.

LAVATER, Ludwig: *In libros Paralipomenon sive Chronicorum, Ludovici Lavateri Tigurini commentarius*, Editio secunda, priore emendatio, multisque in locis aucta, Heidelbergae [Heidelberg], impensis Andreae Cambierii, 1599, [8], 209 fol., 2°. – VD 16 B 3066

Koll. 3.

GWALTHER, Rudolf: *In prophetas duodecim, quos vocant minores, Rodolphi Gvaltheri, Tigurini, homiliae ...*, Editio tertia, prioribus longe emendatio, Heidelbergae [Heidelberg], e typographeio Iohannis Lancelloti, impensis Andreae Cambieri, 1609, [46], 674 p., 2°.

E 742

Koll. 1.

MOLLER, Heinrich: *Iesaias: in Iesaiam prophetam commentarius ... Henrici Mollieri, Tiguri [Zürich]*, impensis Andreae Cambieri, 1602, [20], 236 fol., 2°.

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek. A külső keretben indás, a középsőben palmettás, a belsőben sisakos férfifejes-címeres-növényi ornamentikus görgető lenyomata. Az első tábla középmezőjében IV. Frigyes pfalzi uralkodó (1583–1610) lemezről nyomott címere (felirata: „Fridericus quartus [...] Palatinus”), a hátsón Hesseni Erzsébet (1539–1582) címere (felirata: „Elisabeth Pfalzgravin Churfurstin G. L. zu Hesse”). Supralibros: M[ichael] P[itter] T[ölczeki] 1613.

P *Mich[aelis] P[itter] Töczekj Heidelbergae.* (címlap)

Sors mea in manu ho[mi]ni An[no] 1624 Michael P[itter] T[ölczeki] (az első kötéstábla belső oldalán)

Ego Nagj Szőlősi post obitum Clarissimi D[omi]ni Tölczejkj Iure possideo hunc librum (az első kötéstábla belső oldalán)

Stephani Poka Debrecini est. 14 August[i] 1627. Spes mea Christus qui pro me apud Patrem intercedit regit et conservat. M. P. Spes mea sors Christus, qui pro me victima facta [est?] (előzéklap)

post vero Danielis T. Warsanj (címlap)

A[nn]o 1661 In Usum Scholae Debr[ecinae] contulit G[ene]rosus D[ominus] Daniel Warsanyi. (előzéklap)

Koll. 2.

CALVIN, Jean: *Ioannis Calvini Praelectiones in librum prophetiarum Jeremiae, et Lamentationes*, Joannis Budaei et Caroli Jonvillaei labore et industria exceptae, Tertia editio, Genevae [Geneva], apud haered. Eustath. Vignon, 1589, [6], 436, [10] fol., 2°. – Bibl. Calv. 89/2

F 508

Koll. 1.

SUTCLIFFE, Matthew: *Matthaei Sutlivii adversus Roberti Bellarmini de purgatorio disputationem, lib. I.*, Hanoviae [Hanau], apud Guilielmum Antonium, 1603, [12], 268 p., 8°. – VD 17 3:008114K

K Sávozással keretezett pergamenkötésben. Supralibros: P[aulus] S[eraphin] K[omarinus]

P *Ex libris Ladislai Szigethy Anno 1620.* (címlap)

Liber Sch[olae] Debr[ecinensis] [legatus a'] Cl[arissimi] Krizb[ai] (címlap)

Liber Illustris Coll[egii] Debr[ecinensis] (szennylap)

Liber Coetus Illustris Coll[egii] Debr[ecinensis] (a hátsó kötéstábla belső oldalán)

M Széljegyzetekkel.

Koll. 2.

LAVATER, Ludwig: *Liber Ruth*, per Ludovicum Lavaterum homiliis XXVIII. expositus, Editio altera, ... recognita et aucta, Heidelbergae [Heidelberg], [s. n.], 1601, [8], 110 fol., 8°. – VD 17 14:648461M

Koll. 3.

GWALTHER, Rudolf: *In catholicas epistolas DD. Iacobi, Petri, Ioannis, Iudae Apostolorum, D. Rodolphi Gwaltheri ... homiliarum sylvae vel archetypi*, Nunc recens editi opera [et] studio Heinrichi Wolphii, Basileae [Basel], apud Leonhardum Osterium, impensis Roberti Cambieri, 1593, [24], 296 fol., 8°. – VD 16 ZV 28943

F 510

Koll. 1.

POLANUS, Amandus: *Amandi Polani a Polansdorf Partitiones theologicae: iuxta naturalis methodi leges conformatae duobus libris: quorum primus est de fide, alter de bonis operibus*, [Basel], [Conrad Waldkirch], [1607], [66], 483, [6] p., 8°. – VD 17 23:737591F

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben leveles-índás görgető lenyomata. A kötéstáblák közepén lemezről nyomott képek. Az első táblán Jákob álma (felirata: „Imposi Jacob saxo cervi qvi esc aliger scalas vidit inire choro”), a hátsón Dávid király (felirata: „David spiritu [...]”). Metszése vörösre festett, poncolt, aranyozott virág- és csillagmintákkal. Supralibros: G[eorgius] P[ellionis] L[eovei] 1613.

P *Liber Scholae Ill[ustri]s S[aros] Patachinae* (előzéklap)

Liber Scholae Debr[ecinae] 1709 (előzéklap)

M Címlapja hiányzik, a kötet eleje csonka.

Koll. 2.

POLANUS, Amandus: *Amandi Polani a Polansdorf... De aeterna Dei praedestinatione didascalica: in qua tum haec augustissima doctrina ... est explicata: tum complura difficillima Sacrae Scripturae loca declarata, atque a Roberti Bellarmini corruptelis ... fideliter asserta*, Basileae [Basel], typis Conradi Waldkirchii, 1600, [16], 274, [2] p., 8°. – VD 16 P 3897

M Széljegyzetekkel. A kötet végén kéziratos jegyzetekkel

F 824

CHANDIEU, Antoine de: *Antonii Sadeelis Chandeï ... Opera theologica, quatuor tomis comprehensa*, [Geneva], excudebat Ioannes le Preux, 1596, 1 tom., 8°.

Tomus Tertius, [78], 567, [1], [16], 169, 78, 50, 80, [12], 127 p.

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben szőlőindás görgető lenyomata. A középmezőben lemezről nyomott címerek. Az első táblán VI. Lajos pfalzi választófejedelem (1576–1583) címere (felirata: „Ludwig V. G. Gnad Pfalsgra. des Hei. Rom. Reichertz Druces und Churfurst Hertz in B.”), hátul a felesége, Hesseni Erzsébet (1539–1582) címere (felirata: „Elisabeth Pfalzgrevin Churfurstin G. L. zu Hesse”). Aranyozott supralibros: M[ichael] Sz[erdahelyi] 1597.

P *Sum Georgii Isai Selini Anno 1611* (címlap)

Ex Libris Laurentii Varallyai. Valet Tal[lero] I. cu[m] altero volumine (címlap)

M A kötéstáblában német nyelvű nyomtatványtöredék.

Sz 196

Jesu Christi, D. N. Novu[m] Testamentu[m], Gr[aece] et Lat[ine], Theodoro Beza interprete, [Geneva], [Henricus Stephanus], [1580], [16], 216 [316!], 195 [212!], 9–39 fol., 8°.

K Fatáblás bőrkötésben, áttört réz sarokveretekkel. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a keretben szalagfonatos görgető lenyomata. Az első táblán Beza, a hátsón Kálvin lemezről nyomott feliratos arcképe, alatta és fölötte vízszintes sávban elhelyezett puttós görgető lenyomata. A rézkapcsok leszakadtak. Metszése vörösre festett, poncolt és aranyozott csillagokkal díszített. Supralibros: E[mericus] K[incses] T[asnadinus] 1610.

P *Venit in possessionem Georgii Vicarius In Anno Millesimo Septingentesimo Nonagesimo Sexto Die Mensis Maii Vicesimo Septimo. A Domino Eccl[esi]ae Ibraniensis pastore, Emerico Bajka Dum ageret Annum unum et viginti ad se de vultum a Datore aetam [?] M. S. K. (AA^{1v})*

Erdős Károly bibliája. Cum Deo tutus. (Pecsét, címlap.)

M A címlap, a praeliminária egy része, valamint az utolsó levél hiányzik.

Y 597

CALVIN, Jean: *Institutio christianae religionis*, Johanne Calvino autore, Genevae [Geneva], apud Esaiam le Preux, 1612, [15], 541, [84] fol., 8°.

K Bőrkötésben. A kötéstáblák sávozással keretezettek, a külső keretben indás, a belsőben sisakos férfifejes-címeres-növényi ornamentikus görgető lenyomata. A táblák közepén lemezről nyomott portrék. Az első táblán David Pareus arcképe (felirata: „David Pareus D. S. theologiae professor Heidelbergi”), a hátsón IV. Frigyes pfalzi választófejedelem címere (felirata: „Alle Ding Zergenlich. Fridericus quartus comes Palatinus”). A metszése vörösre festett, aranyozott virágokkal és poncolással díszített.

P Hieronymus ad Paulinum. Discamus ea in terris, quorum scientia nobis perseveret in coelis. Depositum custodi. Pareus. Ornatissimo D[omi]no Georgio Leovej Ungaro ex Academia Heidelbergensi discessuro ad patrias Eccl[esi]as. 4. Non[ae] Augusti 1614 (előzéklap)

Ex aliis paleas ex isto collige grana. Bartholomaeus Coppen, veteris Testamenti in Academia Heidelbergensi Interpres 4. Augusti A[nn]o 1614 (előzéklap)

Hivatkozott irodalom

A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete, sajtó alá rend. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1959 (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 1).

FEKETE Csaba, *Pataki rektor adta – pataki lelkész kapta könyv (1615) = Egyháztörténeti Szemle*, 3(2002), 2, 105–109.

FÖRKÖLI Gábor, *Loci communes theologici, Egy melanchthoniánus modell interkonfesszionális használata? = Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*, szerk. Móré Tünde, Tasi Réka, Bp., Reciti, 2020 (Reciti Konferenciakötetek, 8), 97–99.

GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Bp., ELTE Levéltára, 2005 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 14).

GYÖRI L. János, *Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban, (Szölősi Mihály elfeledett Martyrium historicuma 1666-ból) = Studia Litteraria*, 51(2012), 3–4, 130–141. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4046>

HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok*, Bp., Universitas, 2019.

HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, 1980, Bp., OSZK, 1980.

HELTAI János, *Irénikus eszmék és vonások Pécseli Király Imre műveiben = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. Varjas Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5).

HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994 (Humanizmus és Reformáció, 21).

HELTAI János, *Pareus személyes kapcsolatai magyar diákjaival = Reformáció 500: A Partiumi Keresztény Egyetem által 2017. október 5–6. között szervezett konferencia előadásainak gyűjteménye*, szerk. Kulcsár Árpád, Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem, Partium, Komárom, Selye János Egyetem, Calvin János Teológiai Akadémia, 2018, 95–112.

HEREPEI János, *Adatok a Rákócziak váradi kollégiumának történetéhez = Uő, Apáczai és kortársai, Herepei János cikkei*, Bp., Szeged, JATE, 1966 (Adattár XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 2).

HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998.

- IMRE Mihály, *Consolatio és reprezentáció – mártírok vigasztalása Zürichben = Protestáns mártírológia a kora újkorban*, szerk. Csorba Dávid, Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Tóth Zsombor = *Studia Litteraria*, 51(2012), 3–4, 173. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4048>
- KATHONA Géza, *Samarjai János gyakorlati teológiája = Theologiai Szemle*, 16(1940), Pótfüzet.
- LETHAM, Robert, *Amandus Polanus: A Neglected Theologian? = The Sixteenth Century Journal*, 21(1990), 3), 465–471. <https://doi.org/10.2307/2540280>
- MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, [2010], (A Források Tükrében).
- MONOK István, *A gyöngyösi Református Gyülekezet lelképásztorai és tanítói 1557–1710*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1986 (A Ráday Gyűjtemény Füzetek, 1).
- OLÁH Róbert, *Miről árulkodnak a peregrinusok bibliái? = Mediarium*, 14(2020), 4, 16–17.
- ŐSZ Sándor Előd, *Szőlősi Bede János Intitúciói: a sárospataki könyvtár egyik korai gyarapítója = Sárospataki Füzetek*, 16(2012), 1, 60–61.
- ŐSZ Sándor Előd, *Bibliotheca Calviniana Transylvanica, Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Református Egyházkerület, 2014 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21).
- PERGER Péter, *Újabb adalék David Pareus magyarországi kapcsolatához, Heidelbergi professzorok ajándékozó sorai Lővei Pellionis György kötetében = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”, Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*, szerk. Gáborjáni Szabó Botond, Oláh Róbert, Debrecen, TtRE Gyűjteményei, 2015 (Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai).
- RESTÁS Attila, *Keckermann retorikái (fejezet a magyarországi retorikaoktatás történetéből) = Irodalomtörténet*, 31(81)(2000), 477–497.
- SZABADI 2013 = *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, szerk. Szabadi István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013.
- SZABÓ András, *Coetus Ungaricus, A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Bp., Balassi, 2017 (Humanizmus és Reformáció, 37).
- SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a kora újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992.
- SZLAVIKOVSZKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, 1526–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 16).
- SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Bp., ELTE Levéltára, 2011 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 17).
- SZÖGI László, *Peregrinatio academica: a külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai, 1150–1918*, Bp., ELTE Könyvtár és Levéltár, 2022.
- VAN RAALTE, Theodore Gerard, *Antoine De Chandieu (1534–1591), One of the Fathers of the Reformed Scholasticism?*, Grand Rapids, Calvin Theological Seminary, 2013 (CTS PhD Doctoral Dissertations, 52). https://digitalcommons.calvin.edu/cts_dissertations/52

- VÁSÁRHELYI Judit, *Szenci Molnár Albert meg nem valósult Martyrologium-fordítása* = *Studia Litteraria*, 51(2012), 3–4, 112–123. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4044>
- WAGNER, Ernst, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*, I. Bd., Von der Reformation bis zum Jahre 1700, Köln, Böhlau, 1998.
- ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3., jav., bőv. kiad., szerk. Ladányi Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Oláh, Róbert

The Theological Books of Hungarian Peregrines in Heidelberg, Preserved in Debrecen

By presenting 21 volumes and the 42 works they contain, preserved in the Great Library of the Reformed College of Debrecen, this study seeks to answer the question of what theological works were purchased for ecclesiastical training by the 14 Hungarian students who studied at the University of Heidelberg between 1586 and 1622.

An assessment of the time elapsed between the publication of the works brought home from Heidelberg and their acquisition shows that in several cases the owners had their books bound in the very year they appeared in print. Nearly three-quarters (74%) of the 42 identified works came into the possession of Hungarian students studying at the University of the Palatine within 15 years of their publication.

The research has brought to light Bibles, ten works containing biblical commentaries, and several volumes of sermons. In addition to six works on dogmatics, two popular martyrologies and one collection of canon law were identified. The second largest thematic group consisted of polemical works, among which writings debating with Roberto Bellarmino predominated. Bellarmino's comprehensive work on polemics, *Disputationes de controversiis Christianae Fidei adversus huius temporis haereticos*, formed part of the curriculum for Protestant students studying at the University of Heidelberg. Alongside their studies, some of the books purchased in Heidelberg helped prepare them for the religious debates they were to engage in over the following decades.

Keywords: 16th–17th centuries, history of private libraries of the Reformed intellectuals, Hungarian peregrination in Heidelberg, reception of early modern theological schools, Reformed-Catholic polemical literature.

Vargyas Zsófia

„Aestimatiója a Marczipany Thecajanak”

Gondolatok Marczibányi István feltételezett könyvtáráról*

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi azt a könyvjegyzéket, amely címe alapján a Marczibányi család egyik tagjának, mégpedig nagy valószínűséggel Marczibányi István (1752–1810) gyűjtő és mecénásnak a könyveiről készült.¹ Az óvatos meghatározás oka, hogy a könyvek értébecslését tartalmazó, nyilvánvalóan egy magánkönyvtár tulajdonosváltása kapcsán keletkezett iraton nem szerepel dátum, sőt az egykori tulajdonos keresztnévét sem jelöli a cím. Támpontul szolgál azonban a proveniencia: a jegyzék gróf Teleki László (1764–1821) hétszemélynök hagyatékából származik, és az ő kézírásával íródott. A 19. század első negyedéből egyetlen potenciálisan eladó Marczibányi-könyvtárról van információnk: az 1810 decemberében, egyenesági leszármazott nélkül elhunyt műgyűjtő, István könyvtárát unokaöccsei, Márton (1784–1834) és János (1790–1830) 1815 táján bocsáthatták áruba.² Az idősebb ágból származó, a hitbizomány vezetését átvevő Márton maga is bibliofil hírében állt, Fejérváry Gáboréhoz mérhető archeológiai könyvgyűjteményét a kései kortársak is számon tartották.³ Fennmaradt könyvlistái (melyek alapján könyveinek nagyobb hányada 1810 utáni kiadás volt, azaz beszerzésük biztosan hozzá és nem nagybátyjához, Istvánhoz köthető) egy franciás műveltségű, a külföldi mezőgazdaság vívmányaira figyelő, a régészet mellett a klasszicista építészet és a kertművészet iránt érdeklődő nemesúr alakját rajzolják ki. Pesti és kamenicai (ma: Újvidék városrésze, Sremska Kamenica, Szerbia) könyvtárainak 1835-ös felbomlása ugyanakkor kívül esik az általunk vizsgált perióduson.⁴

* *A Marczibányi-gyűjtemény rekonstrukciója 2026-tól az NKKP153384 Műgyűjtés Magyarországon a 19. század első felében* című kutatási program keretében folytatódik.

¹ MTA KIK Kézirattár, Könyvészet 2-rét 6. sz./1. Aestimatiója a Marczipany Thecajanak (Gr. Teleki László keze írása. Könyvkatalógusok Gr. Teleki László hagyatékából). Vö.: FRÁTER 1984, 217. A könyvjegyzék másolatban történt közrebocsátásáért köszönettel tartozom az MTA KIK Kézirattára munkatársainak, Vágvölgyi Dávidnak és Boldog-Bernád Istvánnak.

² Az eladó könyvtár tényéről azokból a válaszlevelekből értesülünk, amelyet a kéziratok és műtárgyak iránt érdeklődő Jankovich Miklósnak írtak a Marczibányi-hagyaték örökösei. Vö.: OSZK Kézirattár, Fond 16/457 Marczibányi János levele Jankovich Miklóshoz (1815. november 26.); Fond 16/458 Marczibányi Márton levele Jankovich Miklóshoz (1815. szeptember 17.).

³ *Vándorjegyzetek...* 1847, 673.

⁴ Míg pesti könyvtárának legértékesebb részét fia, Livius 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának adományozta, kamenicai könyvtárát 1835-ben elárverezték. Elemzésüket

Bár az utóbbi évek kutatásainak hála egyre élesebben körvonalazódik a műgyűjtő Marczibányi István profilja, tevékenysége szellemi háttérének felvázolása – fennmaradt levelezés és személyes iratok hiányában – továbbra is nehézségekbe ütközik.⁵ Éppen ezért kivételes jelentőségű egy olyan forrás, amely a tulajdonában egykor volt könyvekről adhat képet. A katolikus vallású köznemes családból származó Marczibányi műveltségét iskolái alapozták meg. A Budán és Pozsonyban nyert alapfokú képzés után, 1767-ben a nagyszombati jezsuita gimnázium felső, „poetica” évfolyamának hallgatója lett, és egyúttal a nemesi konviktust látogatta, ahol olyan, szélesebb körű általános műveltséget adó tudományokat (pl. geográfia, világtörténelem, építészetelmélet, modern nyelvek stb.) oktattak, amelyeket a gimnázium vagy egyetem tanrendje nem tartalmazott.⁶ 1768 és 1769 között elvégezte az Egri Érseki Jogakadémia kétéves katolikus jogászképzését,⁷ majd a királyi táblán lett joggyakornok, felkészülve birtokai igazgatására és állami tisztviselői hivatalok betöltésére. Csanád vármegye egyik követeként vett részt a negyed évszázados szünet után összehívott 1790–91-es országgyűlésen, ahol maradéktalanul magáévá tette a nemzeti kulturális reformmozgalom céljait. Mecenatúrájában ekkortól vált meghatározóvá több nemzeti érdekű terv – úgy, mint a Magyar Tudós Társaság felállításának és egy katonai akadémia létrehozásának, valamint a magyar nyelv művelésének – anyagi támogatása. Közismertek emellett az 1801-től lakhelyének számító Buda közegészségügyét fellendítő törekvései: 1806-ban tett alapítványa a budai Erzsébet-apácák temploma mellett építtetett női menház javára, valamint a budai Császár fürdő és a szomszédos telkek megvásárlása az irgalmas betegápoló rend részére, kórházuk megalapítása céljából.⁸ A műgyűjteményének is otthont adó Dísz téri palotája a pest-budai értelmiség gyülekezőhelye volt, ahol „a Kovachichok és Révaiak, Szekérek és Verseghyek nem csak nyájas fogadtatásban, hanem hazafiúi segítőkben, tudományos foglalatosságaik előmozdításában is részesültek”.⁹

A Marczibányi-téka állományának értébecslését tartalmazó, a könyveket a megtartandó („retinenda”) és eladandó („vendenda”) kategóriák szerint listázó jegyzék pontos keletkezési körülményei nem ismertek. Elképzelhető, hogy a könyvtárát elkötelezetten építő Teleki (III.) László egy esetleges vásárlás szándékával becsülte fel Marczibányi hátrahagyott könyveit. A 18–19. század fordulóján Pestre költöző gróf az apjától, Teleki József koronaórtól örökölt hárommezres könyvvállományát bővítette egy, a halálakor mintegy huszonnégyezer kötetet számláló enciklopédikus könyvtárrá, amelyhez eladásra szánt teljes könyvgyűjteményeket is igyekezett

Tüskés Anna végezte el a közelmúltban: TÜSKÉS 2024, 493–505. Marczibányi Márton életrajzához: RAFFAY 2024, 67–118.

⁵ VARGYAS 2022, 45–77; VARGYAS 2023, 273–305. (Korábbi irodalommal és a kutatási helyzet ismertetésével.)

⁶ FAZEKAS, KÁDÁR, KÖKÉNYESI, TERNOVÁČZ 2023, Nr. 30924; KÖKÉNYESI 2022, 126–145.

⁷ KMETY, SZÖGI 2021, 104, Nr. 1138.

⁸ Életrajzához: Nagy *Méltóságú néhai Puchói Marczibányi Istvánnak...* 1818, 111–114.

⁹ TOLDY 1847, 137.

megszerezni.¹⁰ Hogy Marczibányi Istváné is köztük volt-e, azt további iratok hiányában nem jelenthetjük ki biztosan. A Marczibányi családdal mindenestre „hivatalból” kapcsolatban állt, mivel mint komoly tekintéllyel bíró irodalmár főurat bízták meg a Marczibányi István végakarata szerint 1815-ben létrehozott – a magyar nyelven írt irodalmi, tudományos és nyelvészeti munkák jutalmazását célzó – Marczibányi-alapítvány elnöki tisztségének ellátásával. Az 1845-ig Pest vármegye kezelésében működő alapítvány ülésein a család képviselőjében Marczibányi János is részt vett, így Telekivel a személyes ismeretség adott volt.¹¹

A szóban forgó könyvjegyzék első oldalain a felbecsült állomány szakrendek szerinti áttekintése szerepel (1. táblázat), amelyből kiderül, hogy a mintegy ötszáz-negyvenkilenc kötetből álló könyvtár értékét körülbelül 4000 forintba becsülték. Ez az adat egybecseng azzal az információval, amit 1815-ben Marczibányi János nyújtott a nagybátyja könyv- és műtárgyhagyatéka iránt érdeklődő Jankovich Miklósnak. Eszerint a budai Marczibányi-házban őrzött könyvtár – melyet egy családi rendelkezés értelmében egyben kell értékesíteni – becsértéke 4000 Ft bécsi pénz volt.¹² Az állomány mérete nem tűnik túl terjedelmesnek egy Marczibányi Istvánhoz hasonló mecénás esetében, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy Marczibányinak vidéki birtokközpontjaiban, így főleg az 1800-ig lakhelyüül szolgáló tornyai (ma: Turnu, Románia) kastélyában is volt könyvtára. A (feltehetően) budai könyvjegyzékre visszatérve, abban a tematikailag csoportosított kiadványok nagyobb hányada a megtartandó, kisebb hányada az eladandó kategóriába került. (Az osztályozás szempontjai nem világosak, és a „ki által?” kérdésre sem kapunk egyértelmű választ. Amennyiben Teleki László volt a vevő, talán a saját maga számára megtartandó, valamint a tovább értékesítendő könyveket érthetjük a két kategória alatt. A megtartandó régészeti kiadványokat példaként véve, az azonosított címek egy része szerepel egy olyan kéziratban, amely Teleki 1804 után beszerzett könyveit listázza, bár minden további utalás nélkül a beszerzés forrására vonatkozóan.¹³) A sietős írást sejtető, több áthúzott tételt is tartalmazó jegyzéket erősen hiányos adatfelvétel jellemzi. Az egyes tételek leírása legtöbbször csak a szerző hiányos nevét és a cím egy részletét tartalmazza, megadva a formátumot, illetve a kötetszámot, valamint két oszlopban az árakat (becsérték és vételár?). A könyvek kiadási adatai nincsenek feltüntetve, ami megnehezíti azok pontos azonosítását.¹⁴ A listázott kiadványok főleg latin, német és magyar, kisebb számban olasz és francia nyelvűek voltak.

¹⁰ SZABÓ 2019, 72–73; SZABÓ 2020, 125–137.

¹¹ KERÉNYI 2002, 80–83; KOLLÁR 2019, 30–34.

¹² Ld. 2. lbj.

¹³ Ezúton szeretném megköszönni Szabó Ádámnak, az MTA KIK munkatársának a régészeti kiadványok azonosításában nyújtott segítségét, valamint válaszait a Teleki-könyvtárral kapcsolatos kérdéseimre. (Megjegyzendő, hogy a Telekiek adományából az Akadémiai Könyvtárba került, a Marczibányi-jegyzékben is azonosítható régészeti kötetek kézbevétele sajnos nem vezetett eredményre, azokban nem találtam Marczibányi Istvánra utaló possessorbejegyzéseket.)

¹⁴ A hiányos adatfelvétel arra is utalhat, hogy a jegyzék diktálással keletkezett, mivel a könyveket kézbe vevő összeírók gyakran az első címlapról (onnan a nyomdailag kiemelt szöveget) vagy

1. táblázat. A Marczibányi-könyvtár összetétele

<i>Témakör</i>	<i>Kötetek darabszáma</i>
Régészet, antik művészet, régiségtan	54
Kódexek	9
Arcképgyűjtemények és életrajzok	22
Földrajz	49
Történelem	76
Politika és jog	45
Filozófia	110
Numizmatika	13
Vallásos irodalom	23
Aszkétika, keresztény erkölcsan	36
Gyógyászat	8
Építészet	5
Költészet	29
Retorika	7
Festészet	9
Vegyes	41
Kéziratok	13
Összesen	549

A felbecsült könyvtár legértékesebb részét az *Antiquitates* elnevezésű szakcsoport alkotta, amely elsősorban a klasszikus ókor művészeti emlékeivel foglalkozó, reprezentatív, metszetes kiadványokat foglalt magában. Az eladandó tételek közé került – talán hiányos volta miatt – Bernard Montfaucon (1655–1741) bencés szerzetes monumentális régiségtudományi korpusza, az 1719-ben öt kötetben publikált *L'antiquité expliquée*.¹⁵ Az antikvitás tanulmányozásában feltétlen alapműnek számító, több tízezer metszetillusztrációval ellátott munka Marczibányi korában jellemzően csak főúri könyvtárakban, illetve a pesti Egyetemi Könyvtárban volt elérhető.¹⁶ A megtartandó könyvek közül legtöbbször – 300 forintra – a vatikáni Museo Pio Clementino antik szoborgyűjteményét bemutató katalógusának hat kötetét becsülték.¹⁷ A XIV. Kelemen és VI. Piusz pápák által alapított múzeum, és annak Giambattista Visconti, és fia, Ennio Quirino által írt katalógusa nagy befolyást gyakorolt a régészeti ismeretek terjedésére a 18. század végén. Magyarországon főpapi és főúri könyvtárak birtokolták, ismeretes például, hogy Kazinczy

a könyvgerincről diktálták a kötetek adatait. A 16–18. századi magyarországi könyvkatalógusok és könyvjegyzékek forráskritikai elemzéséhez ld.: MONOK 1993, 18–21.

¹⁵ MONTEFAUCON 1719. Öt további *Supplément* 1724-ben jelent meg Párizsban, amelyekből csak kettőt jegyeztek fel Marczibányi-könyvjegyzékben.

¹⁶ Kazinczy Ferenc 1792-ben az Egyetemi Könyvtár példányából másolt ki motívumokat. Vö.: PAPP 2008, 189–198.

¹⁷ VISCONTI 1782–1792. A hetedik kötet csak 15 évvel később, 1807-ben jelent meg.

Ferenc 1816-os erdélyi útja során gróf Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtárának példányát tanulmányozta.¹⁸ Ugyancsak az antik szobrászat emlékeit ismertette Jean Barbault (1718–1762) Rómában dolgozó francia festő és grafikus VI. Piusz pápának dedikált metszetes albuma,¹⁹ illetve ifj. Anton Maria Zanetti (1706–1778) velencei régiségbúvár 1740-es kötete,²⁰ valamint az *Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Groupen* című, 1797-ben Bécsben megjelent könyv a leghíresebb – és a napóleoni háborúk alatt részben Párizsba hurcolt, részben Rómában maradt – antik szobrok (pl. a *Laokoón-csoport*, a *Farnese Bika*, a *Tövisházó* vagy *Marcus Aurelius lovasszobra* stb.) rézmetszetes tábláival.²¹ A Jean-Francois Perrier (1594 k.–1649) francia festő kompozícióit újra felhasználó, Josef Ernst kommentárjaival ellátott kiadvány a magyar értelmiségiek kedvelt olvasmányának számított a századfordulón.²²

A Marczibányi-téka régészeti könyvei között további, az örök város műemlékeit – például a Traianus-oszlop domborműveit,²³ római császárfürdőket,²⁴ az Antoninus-oszlopot,²⁵ vagy a Palazzo Farnese belső tereit²⁶ –, illetve a klasszikus antikvitas tárgyi kultúráját – így az antik vázafestészetet,²⁷ a herculaneumi ásatások leleteit²⁸ stb. – bemutató kötetek voltak. A régészeti kiadványok körébe sorolhatók Francesco Ficoroni (1664–1747) római antikvárius és gyűjtő publikációi, amelyek közül kettő is szerepel a könyvjegyzékben. Az egyik az ókori római

¹⁸ *Kazinczy Ferencz levelezése*, 14, 1904, 230, 3229. levél (Kazinczy – Helmeczy Mihálynak, Andrásfalva, 1816. július 12.).

¹⁹ BARBAULT 1783.

²⁰ ZANETTI 1740. A velencei nyilvános gyűjteményekben található antik szobrokat bemutató kétkötetes műnek csak az első kötete volt meg a Marczibányi-könyvtárban.

²¹ *Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Groupen...* 1797. A kiadvány annyira népszerű volt, hogy 1802-ben második kiadása is megjelent. A Marczibányi-könyvjegyzékből nem derül ki, hogy melyik kiadás volt meg a könyvtárban.

²² SZABOLCSI 1975, 286.

²³ A hiányos leírás – „*Columna Trajani in fol Roy. T. I*” – alapján nem azonosítható biztonsággal.

²⁴ [PALLADIO] 1785.

²⁵ A felsorolt címek között Dominique Magnan (1731–1796) – a római Trinità dei Monti kolostorban működő francia apát, régiségtudós, a felvilágosodás képviselője – több publikációja is azonosítható. Az *Iconarii universalis tentamen* című kiadvány négy kötete (Róma, 1776–1777) római palotákat, szobrokat, domborműveket, leleteket stb. közölt, a *Calcografia degli edifizii di Roma* (Róma, 1779) római épületek és terek látképeit, a *Calcografia della Colonna Antonina* (Róma, 1779) az Antoninus Pius-oszlop domborműveit. A kötetek haránt quarto formátumúak voltak, hasonlóan a *Raccolta Di Num. 320 Vedute Si Antiche, Che Moderne Della Città Di Roma E Di Alcuni Luoghi Suburbani* című rézmetszetes albumhoz, amely Agapito Franzetti római metsző és kiadó nyomdájában készült 1790/1800 körül, és szintén azonosítható a könyvjegyzékben. A hat különböző művész által rajzolt album minden lapján négy-négy római veduta (antik és modern épületek, terek, templomok, villák) látható.

²⁶ *Galeriae Farnesianae Icones Romae In Aedibus Sereniss* [1677].

²⁷ Feltehetően Sir William Hamilton (1730–1803) nápolyi brit követ vázagyűjteménye katalógusának valamelyik kiadását jelöli a következő tétel: „*Collection of Hamilton 2 T. in fol.*”.

²⁸ „*Antiquita di Hercolano in 4. T. 5*” – a quarto formátum és a kötettség alapján talán Tommaso Piroli római kiadó 1789 és 1804 között megjelent, *Le antichità di Ercolano* című kiadványa lehetett.

színház maszkjait és komikus figuráit 85 rézmetszettel bemutató *De Larvis Scenicis et Figuris Comici Antiquorum Romanorum* című kötet, amely először 1736-ban jelent meg. A másik, Ficoroni saját gyűjteményének vésett ékköveit leíró, *Gemmae antiquae litteratae, aliquae rariores* című könyv, amelyet a szerző 1757-ben publikált.²⁹ A színházi maszkok mellett különféle antik viseleteket, görög, római, etruszk és egyiptomi használati tárgyak és régiségek képét közölte Lorenzo Roccheggiani (műk. 1788–1817) római rajzoló és metsző *Raccolta di cento tavole* című kétkötetes albuma.³⁰ Szintén megtalálható volt a Marczibányi-könyvtárban Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) osztrák építész *Entwurff Einer Historischen Architectur* című művének valamely kiadása, amely az építészet világtörténetét – az európai antikvitás mellett az iszlám és kelet-ázsiai építészet emlékeit – illusztrálta, és egyúttal korának a nem európai civilizációk iránti megnövekedett érdeklődését példázta.³¹ A későantik és korai keresztény műemlékekről, az ókeresztény és bizánci templomépítészetéről és mozaikművészetéről közvetítettek ismereteket Giovanni Giustino Ciampini (1633–1698) *De sacris aedificiis a Constantino Magno constructis* (1693), és *Vetera monimenta* (két kötet: 1690, 1699) című könyvei.³²

Néhány jelentős 17. századi gyűjtemény leírása ugyancsak elérhető volt a Marczibányi-tékában, így a német származású jezsuita polihisztor, Athanasius Kircher (1602–1680) enciklopédikus régiség- és ritkasággyűjteményének, az 1651-ben Rómában alapított *Museum Kircherianum*nak két katalógusa,³³ valamint a brandenburgi választófejedelem, a későbbi I. Frigyes porosz király (1657–1713) berlini Kunstkammerének, Lorenz Beger (1653–1705) által írt és metszetekkel gazdagon ellátott három kötetes *Thesaurus Brandenburgicus*.³⁴ Raymond Leplat (1664 k.–1742) *Recueil des marbres* című albuma Erős Agost lengyel király, szász választófejedelem (1670–1733) drezdai műgyűjteményeinek egy részéről – antik és modern márványszobrokról, kisbronzokról, vázákrol stb. – adott képet.³⁵ Reprezentatív kiállítása, valamint a Duna mentén talált római régiségek, feliratos

²⁹ A Marczibányi-tékában felsorolt Ficoroni-kötetek negyedrért alakúak voltak, kiadási évüket azonban nem jegyezték fel, hasonlóan a többi tételhez.

³⁰ ROCHEGGIANI [1804]. (Bár a könyvjegyzékben quarto-ként írták le, a kiadvány haránt folio formátumú volt.)

³¹ Az 1721-es bécsi, és 1725-ös lipcei kiadást 1730-ban egy londoni, 1742-ben egy újabb lipcei követte.

³² Carlo Giannini 1747-ben Rómában újra kiadta Ciampini műveit, három, folio méretű kötetben, azonban a Marczibányi-könyvtárban quarto méretű köteteket jegyezték fel.

³³ A hiányos leírás ismételtelen nem ad információt arról, hogy két különböző kiadásról, vagy ugyanannak a kiadásnak két példányáról volt szó. A kircheri múzeum első katalógusa 1678-ban jelent meg Amszterdamban *Romani Collegii Societatis Jesu Musaeum Celeberrimum* címmel, míg a második, részletesebb katalógust, számos rézmetszettel ellátva 1709-ben adták ki Rómában, *Musaeum Kircherianum* címen.

³⁴ *Thesaurus Brandenburgicus selectus* 1696–1701.

³⁵ *Recueil des marbres antiques qui se trouvent dans la Galerie du Roy de Pologne à Dresden* 1733.

kövek, egyéb emlékek leírását tartalmazó második kötet okán az *Antiquitates* szakcsoportba sorolták Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) bolognai katonatiszt és földrajztudós hatkötetes természettudományi munkáját, amely a Duna magyarországi és szerbiai szakaszának bemutatására vállalkozott.³⁶ A régészeti könyvek listájának végére kilenc darab pergamenkódexet (*codices membranacei*) is feljegyezték, azonban a kötetek tartalmát nem részletezték.³⁷

A könyvtár következő állományrészébe életrajzok és rézmetszetes arcképgyűjtemények (*Icones et Biographiae*) tartoztak. Kis számú, ám jól válogatott gyűjteményről van szó, Habsburg-uralkodók,³⁸ római pápák,³⁹ híres cseh és morva tudósok⁴⁰ portréit felsorakoztató kötetekkel. A címek között a magyarországi történeti ikonográfia népszerű alpművei is fellelhetők: a Nádasdy Ferenc országbíró költségén, 1664-ben Nürnbergben kiadott *Mausoleum* a magyar vezérek és királyok egész alakos képmásaival,⁴¹ illetve az Esterházyak (részben fiktív) családtörténete, a *Trophaeum*.⁴² A földrajz (*Geographici*) témakörébe sorolt könyvek sorát Georg Braun (1541–1622) *Civitates Orbis Terrarum* című, 1572 és 1617 között megjelent hatkötetes művének egyik kötete nyitja. Az értékes nyomtatvány metszetei az akkor ismert világ legfontosabb városait ábrázolják térkép vagy madártávlati kép formájában.⁴³ Emellett különböző térképek, városleírások, a 17–18. századi topográfiai irodalom művei sorakoznak, valamint Marczibányi kortársainak hazai vonatkozású helytörténeti munkái, például Vályi András (1764–1801) országleírása⁴⁴ vagy Szirmay Antal (1747–1812) Zemplén és Ugocsa vármegyét ismertető könyvei.⁴⁵ A történelem (*Historiae*) szakrendjébe sorolt kiadványok zöme a hazai történelemmel foglalkozik. A Mátyás-kori humanista történetírást Antonio Bonfini (1427–1502) *Rerum Ungaricarum Decades* című munkájának 1581-es, illusztrált frankfurti kiadása és Pietro Ransano (1428–1492) *Epithoma*

³⁶ MARSIGLI 1726.

³⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára két kódexet őriz – egy tizenhatodréti méretű, a 15. század első felében, Flandriában illuminált imakönyvet (Cod.lat.187), és egy Vergilius munkáit tartalmazó, 1450–1470 körül Közép-Olaszországban illuminált kéziratot (Cod.lat.288) –, amelyek Marczibányi István hagyatékából, az örökösök ajándékaként jutottak közgyűjteménybe 1811-ben. A könyvjegyzékben említett hét darab (folio, quarto és octavo méretben) valószínűleg ezeken kívül értendő. Vö.: HOFFMANN 1928, 19, 29, 113–114.

³⁸ WEINGARTEN 1673.

³⁹ CAVALIERI 1775.

⁴⁰ BALZER 1772.

⁴¹ *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici regum & primorum militantis Ungariae ducum, Norimbergae* 1664.

⁴² *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae Domus Estorasionae in tres divisum partes* 1700.

⁴³ A hiányos leírás – „*Civitates Orbis Terrar. in fol*” – alapján nem azonosítható mely kötetről volt szó.

⁴⁴ VÁLYI 1796–1799.

⁴⁵ SZIRMAY 1805; SZIRMAY 1803.

rerum Hungarorum képviseli.⁴⁶ A Habsburg–török háborúk történetét tárgyalja több, 17. századi kiadvány,⁴⁷ valamint Decsy Sámuel (1742–1815) 1788 és 1789 között, három kötetben megjelent magyar nyelvű munkája, az *Osmanografia, az az: a' Török Birodalom' Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári ,s hadi állapottyának, és a' Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása*. A könyvjegyzékben szerepel a pozsonyi tudós, Bél Mátyás (1684–1749) 1735-ös könyve, a hazai tudományos igényű forráskiadás kezdeteit jelentő *Adparatus ad Historiam Hungariae*, továbbá Bél munkatársának, Johann Georg Schwandtnernek (1716–1791) a *Scriptores rerum Hungaricarum* című háromkötetes forrásgyűjteménye.⁴⁸ A 18. század második felének jezsuita történetíró iskoláját Pray György (1723–1801), Wagner Károly (1732–1790), Kaprinai István (1714–1785) kiadványai, a századvég kritikai forrásfeltáró és publikáló törekvéseit – „a késő felvilágosodás göttingeni iskolájának hatását”⁴⁹ – többek között Kovachich Márton György (1744–1821) és Schwartner Márton (1759–1823) munkái képviselik. A politika és jog (*Politici et Juridici*) állományrésze egy jogvégzett ember kézikönyvtárának tűnik, benne például Werbőczy István Hármaskönyvének magyar fordításával, Magyarország törvénytárának (*Corpus Juris Hungarici*) egyik kiadásával, a Mária Terézia (*Constitutio Criminalis Theresiana*) és II. József (*Sanctio Criminalis Josephina*) által kibocsátott büntető törvénykönyvekkel, valamint Nánásy Benjámint pesti ügyvédnek a végrendeleti öröklésről írt kézikönyvével stb.⁵⁰

A bölcséleti témájú könyvek (*Philosophici*) sorát Sebastian Münster (1488–1552) német térképész *Cosmographia* című, 1544-es világleírásának tíz évvel később megjelent cseh nyelvű kiadása nyitja.⁵¹ A kiadvány különös jelentőséggel bírt a Marczibányiak számára, mivel annak létrejötté a család két őse, Puchói János (1490–1556 után), a prágai érsekség adminisztrátora, és unokaöccse, Puchói Zsigmond (?–1584) nevéhez fűződik. Utóbbi négy évig dolgozott a fordításon, míg nagybátyja támogatókat keresett a kiadáshoz, köztük I. Ferdinánd német-római császárt, akinek az előszó dedikációja is szól. A kiadvány elején szerepel a fordító címere, amely megegyezik a Marczibányi család címerével – a címerpajzsban egy jobbra forduló, mellső mancsaiban kardot tartó medvével, a pajzs felett koronás, pántos sisakkal, és egy ugyanolyan medvét ábrázoló sisakdísszel –, ami megerősíti, hogy Puchói Zsigmond és János a Marczibányi familia tagjai voltak.⁵²

⁴⁶ Ransano műve esetében – a quarto formátum és az alacsony, 5 Forintos érték miatt – feltehetően az 1746-os budai kiadásról van szó: RANSANO 1746.

⁴⁷ Például: *Hungarisch-Türkische Chronik* 1684; továbbá Nicolaus Reusner *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus* (1603) könyve valamely kiadás.

⁴⁸ BÉL 1735[–1746]; SCHWANDTNER 1746–1748.

⁴⁹ Vö. ERŐS 2009, 131.

⁵⁰ NÁNÁSY 1798.

⁵¹ [MÜNSTER] 1554.

⁵² MAKYNA, Pavol, *Ján a Žigmund z Púchova – vzdelanci v službách pražskej arcidiecézy = Puchovo Dedičstvo*, PURL: <https://puchovodedicstvo.sk/jan-a-zigmund-z-puchova-vzdelanci-vs->

A neves ősokeket Marczibányi István is számon tartotta, sőt könyvtárának becses, ha nem a legbecsesebb darabja volt a *Cosmographia* cseh nyelvű kiadása. Mind ez egyik pártfogoltja, Verseggy Ferenc (1757–1822) *Az Emberi Nemzetnek Történetei* című könyve első kötetének ajánlásából derül ki, amelyben Verseggy leírja, hogy Marczibányi István könyvgyűjteményében ’mély tisztelettel nézte’ a szóban forgó művet, majd megemlékezik Puchói János és Zsigmond kulturális tevékenységéről, és egyúttal párhuzamot von a neves ősök és a kései utód mecenatúrája között.⁵³ A felbecsült könyvtár bölcséleti könyvei között szerepelnek további olyan címek, amelyek megerősíthetik a feltevést, hogy valóban Marczibányi István könyvtárával állunk szemben. Ilyen Wallaszky Pál (1742–1824) historia litterariája, a *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*, amelynek 1808-ban, Budán megjelent második kiadásában a Marczibányi-műgyűjtemény részletes leírása is helyet kapott, továbbá Endrődy János (1756–1824) *Az embernek boldogsága, ki fejtegetve a’ józan böltselkedésnek segítségével* című műve (1806), melynek első kötetét Marczibányi Istvánnak dedikálta szerző.⁵⁴ Bár a könyvjegyzék alapján a Marczibányi-téka legterjedelmesebb állományrészét a bölcséleti, filozófiai könyvek képezték, valójában Johann Georg Krünitz (1728–1796) német enciklopédista és orvos *Oeconimische Encyclopädie*-jének 63 kötete okozza a hangsúlyeltolódást. Valószínűleg ugyanezekről a példányokról van szó Tessedik Sámuel (1742–1820) evangélikus lelkész és pedagógus önéletrajzában, amikor is arról ír, hogy az általa alapított szarvasi iskolának Marczibányi udvari tanácsos a Krünitz-féle gazdasági enciklopédia 63 kötetét adományozta. (Mivel a tanintézmény 1806-ban megszűnt, a sorozat átadására feltehetően nem került sor, vagy később visszaszolgáltatták azt az ajándékozónak.)⁵⁵

A gondosan válogatott éremtani kiadványok – köztük a bécsi jezsuita numizmatikusok, Erasmus Frölich (1700–1758) és Joseph Khell (1714–1772) antik érmekeket leíró munkái⁵⁶ vagy Schönvisner István (1738–1818) első átfogó magyar pénztörténete, és Széchényi Ferenc éremgyűjteményéről írt katalógusa⁵⁷ – mellett a bányászatról szóló, 17. századi metszetes kiadvány,⁵⁸ a drágakövek osztályozását leíró 18. századi szakirodalom⁵⁹ és egy, az európai lovagrendeket ismertető,

luzbach-prazskej-arcidiecezy/?fbclid=IwY2xjawMPwN9leHRuA2FlbQIxMABicmlkETBCSE-FoeXoydnpFT1BtdUQyAR7L0NmfRAtht03MTaGLPCyCi67MFCoDrfm9HrCRXX_6EvhbdqfLg-VYgE4FuQ_aem_lm9uQ3tcuWt35fhmVRuGw. Megjegyzendő, hogy Nagy Iván nem tud a család e két, 16. században élt tagjáról. Vö. NAGY 1860, 294–296.

⁵³ [VERSEGGY] 1810.

⁵⁴ A könyvjegyzék hiányos leírásából sajnos nem derül ki, hogy a Wallaszky-könyv mely kiadása, illetve Endrődy művének hány kötete volt meg a könyvtárban, azonban megleltük mindenképp szembeötlő.

⁵⁵ *Theschedik Sámuel önéletrajza* 1873, 78.

⁵⁶ FRÖCHLICH 1758; KHELL 1764.

⁵⁷ SCHÖNVISNER 1801; SCHÖNVISNER 1807.

⁵⁸ Georg Engelhardt von Löhneyß *Bericht vom Bergwerck* című könyvének (1617) valamelyik kiadása.

⁵⁹ DUTENS 1779.

Nagyszombatban kiadott heraldikai munka⁶⁰ is szerepel a téka következő szakrendjében (*Metalli et Numismatica*). Ezt követi az egyházi (*Sacri et Ecclesiae*) és az aszketikus irodalom (*Ascetici*) témaköre, zömében a 18. század utolsó harmadában kiadott, magyar nyelvű katolikus imádságos- és énekeskönyvek, prédikációk – csupa „1 forintos”, mindennapi olvasmánynak számító kiadvány – listájával. Ugyancsak naponta forgathatta a könyvtár tulajdonosa azt a néhány gyógyászati könyvet (*Medici*), amelyek sorát Österreicher Manes József (1759–1831) fürdőorvos budai ásványvizekről írt disszertációja nyitja.⁶¹ Az orvosi irodalom után jegyzékbe vett öt darab építészeti könyvet (*Architectoniae*) nem részletezte az összeíró.

A téka következő szakcsoportját a költői és retorikai művek (*Poetae, Rhetores*) alkotják, amelyben a klasszikus auktorok (Homérosz, Vergilius, Ovidius) mellett főleg a felvilágosodás korának magyar szerzői, Faludi Ferenc (1704–1779) Révai Miklós (1750–1807), Kisfaludy Sándor (1772–1844) stb. képviseltetik magukat műveikkel. A jegyzék egyik sora Marczibányi tiszteletére írt munkák (feltehetően Verseghy Ferenc dicsőítő versei) meglétére utal.⁶² A következő tematikai egységbe a festéssel foglalkozó kiadványok (*Pictorii*) kerültek, köztük Ludwig von Winckelmann (1736 k.–1805) festészeti kézikönyve műkedvelők számára,⁶³ a *Tableaux du temple des muses* című rézmetszetes kiadvány Michel de Marolles abbé (1600–1681) verseivel,⁶⁴ továbbá a versailles-i királyi palota és kert dekorációját,⁶⁵ illetve a fontainebleau-i kastély királynéi lakosztálya előcsarnokát díszítő Simon Vouet-freskókat bemutató kötetek.⁶⁶ Az összeírást a vegyes anyag (*Miscellanea*) zárja, benne a bécsi császári könyvtár Peter Lambeck (1628–1680) által írt ismertetésével,⁶⁷ Széchényi Ferenc (1754–1820) nemzetnek adományozott könyvtára katalógusaival, egy, a pesti kórházügy rendezését tárgyaló 1793-as tervszel, ⁶⁸ továbbá a 19. század elején, főleg Marczibányi István ösztönzésére megszülető magyar nyelvű katonai irodalom köteteivel, mint például Jung János (1778–1828) „hadi mesterséget tárgyzó” könyve.⁶⁹ A vegyes anyag felsorolásának utolsó bejegyzése 13 kötetnyi kéziratot is említ, azonban ezek részletes listázása nem történt meg.

⁶⁰ [PINTÉR] 1742.

⁶¹ OESTERREICHER 1781.

⁶² „opera [...] in honorem Exc. Marcipanyí”

⁶³ WINCKELLMANN 1781.

⁶⁴ A kötet először 1655-ben jelent meg Párizsban, amit további kiadások követtek. Az antik istenek történeteit megjelenítő 58 rézmetszetes lapot – Abraham van Diepenbeck és más mesterek kompozíciói alapján – Cornelis Bloemaert és mások metszették.

⁶⁵ THOMASSIN 1710; MONICART 1720.

⁶⁶ KÜSEL 1690.

⁶⁷ Lambeck 4 kötetes katalógusát Kollár Ádám Ferenc adta ki újra 1766 és 1788 között, 8 kötetben (*Petri Lambecii Hamburgensis Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*). A Marczibányi-téka hiányos tételleírása alapján nem azonosítható mely kiadás és hány kötet volt meg.

⁶⁸ HAFFNER 1793. Ugyanez a kiadvány német nyelven is megvolt a könyvtárban.

⁶⁹ JUNG 1807–1808. Az első kötet elején Marczibányi Istvánnak szóló ajánlással.

Összegezve a leírtakat megállapíthatjuk, hogy a bemutatott könyvjegyzék összetételében, tartalmában, az előszámlált kiadványok megjelenési adataiban nem mond ellent annak a hipotézisnek, miszerint az állomány Marczibányi Istváné volt, az ő érdeklődését tükrözi. Sem terjedelmében, sem a teljességre való törekvésben nem veszi fel a versenyt a kor főúri könyvgyűjteményeivel, inkább tűnik egy, az ismereteit rendszeresen bővítő, tájékozott olvasó könyvtárának. Amellett, hogy lenyomata volt tulajdonosa kortársi tudományos és irodalmi kapcsolatrendszerének, műgyűjtői tevékenysége segédkönyvtáraként is szolgált, elsősorban a reprezentatív kiállítású, szinte saját jogukon is műkincsnek számító metszetes albumok által, amelyek az antikvitás tárgyi emlékeiről, történelmi személyekről, érmekről, barokk freskókról stb. adtak képet. Ahogy az a fent említett Endrődy János dedikációjából kiderül, Marczibányi szívesen be is mutatta gyűjteménye tárgyait az arra érdemeseknek: „Ki nem álmélkodik, mikor ime’ gazdag gyűjteményéből maga Excellentiád vagy az egyik, vagy a másik darabot a’ tanulni óhajtónak magyarázza! mikor a’ Magyar honnyosi régiségeket fejtegeti, mikor a’ természetnek titkos munkáit világosítja, vagy a’ mélyebb tudományokról böltsekedik.”⁷⁰ Ismeretei megalapozásához és kibővítéséhez nyilvánvalóan hozzásegítette az imént csak nagy vonalakban ismertetett könyvtára, amelynek sorsát jelen tudásunk szerint nem tudjuk rekonstruálni. Annak vizsgálata, hogy végül részben, vagy egészben beolvadt-e Teleki László könyvtárának állományába, egy nagyobb lélegzetű és több bibliográfusi tapasztalatot igénylő kutatás feladata lenne.

Hivatkozott irodalom

- Abbildungen der vorzüglichsten alten Statuen und Grouppen, die sich theils in Rom theils in Paris befinden. Nach den Zeichnungen des H. F. Perrier. Auf Kosten der Herausgeber von Ovids Verwandlungen*, Wien, Anton Pichler, 1797.
- BALZER, Johann Heinrich, *87 Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler*, Prag, Schönfeld, 1772.
- BARBAULT, Jean, *Monumens Antiques Ou Collection Choisie D’Anciens Bas-Reliefs Et Fragmens Egiptiens, Grecs, Romains, Et Etrusques. Ouvrage Qui Contient Deux Cents Planches*, A Rome, Chez Bouchard et Gravier Libraires rue du Cours près l’Eglise de Saint Marcel, 1783.
- BÉL Mátyás, *Adparatus ad Historiam Hungariae, Sive Collectio Miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Posonii, Typis Joannis Paulli Royer, 1735[–1746].
- CAVALIERI, Giovanni Battista, *Effigies Romanorum pontificum a S. Petro ad Pium VI. feliciter regnantem*, T.2. Bassani, sed postrant Venetiis apud Remondini, 1775.
- DUTENS, Louis, *Abhandlungen von den Edelsteinen vom ersten und zweyten Rang, und von dem Mitteln sie zu kennen und zu schätzen*, Nürnberg, Schwarzkopf, 1779.

⁷⁰ ENDRŐDY 1806, 3.

- ENDRŐDY János, *Az embernek boldogsága, ki fejtegetve a' józan böltselkedésnek segéd-ségével*, I. kötet, Pesten, nyomt. Trattner Mátyás betüivel, 1806.
- ERŐS Vilmos, *A XVI–XVIII. századi történetírás (II.) (Történetfilozófia) = Világosság*, 50(2009), 127–137.
- FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, TERNOVÁ CZ Bálint, *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága – Anyakönyvi adattár (1616–1772)*, 2. kötet, Bp., Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023.
- FRÁTER Jánosné, *Az Akadémia Könyvtár iratai 1831–1949*, Bp., MTA Könyvtára, 1984 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai, 14).
- FRÖCHLICH, Erasmus, *Notitia elementaris numismatum antiquorum illorum*, Vindobonae, typis Joannis Thomae Trattner, 1758.
- Galeriae Farnesianae Icones Romae In Aedibus Sereniss. Ducis parmensis Ab Annibale Carracio Ad Veterum Aemulatione' Posterumq. Admiratione' Coloribus Expressae Cum Ipsarum Monocromatibus Et Ornamentis*, A Pietro Aquila Delineatae Incisae, Romae [1677].
- HAFNER Mihály, *Pestvárosa nemes tanácsának és közönségének szóló Projectum, egy alkalmas betegek ispotályának felállítására, beszerzésére és tartására*, Pest, 1793.
- HOFFMANN Edith, *A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kéziratok*, Bp., M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, 1928.
- Hungarisch-Türkische Chronik. Das ist: Curieuse un[d] dabey kurzgefaßte Beschreibung alles desjenigen, was sich vom ersten grausamen Kriegs-Zug der Türken, wider das Königreich Hungarn, und derselben Könige, bis auf gegenwärtige Zeit, Merk- und Denkwürdiges zugetragen*, Frankfurt, Leipzig & Nuremberg, Loschge & Froberg[er], 1684.
- JUNG János, *A hadi mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása, A leg-jobb régi, és újabb írókból össze szedve*, 2 kötet, Pest, Eggenberger József, 1807–1808.
- Kazinczy Ferencz levelezése*, 14. kötet (1816. március 2. – 1816. december 31.), szerk. Váczy János, Bp. MTA, 1904.
- KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002.
- KHELL, Joseph, *Adpendicula altera ad Numismata Graeca populorum et urbium*, Vindobonae, typis Joannis Thomae de Trattner, 1764.
- KMETY Adrien, SZÖGI László, *Az egri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1713–1852*, Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 2021, 104, Nr. 1138.
- KOLLÁR Zsuzsanna, *Tekintélyépítési stratégiák a Teleki családban = Teleki József, Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*, szerk. Molnár Andrea, Bp., MTA KIK, 2019, (9–42). <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI.1>
- KÖKÉNYESI Zsolt, *Arisztokrata diákok a „Magyar Országai Athenásban”. A nagyszombati gimnázium és egyetem főnemesi tanulói (1616–1773) = Gerundium, Egyetemtörténeti Közlemények*, 13(2022), 126–145. <https://doi.org/10.29116/gerundium/2022/3-4/6>
- KÜSEL, Melchior, *Porticus Reginae in Arcis Fontis Bellaquae Vestibulo Picturae et ornatus*, Augspurg, Küsell, 1690.

- MARSIGLI, Luigi Ferdinando, *Danubius Pannonico-mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus*, Hagae Comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt – Amstelodami, apud Herm. Uytwerf & Franç. Changuion, 1726.
- Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici regum & primorum militantis Ungariae ducum, Norimbergae*, Apud Michaëlem & Joannem Fridericum Endteros, 1664.
- MONICART, Jean Baptiste de, *Versailles immortalisé par les merveilles parlantes des bâtimens, jardins, bosquets, parcs, statues, groupes, termes, & vases de marbre*, Tome I–II., a Paris, Chez Etienne Ganeau, et Jacque Quillau, 1720.
- MONOK István, *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526–1720, Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*, (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 5), Szeged, Scriptum Kft., 1993.
- MONTFAUCON, Bernard de, *L’Antiquité expliquée et représentée en figures*, Tome I–V., A Paris, avec privilege du Roy, 1719.
- [MÜNSTER, Sebastian], Zykmund MLADSSIJ z PUCHOVA, *Kozmograffia česká. To gest wypsanij o položenij kragin neb zemij y obyčegijch národuow wsseho swieta*, Praze, Jan Kosořský z Kosoře, 1554.
- NAGY Iván, *Magyarország családai, Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VII, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1860.
- Nagy Méltóságú néhai Puchói Marczibányi Istvánnak, Eő Császári, Királyi, Apostoli Felsége’ Status titkos belső Tanátossának, és Arany sarkantyús Vitéznek Eő Excel-lentiájának Biographiája = Tudományos Gyűjtemény, 2(1818), 111–114.
- NÁNÁSY Benjámin, *Testamentom a’ magyar országi törvények szerént*, Pest, Trattner Mátyás betüivel, 1798.
- OESTERREICHER Manes József, *Analysis aquarum Budensium item aquae Sarisapiensis et acidulae Fürediensis, praemissa methodo professoris Winterl, cum tabellis Viennae*, 1781.
- [PALLADIO, Andrea], *Les thermes des Romains dessinées par André Palladio et publiées de nouveau avec quelques observations par Octave Bertotti Scamozzi d’après l’exemplaire du Lord Comte de Burlingthon imprimé a Londres en 1732*, Vicence, Per Francesco Modena, 1785.
- PAPP Júlia, *Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban* = *Ars Hungarica*, 36(2008), 179–228.
- [PINTÉR József], *Conspectus equestrum ordinum per europam omnem florentium*, Tyrnaviae, Typ. Academicis Societatis Jesu, 1742.
- RAFFAY Endre, *Pesti óda, római souvenir, csókai síremlék, Marczibányi Márton életrajzához* = *Létünk*, 54(2024), 67–118.
- RANSANO, Pietro, *Epitome rerum Hungaricarum velut per indices descripta*, Budae, Typis Nottenstein, 1746.
- Recueil des marbres antiques qui se trouvent dans la Galerie du Roy de Pologne à Dresden*, A Dresden, A l’imprimerie de la Cour chez la veuve Stössel, 1733.
- ROCCHEGGIANI, Lorenzo, *Raccolta di cento tavole rappresentanti i costumi religiosi civili, e militari degli antichi Egiziani, Etruschi, Greci e Romani tratti dagli antichi*

monumenti: per uso de'Professori delle Belle Arti Disegnate, T.2., [Roma], Si vendono appresso Giacomo Raffaelli in Piazza di Spagna al presso di Scudi dodici Con Privilegio Pontificio, [1804].

SCHÖNVISNER, Stephanus, *Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*, I–III, Pestini, Trattner, 1807.

SCHÖNVISNER, Stephanus, *Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*, Budae, typis Regiae Universitatis, 1801.

SCHWANDTNER, Johann Georg, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, I – III. Vindobonae, impensis Ioannis Pauli Kraus, 1746–1748.

SZABÓ Ádám, *Egy főúri tudóskönyvtár: a Telekiek gyűjteménye = Könyvek magántulajdonban (1770–1820)*, szerk. Dóbék Ágnes, Bp., Reciti, 2020, 123–139.

SZABÓ Ádám, *Teleki-gyűjtemény az Akadémián, Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának története és rekonstrukciója = Teleki József: Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudományos Akadémia első elnökéről*, szerk. Molnár Andrea, Bp., MTA KIK, 2019, 68–121. <https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI.3>

SZABOLCSI Hedvig, *A magyar iparművészet felvilágosodás kori francia forrásai = „Sortok előre nézzetek.” A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*, szerk. Köpeczi Béla, Sziklay László, Bp., Akadémiai, 1975, 271–286.

SZIRMAY Antal, *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis*, Pestini, Typis Matthiae Trattner, 1805.

SZIRMAY Antal, *Notitia topographica, politica incliti comitatus Zempléniensis*, Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1803.

Thesaurus Brandenburgicus selectus. Sive Gemmarum et numismatum Graecorum, in cimeliarchio Electorali Brandenburgico, elegantiorum series, commentario illustratae a L Begero, Coloniae Marchicae [Brandenburg], Typis et impensis electoralibus, excudit Ulricus Liebpert, 1696–1701.

Theschedik Sámuel önéletírása, ford. és kiad. Zsilinszky Mihály, Pest, Kilián Frigyes Bizománya, 1873.

THOMASSIN, Simon, *Collectio figurarum, configurationum, thermarum, fontium, vasorum aliorumque ornamentorum, uti nunc conspiciuntur in Arce et Aula Versaliensi*, Aug. Vindel, Josephus Fridericus Leopoldus excudit, 1710.

TOLDY Ferenc, *Marcibányi István emlékezete = Toldy Ferenc irodalmi beszédei*, Pozsony, Bajza, 1847, 134–142.

Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae Domus Estorasiae in tres divisum partes, Viennae, Typis Leopoldi Voigt Universitatis Viennensis Typographi, 1700.

TÜSKÉS Anna, *Marcibányi Márton (1785–1834) könyvtárai = Magyar Könyvszemle*, 140(2024), 493–505. <https://doi.org/10.17167/mksz.2024.4.493-505>

VÁLYI András, *Magyar országnak leírása*, 1–3. kötet, Budan, a' Királyi Universitásnak betűivel, 1796–1799.

Vándorjegyzetek, VI. közgyűlés és nevezetességek Eperjesen = Életképek, 21 (1847. május 22.), 673.

VARGYAS Zsófia, *Adalékok Marcibányi István (1752–1810) műgyűjteményének történetéhez = Művészettörténeti Értesítő*, 71(2022), 45–77. <https://doi.org/10.1556/080.2022.00003>

- VARGYAS Zsófia, *Marczibányi István gyűjteményének összeírása 1811-ből = Ars Hungarica*, 49(2023), 273–305.
- [VERSEGHY Ferenc], *Az Emberi Nemzetnek Történetei mellyeket a Magyar Nemességnek hasznos mulatságára öszveszedett egy Emberszerető Hazafi*, I. Budánn, a Magy. Kir. Universitas Typographiájának betűivel, 1810.
- VISCONTI, Ennio Quirino, *Il Museo Pio-Clementino*, Roma, da Ludovico Mirri, I–VI, 1782–1792.
- WEINGARTEN, Johann Jacob von, *Fürsten-Spiegel, Oder Monarchia Deß Hochlöblichen Ertz-Hauses Oesterreich*, Prag, Johann Arnolt von Dobrosławina, 1673.
- WINCKELLMANN, Ludwig von, *Handbuch zur nähern Kenntniss alter und guter Gemälde. Zur geschwinden Einsicht für Kunstliebhaber; zur Bequemlichkeit für Reisende, als ein Sackbuch dienend*, Augsburg, bey Conrad Heinrich Stage, 1781.
- ZANETTI, Anton Maria, *Delle antiche statue greche e romane, che nell’antisala della Libreria di San Marco, e in altri luoghi pubblici di Venezia si trovano*, Parte Prima, Venezia, 1740.

Vargyas, Zsófia

‘Aestimatiója a Marczipany Thecajanak’ [Estimation of Marczipány’s Library] Thoughts on the Presumed Library of István Marczibányi

Although recent research has brought the profile of art collector István Marczibányi (1752–1810) into sharper focus, it remains difficult to outline the intellectual background of his activities due to the lack of surviving correspondence and personal documents. This makes any source that offers insight into the books he once owned exceptionally valuable. The Manuscript Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences preserves an undated book list from the estate of Count László Teleki (1764–1821), which, based on its title, appears to record the library of a member of the Marczibányi family. This study argues that the list, which also includes valuations of the books, was compiled from the Buda library of István Marczibányi (he died in December 1810 without direct descendants). The collection was sold by his nephews, Márton (1784–1834) and János (1790–1830), around 1815.

The library, consisting of 549 volumes and valued at around 4,000 forints, cannot compete with the book collections of the aristocracy of the time in terms of size or scope. Rather, it reflects the reading habits of a well-informed man who continuously broadened his knowledge. The collection documented in the list bears the imprint of the education of a Catholic nobleman who studied at the Jesuit school in Nagyszombat (today Trnava, Slovakia) and at the Archbishopal Law Academy in Eger, and who distinguished himself among his contemporaries as a patron of national causes and a significant collector of art. The most valuable section of the library consisted of prestigious engraved albums which, as objects, were almost artworks in their own right, depicting, among other subjects, monuments of classical antiquity, historical figures, coins and medals, and Baroque frescoes.

Keywords: 18–19th century, library, art collecting, István Marczibányi, László Teleki, patronage.

Vasné Tóth Kornélia

„A magyar bortermelő lelki alkata”

Bodnár Sándor szőlős-boros ex libris gyűjteménye

„Folyékony aranyrögökként gördülő
magyar könny!
Istennők,
tüzes görög szűzek fűszeres könnye,
kit még Zeusz is ünnepekkor
emelhet ajkaihoz!
[...] Mert nem bor ez csak, hanem jelkép,
ilyet tud ez a föld,
ilyet tudnak a gazdái,
s nemcsak bosszújuk hatalmas olykor,
hiszem,
hanem egyszer jókedvüinktől is dörgő lesz még
a Kárpátok medencéje!” (Kiss Benedek: *Tokaji Aszú*)¹

A táj-ember-kultúra viszonyrendszere a szőlő- és borkultúrát is magában foglalja. A szőlő kultúrtörténete összekapcsolódik az emberiség történetével. Ahol csak termesztették, kezdettől fogva szent és isteni növénynek, életfának, az élet és halál jelképének tekintették. A szőlő levének erjesztésével készült ital, a bor már az ókorban nagy tekintéllyel bírt mint életelixír, a halhatatlanság, emellett az igazság, az életöröm jelképe. „In vino veritas” (borban az igazság) – vallották már az ókorban. (1. ábra)

A görögök Dionüszosban, a rómaiak Bacchusban a bor istenét tisztelték. A Bibliában Noé volt az első szőlősgazda, aki, miután bort ivott, megrészegeedett.

A bor az Újszövetségben mint Krisztus vére, az élet szimbóluma jelenik meg, Krisztus pedig szőlőtőként. Ahol szőlőt ültettek és ehették-ihatták a tőkék termését, ott jólét és biztonság volt.

„A borivásnak ugyan nincs műsája, de ha nincs is, helyesen jó bort csak az tud inni, aki műsai nevelésben részesült, állandóan költöket olvas, muzsikát legalább hallgat, ha maga nem is csinál és képekben gyönyörködik” – írja Ham-

1. ábra. *Fery Antal fametszete (1963)*

¹ KÖDÖBÖCZ 2016, tavasz, 166–167.

vas Béla *A bor filozófiája*² című munkájában a borkultúra és a művészet kapcsolatára utalóan. A szőlő- és bormotívumot évszázadokon át irodalmi, képzőművészeti alkotások sora veszi tárgyául; festményeken, domborműveken, szobrokon, vázákon, korsókon, serlegeken való ábrázolásának világi és keresztényi felfogásával egyaránt találkozunk. Ezúttal a téma megjelenítését a képzőművészet egy kevésbé ismert műfaján, az ex libriseken és – velük szorosan összefüggő – alkalmi kisgrafikákon keresztül mutatom be, kutatva az ábrázolások kontextuális tényezőit, civilizációs és reprezentatív szerepét is. Választ kaphatunk arra, milyen szerepet tölt be ez a kisgrafikai műfaj mint a nemzeti kulturális örökség része magyarságképünk alakításában és a vizuális kultúra jellegzetességeit kutató művészet- és kultúrtörténeti diskurzusban.

A magyarság borkultúrája – történeti visszatekintés

A Kárpát-medence borkultúrájára, borászatára nagy hatással volt a térítő bencés, majd a később megtelepedő tanítórendek, valamint a bevándorló telepések Itáliából, Burgundiából, Anjouból és a Rajna völgyéből hozott tudása, ízlésvilága.³

A magyar bor külkereskedelméről az első jelentős adatok a középkorból valók, amikor is híressé váltak a délvidéki, a Szent György-hegyi és az észak-magyarországi borok. Az Anjou-kor fellendülésével nőtt meg a kiviteli tevékenység, Sopron vált a nyugat felé irányuló borexport központjává. Nagy Lajos királynak volt köszönhető az északi, északkeleti borkivitel fejlődése.⁴ A három részre szakadt Magyarországnak a törökök által meg nem szállt területeiről származó bort részesítették előnyben a külföldi vásárlók, így előtérbe kerülhetett Sopron, Pozsony és Tokaj-Hegyalja. Fontos piaca volt a magyar bornak Lengyelország és Oroszország.

A 18. században Mária Terézia megtiltotta a magyar bor Ausztrián túli kivitelét, így az szinte teljesen eltűnt az európai országok piacáról. Túl sok szőlőfajta termett, nem alakulhatott ki standard minőség, ami szükségszerű stagnáláshoz, sőt visszaeséshez vezetett. Ezért szorgalmazta Széchenyi István a tudományos tapasztalatok modern alkalmazását és a specializálódást a bortermelés terén is.⁵

Az 1867-es kiegyezés után kismértékű fejlődés következett be borászatunkban. A múlt századfordulón óriási pusztítást végzett a filoxérajárvány a szőlőállományban, aztán újabb sokkhatást jelentett az I. világháború és a trianoni békeszerződés, amikor ültetvényeink egyharmada és a belföldi piac kétharmada is elveszett. A gazdasági világválság, majd a II. világháború okozta károk után az 1950-es években az államosítással párhuzamosan az addig szervesen összetartozó két tevékenységet, a szőlészetet és a borászatot politikai okokból szétválasztották, és az utóbbit teljes egészében államosították. A hatvanas évek végén, 1968-ban beve-

² HAMVAS 2022, 70.

³ Dr. MÉSZÁROS, *A magyar bor története*.

⁴ VÉCSEY 2013.

⁵ *Uo.*

zetett új gazdasági mechanizmus a borászatban is érezte pozitív hatásait, a nagyobb vállalati önállóság és anyagi érdekelttség ezen a területen is ösztönzőleg hatott a termelés növekedésére. A bortermelés tekintetében e korszakban továbbra is a minőséget semmibe vevő mennyiségi termelési szemlélet volt az uralkodó, amely a hazai borfogyasztás drasztikus visszaeséséhez vezetett. A szőlőtermesztésben a gépesítés fokának növelése ugyan a szőlő terméshozamának a növekedését eredményezte, de ez továbbra is a minőség rovására történt.

A borfogyasztás és -termelés az 1989-es rendszerváltás óta komoly átalakuláson ment át hazánkban, a privatizáció révén magánborászatok alakultak. A mennyiségi helyett fokozatosan teret hódított a minőségi bortermelés és -fogyasztás. Ennek köszönhető, hogy a borhoz kapcsolódó különböző rendezvények (borkóstoló, borkiállítás, borvásár, borfesztivál, borbemutató, borverseny, szüreti felvonulás, szakmai konferencia), és ezzel összefüggően a borturizmus jelentősége is megnőtt az elmúlt évtizedekben.

A Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáj

A szellemi kulturális örökség „olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség [...] az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tiszteletét.”⁶ Nemcsak az egyes nemzeteknek, országoknak, hanem az egész emberiségnek léteznek olyan helyei, kulturális és természeti javai, melyek méltók a megőrzésre és megóvásra.

Magyarország 22 borvidéke közül Tokaj-Hegyalja a világ első zárt borvidéke. Ez hazánk történelmileg leghíresebb bortermő területe, az ország északkeleti részén húzódik, 3-4 km szélességben, 87 km hosszúságban. A térséget az UNESCO Világörökség Bizottsága 2002-ben vette fel a világörökségi listára „Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáj” néven.

E vidék neves költőinket, íróinkat is megihlette. A 19. századból Petőfi Sándor szavaival: „E városokban laknak, e hegyeken, az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolaikat, a palackba zárt arany színű lángokat, hogy prédikálják a népeknek, miszerint e föld nem siralomvölgye”.⁷ Krúdy Gyula a 20. század elején e szimbolikus képpel mutatta be a tokaji régiót: „Távol kódébe vesző Kopasz, vén történelmi kapuőr a magyar Kánaán bejáratánál”.⁸ (2. ábra)

⁶ *Szellemi kulturális örökség Magyarországon.* – Az UNESCO 2003-ban fogadta el a szellemi kulturális örökség védelméről szóló törvényt.

⁷ PETŐFI 1967, 365.

⁸ KRÚDY 1959, 157. – A kötetben a Kánaán „Kánaán” alakban szerepel.

2. ábra. Fery Antal fametszete (1985)

A vidéken a szőlőkultúra a messze múltba nyúlik vissza, Erdőbényén, Mádon, Tállyán a kőzetekben miocén korból származó összölő-levéllenymatot találtak.⁹ A térségben az elmúlt századok során fokozatosan vonták művelés alá a hegyoldalakat és az alja, sík vidékeket is. A borvidék 27 települést foglal magában, jelképe és egyik központja Tokaj városa (itt jött létre a Világörökségi Bormúzeum), nevezetesebb bortermő helyei még: Tállya, Tarcal,

Tolcsva, Szántó, Mád, Zombor, Sárospatak és Sátoraljaújhely. Az egész borvidék borát általánosságban tokajinak nevezik.

A Tokaj-hegyaljai Borút egyik kiindulópontja, hazánk egyik kapuja északról Sátoraljaújhely. Az erdőkkel és szőlőkkel borított vulkanikus hegyek (Magas-hegy, Kecske-hát, Sátor-hegy, Köves-hegy, Vár-hegy, Boglyoska, Szár-hegy) kiváló termőhelyei a finom tokaji boroknak. A hűvös pincékben a tokaji pincékre jellemző pincepenész finom prémként von be mindent. A hagyomány szerint az első aszúbort Szepsi Laczkó Máté (1567 vagy 1576–1633)¹⁰ református prédikátor készítette el a városhoz tartozó Oremus-dűlőben álló présházában Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony számára húsvétra, úrvacsorai bornak.¹¹ Mai ismereteink szerint a módszer valójában évszázadokon át alakult ki. Az „aszú szőlő” kifejezést pedig már Szikszai Fabricius Balázs használta 1574-ben írt, 1590-ben kiadott latin–magyar szótárában.¹²

Sátoraljaújhelyen két híres pincesor alakult ki az évszázadok folytán, az egyik az Ungvári, a másik a Zsólyomkai pincék. Az Ungvári pincerendszer 2002-től lett a világörökség része. Az 1200-as évek végén pálos rendi szerzetesek kezdték építtetni. A 15–30 méter mélyen fekvő pincék több kilométer hosszú, többszintes, bonyolult rendszert alkotnak, Magyarország legrégebb építészeti relikviái. Állandó 8–12 °C hőmérsékletükkel, 90–95%-os relatív páratartalmukkal ideális érlelő- és tárolóhelyei a nemes tokaji boroknak.¹³

A tokaji borra szépirodalmi művek sora reflektál. Első világirodalmi említése a 16. század végéről való, az első magyar költői dicséret Moldovai Mihály 1587 körül írt *Állapotomat jelentem*¹⁴ című versében olvasható. A tokajit mint a legjobb bort irodalmunkban a 18. század elején kezdték gyakrabban említeni, a sárospataki, debreceni diákköltők előszeretettel verselték meg. Igazi világhírnevét II. Rákóczi

⁹ *A tokaji borvidék* 2003, 66.

¹⁰ Születési éve bizonytalan, a szakirodalomban kétféle dátummal fordul elő. Sátoraljaújhelyi emléktábláján az 1567-es évszám szerepel. – *Szepsi Laczkó Máté-emléktábla*. A továbbiakban: *Szepsi*.

¹¹ PISKOR 2021. – A dátumot illetően nagy a bizonytalanság, a szakirodalomban többféle évszámot írnak, néhol 1631 szerepel, másutt 1650, de utóbbi nem lehetséges, hiszen Laczkó Máté 1633-ban Erdőbényén elhunyt.

¹² PETNEKI 2016, augusztus, 52.

¹³ *Farkasfogu pincesorok között II.*

¹⁴ *Régi magyar költők tára*, XI, 1999, 373–376.

Ferenc fejedelem alapozta meg azzal, hogy rendszeresen ajándékozta diplomáciai céllal. A tokaji Rákóczi-birtokon készített aszúbort XIV. Lajos francia király így dicsérte: „C’est le roi des vins, et le vin des rois” („a királyok bora, a borok királya”).¹⁵

Johann Wolfgang Goethe német író, költő fő művében, a *Faust*-ban (1808) Auerbach pincéjében szerepelteti a tokajit. A bort Heinrich Heine német költő is dicsérte.

A reformkorban hazánkban Tokaj, a tokaji bor szakrális tartalmakkal telítődő szimbólum lett, mint ahogy a Kunsághoz a gabona képe társult; mindkettő a bőséget és jólétet fejezi ki, erre reflektál Kölcsey Ferenc a *Himnusz*-ban: „Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél.”¹⁶ „A legnagyobb magyar”, Széchenyi István borkatalógusaiban mindig a tokajit az elsőség, jelezve, hogy „Tokaj olvasztott aranya” a hungarikumok között is egészen kivételes helyet foglal el.¹⁷

Bodnár Sándor sátoraljaújhelyi kertészmérnök, borász bemutatása

A Tokaji történelmi borvidék neves borásza volt a sátoraljaújhelyi Bodnár Sándor (1939–2020) kertészmérnök, a Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát borászati főosztályvezetője, aki 1992-ben alapította családi vállalkozását, a Bodnár Pincészetet. (3. ábra)

3. ábra. Bodnár Sándor fotója
(A kép forrása: Pro Urbe díj Bodnár Sándornak = Bor és Piac, 2019. 10. 26.,
<https://borespiac.hu/2019/10/26/pro-urbe-dij-bodnar-sandornak/>)

¹⁵ PETNEKI 2016, augusztus, 52.

¹⁶ KÖLCSEY 1954, 329.

¹⁷ KÖDÖBÖCZ 2017, nyár, 30.

A jeles szakember 1939. augusztus 2-án született Tiszalökön. Középiskolai tanulmányait 1953–1957-ig Nyíregyházán a Mezőgazdasági Technikumban végezte. Ezt követően felvételt nyert a budapesti Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára, melynek elvégzése után 1962. február 1-től kezdett dolgozni a Tolcsvai Állami Gazdaságban. A borászat, a borkultúra elhivatott képviselőjeként megalapozója lett a Tolcsván létrehozott több mint 200 ezer palackos Tokaji Muzeális Borok Gyűjteményének, mely 2002-ben vált a Tokaji borvidékkel együtt a világörökség részévé.¹⁸

1963-ban költözött Sátoraljaújhelyre és házasságot kötött dr. Veress Judit doktornővel, aki egész élete során támogató háttérrel biztosított elképzelései megvalósításaihoz. Három gyermekük született, Judit, Beáta és Zsófia; közülük ketten a mai napig Sátoraljaújhelyen élnek a családjukkal.¹⁹

Bodnár Sándor 1971. január 1-től az akkor megalakult Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát borászati főosztályvezetője lett. 1987-ben egyetemi doktori címet szerzett a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemen. Munkája elismeréseként 1990-ben borászati igazgatóvá, majd borászati vezérigazgató-helyettesé nevezték ki. 1994-ben ment nyugdíjba.²⁰

A kezdeményezésére 1992-től alapított Bodnár Pincészet Borház²¹ a 13. századból való pincéje a Pincék völgyében található Sátoraljaújhelyen. Szőlőültetvényeik a kiváló fekvésű déli lejtőn a sátoraljaújhelyi Köves-hegyen, közvetlen a borház felett a Magas-hegyen, valamint Bodrogolaszi határában, a Somos-dűlőben fekszenek.²² Széles körű tokaj-hegyaljai szőlőválasztékkal – furmint, hárslevelű, sárgamuskotály és zéta – rendelkeznek. Bodnár Sándor legfőbb célja volt az európai szintű modern borászat kialakítása. Úgy épített ki egy modern nagyüzemi borászatot, hogy közben megőrizte a hagyományos tokaji borkészítési technológiát. A családi vállalkozás borainak sikere a mai napig a kiváló alapanyagnak, a kíméletes szőlőfeldolgozásnak, az évszázados kézműves hagyományoknak és a jelenkor legkorszerűbb technikájának köszönhető.²³

Bodnár elkötelezettségét mutatja, hogy számos szőlészeti-borászati szervezet tagságába tartozott. 1987-ben alapítója és szervezője – kezdetben nagymestere – volt a Tokaji Vinum Regum Rex Vinorum Borlovagrendnek. Ez nagyrészt tokaji bortermelőkből alakult, azzal a céllal, hogy a borvidéket egységesen képviselje Magyarországon és a világban.²⁴ Pincészetével a borturizmus fellendítését szorgalmazó, 1997-ben alakult Tokaj-hegyaljai Borút Egyesületbe is csatlakozott, melynek tagjai – a minősített, a legmagasabb szintű borászati-borkóstolási szol-

¹⁸ *A Tokaji Muzeális Borok Gyűjteménye.*

¹⁹ *Pro Urbe díj* 2019.

²⁰ *Szakmai önéletrajz, dr. Bodnár Sándor* 2008. – Köszönet Bodnár Juditnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az önéletrajzot.

²¹ *Bodnár Pincészet Borház.*

²² *Bodnár Pincészet Borház, Programturizmus.*

²³ *Uo. és Tokajvinum Hungaricum Egyesület.* – A továbbiakban: *Tokajvinum.*

²⁴ *Tokaji Borlovagrend.*

gáltatást nyújtó pincék – megkapják a Tokaj-hegyaljai Borút emblémát.²⁵ Bodnárt 2003-ban a sátoraljaújhelyi székhelyű Világörökség Ungvár Egyesület elnökének választották. (Azóta ez a szervezet megszűnt.) Tagja lett a 2004-ben megalakult Tokajvinum Hungaricum Egyesületnek, mely a tokaj-hegyaljai borászati tradíciókat követő borászokat és borászatokat tömöríti annak érdekében, hogy a tokaji bor valóban megmaradjon hungarikumnak.²⁶ Elindítója és évekig fő szervezője volt a Sátoraljaújhelyen mára már hagyományos ünnepnek számító Szent Vince-napi ökumenikus szőlő- és borszentelésnek.²⁷ A Zsóryomkai Nyitott Pincék Napja rendezvénysorozaton a borbíráló és a szakmai zsűri vezetőjeként vett részt sok éven át.

Életében a borászati tevékenység mellett nagy hangsúlyt kapott Sátoraljaújhely múltja és jelene. A rendszerváltás után a helyi Városvédő és Szépítő Egyesület alelnökeként részt vett a Magyar Kálvária revitalizációjában. Kezdeményezésére az I. világháborúban elesett katonák emlékére a Hősök temetőjében keresztet emeltek, Szepsi Laczkó Máténak 1991-ben emléktáblát állítottak a Kossuth téren.²⁸

Bodnár Sándor munkásságáért több elismerésben részesült. 2008-ban a Tokaji Borvidéken az év borásza lett,²⁹ a Tokaji Borvidékért emlékdíjat kapott. 2019-ben a sátoraljaújhelyi önkormányzat Pro Urbe díjjal tüntette ki.

2020 decemberében bekövetkezett halála után a család folytatta a borászat üzemeltetését egyik veje, Repei József vezetésével. A vendéglátásért, rendezvény-szervezésért a vendéglátó üzemgazdász végzettségű Bodnár Judit a felelős, a másik két lány – Zsófia és Beáta – az értékesítés területén segítik a borászat működését, bel- és külföldön jelentős forgalmat bonyolítanak.³⁰

Bodnár Sándor ex libris gyűjteményének keletkezése, rendszere

Bodnár Sándor borászati tevékenysége egy különleges kiágazásának tekinthető főként szőlős-boros vonatkozású ex libris és kisgrafikai gyűjteménye. Több évtizedes elhivatott gyűjtőmunkájának eredményeként körülbelül ötezer darabos kisgrafikai kollekcióra tett szert, melynek jelentős hányadát teszik ki a szőlős-boros témájú lapok, kiemelkedő helyet foglalva el Magyarországon – és nemzetközileg – az ilyen témájú gyűjtemények között. Hobbiként egyik kedvenc időtöltése volt a szőlészet és borászat kultúrtörténetét bemutató, a szőlészek és borászok életvilágát közvetítő kisgrafikák, ex librisek beszerzése és rendszerezése. A grafikák egy része több hazai és külföldi kiállításon szerepelt. Szándékai szerint a gyűjteményt a megújuló sátoraljaújhelyi Bortemplomban kívánta elhelyezni és

²⁵ *Tokaj-hegyaljai Borút.*

²⁶ *Tokajvinum.*

²⁷ *Pro Urbe díj 2019.*

²⁸ *Pro Urbe díj 2019; Szepsi.*

²⁹ *Dr. Bodnár Sándor lett az év borásza a Tokaji Borvidéken 2008.*

³⁰ *Bodnár Pincészet Borház.*

bemutatni,³¹ amely Európában egyedülálló kiállítás lenne, és – reményei szerint – a város idegenforgalmi látnivalóit bővítené, a borturizmus jegyében.

Egy ex libris gyűjteményről szóló tudományos diskurzus kiterjedhet a gyűjtemény keletkezésére, a kollekció rendezési elveire, a gyűjtő kapcsolati hálójára, nemzetközi kapcsolatrendszerére, a saját nevére készített és másoktól beszerzett ex librisekre, a grafikák ikonográfiájára. Ezeket veszem sorra a következőkben.

A gyűjtemény rendszerét tekintve albumokba, dobozokba helyezett grafikai lapokról van szó, az ex libris eredeti, könyvhöz kötődő funkciója – a könyvek kötéstábláinak belső felére ragasztva jelölje a könyv tulajdonosát – a 20. századtól elhalványodott. A 20–21. század ex libris gyűjtői, melyre Bodnár gyűjteménye is érzékletes példa, lapjaikat jórészt albumokban (országok, grafikusok vagy témák szerint rendszerezve) tartják, és cseretárgyként adják-veszik őket. A tematika szerint rendezett gyűjtemények vagy gyűjteményrészek irányulhatnak többek között a régi (16–19. századi), jórészt heraldikus ex librisekre, vagy a modern ex librisek széles motívumkincsét követve orvosi-gyógyszerészeti, jogi, bányászati, vallási tárgyú, topografikus (tájat, épületet bemutató), virágos, numizmatikai, bélyeggyűjtéssel, étkezéssel kapcsolatos, szőlős-boros, zenei, erotikus, vasúti témájú, illetve valamely állatot (például kutyát, macskát, baglyot) ábrázoló lapokra.³² Az irodalmi témájú lapok egy sokak által gyűjtött csoportja a Don Quijote-ábrázolások, emellett Sárkányölő Szent György alakja is gyakori szereplője a grafikáknak. Némelyek napjainkban is portrékat, mások heraldikus ábrájú lapokat gyűjtenek, az egykori nemesi, címeres családi ex librisek emlékét őrizve. Van, aki valamely ország grafikusait, vagy egy-két konkrét grafikust részesít előnyben. A legtöbben főleg a minőségre – és nem a mennyiségre – törekednek a gyűjtés során. Gyakori a különböző gyűjtési területek összekapcsolása, például az ex libris gyűjtők gyakran bélyegeket, címkéket vagy érmekeket is gyűjtenek. Bizonyos ex librisek feliratukban is utalnak a témájukra: az *ex musicis* zenei témájú, az *ex numismaticis* éremgyűjtéssel, az *ex philatelicis* bélyeggyűjtéssel, az *ex vinis* borral, az *ex gastronomicis* és *de re coquinaria*³³ felirat az étkezéssel kapcsolatos, az *ex geographicis* földrajzi-utazási témájú, az *ex eroticis*, illetve a *sex libris* erotikus tartalmú ábrát jelöl stb.³⁴ Az „Ex libris Tokajensibus” szöveg közvetlenül is utal a Tokaj-hegyaljai borvidékre. Az ex librisek tipológiájához mindezek irányt adhatnak. (4. ábra)

A gyűjtemények gyarapításának egyik legegyszerűbb módja a csere. Ehhez saját névre szóló ex librisekre, illetve másoktól kapott duplumpéldányokra van szükség. Némelyek örökléssel vagy vásárlással jutnak nagyobb kollekcióhoz. Sok gyűjtőt a

³¹ *Pro Urbe díj* 2019.

³² A modern magyar ex libriseket 14 fő tematikai csoportban mutatja be a következő albumszerű kötet: VASNÉ 2016.

³³ Az 1968-as comói XII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus egyik témáját jelöli. – STUDIOSUS 1975, 1, 12.

³⁴ VASNÉ 2017, 142.

4. ábra. Fery Antal fametszete (1984)

műfaj személyessége, intimitása vonz: a grafikusoktól névre szóló lapokat rendelhet, saját szempontok (megjelölt szöveg, téma) szerint.

A gyűjtés a legtöbb esetben nagyarányú szakmai felkészültséget igényel. Egy kiterjedt gyűjtemény létrehozásához tájékozottnak kell lenni a gyűjtési tárgy mibenlétét, típusait, készítési módját, értékét, rendszerezési, tárolási lehetőségeit illetően.³⁵ A kollekció áttekinthetősége elengedhetetlen feltétel, már csak a gyors visszakereshetőség érdekében is. A gyűjtésben, a bel- és

külföldi kapcsolatrendszer kiépítésében nagy segítséget jelentenek a kisgrafikai körök, egyesületek, melyek programokkal (kiállítások, kongresszusok stb.), cserelistákkal segítik tagjaik egymásra találását. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a kisgrafikagyűjtés nemcsak műgyűjtés, hanem emberi kapcsolatok építése is. Az ex librisek „nem ismernek nyelvi, ideológiai, politikai határokat, csak a művészi szépség és az emberi értékek törvényeihez igazodnak”³⁶ – fogalmazott egy ismert gyűjtő, Semsey Andor.

Bodnár Sándor 1972-ben vált aktív ex libris gyűjtővé, ekkor lett tagja a Kisgrafika Barátok Körének,³⁷ első lapjai is ebből az évből valók. Maga nyilatkozik a *Kisgrafika* folyóirat 1974/3. számában arról, hogyan került figyelme középpontjába ez a műfaj. Réthy Istvánnal, a KBK titkárával 1974. júniusban és júliusban folytatott levelezéséből³⁸ megtudjuk, hogy Réthy kérésére írta meg bemutatkozó cikkét a *Kisgrafika* folyóirat számára. A szöveghez illusztrációul saját névre szóló ex libriseiből is küldött egy-egy példányt Réthynek, aki ezek egy részét megtartotta cserealapként. Részlet Réthy válaszleveléből: „A mi a cikket illeti köszönöm. - A lap részére a Diskay ducot kérjök. [...] A 3 Feszt lapot, 1 Jakubowsky lapot és Kühn lapot mellékelten visszaküldöm. - Kérésednek megfelelően. - A 3 Huszár lapot, 1 Menyhárt és Deák lapot magamnak megtartottam, ha erre jársz, majd visszonzom. - Bizonyára lesz mivel.”³⁹ A cikk végül Fery Antal egy és Vecserka Zsolt két, Bodnár nevére szóló ex librisével jelent meg.⁴⁰

Bodnár Sándor életében fontos állomást jelentett, amikor 1970-ben szolgálati célból – a Tolcsván létesítendő szőlészeti-borászati múzeum számára gyűjtve irodalmi anyagot – kiutazott a lengyelországi Tarnówba, Lippóczy Norbert (1902–1996) Tokaj-Hegyaljáról származó agrármérnökhöz.⁴¹ Lippóczynak egyedülálló szőlészeti-borászati vonatkozású irodalmi és képzőművészeti anyag, köztük je-

³⁵ Uo., 135.

³⁶ Dr. LENKEY 1994, 29.

³⁷ Bodnár Sándor belépési nyilatkozata 1972.

³⁸ Bodnár Sándor levele 1974; Réthy István levele 1974.

³⁹ Réthy István levele 1974. – Eredeti helyesírással, formázással közölve.

⁴⁰ BODNÁR 1974, 3, 30–32.

⁴¹ VASNÉ 2019a, 111–112.

lentős mennyiségű ex libris volt a birtokában. Számos gyűjtővel levelezett a világ minden tájáról, fokozatosan bevezetve a szőlős-boros ex librisek „divatját”. Így vallott ex libris gyűjteménye keletkezéséről: „Az ex libris gyűjteményem összegyűjtését a szőlőhegyekkel koszorúzott gyönyörű Tokaj-Hegyalja sugallta, amely egyben a szülőházam is, ahol családom két évszázadon át foglalkozott szőlőműveléssel. Én magam, ma szülőföldemtől messze, a tradicionálisan testvéri Lengyelországban élek, ott teremtettem magamnak egy miniatűr világot metszetekből, könyvekből, ex librisekből és egyéb apróságokból.”⁴² 1969-ben megalapozta a Magyar Mezőgazdasági Múzeum ex libris gyűjteményét azzal, hogy szőlős-boros témájú ex libriseit, közel 800 könyvjegyet – több magyarországi, szegedi, debreceni kiállítás után – a múzeumnak ajándékozta. Az ex libris anyagból a Budapesten rendezett XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus egyéb eseményeivel párhuzamosan 1970 őszén a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiállítást rendezett.⁴³ Az 1972-es második kiállításon már 1505 lapot állítottak ki. Mindkét alkalommal katalógus is készült. Azóta a múzeum gyűjteménye újabb darabokkal bővült, Lippóczy és mások adományából napjainkra több mint 6000 ex librist, kisgrafikát őriz.⁴⁴ A gyűjtést az alkalmi grafikákra is kiterjesztették.

Bodnár számára a Lippóczyval való személyes találkozás adott impulzust saját ex libris gyűjtemény létrehozására, lengyelországi barátjához hasonlóan az önki-fejezés egy formájának tekintette a szakmájával szorosan összefüggő szőlős-boros kisgrafikák gyűjtését. „Az ex libris gyűjtés a napi borászati feladatok mellett más irányú és teljesebb életet ad, kikapcsolódást, felüdülést jelent számomra”⁴⁵ – írta. Ezen túl a Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrájával összefüggő irodalmi, képzőművészeti és tárgyi anyag gyűjtését, megmentését is szívügyének tekintette.⁴⁶ Lippóczyhoz hasonlóan boroscímkékkel is foglalkozott.

Kisgrafikai anyaga gyarapítására sokat levelezett, az elsődlegesen gyűjtött szőlős-boros mellett kollekciójában más tematikájú lapok, és az ex librisek mellett alkalmi grafikák is találhatók. A beérkező lapokról érkezésük sorrendjében katalógust vezetett, melyben a következő tematikai jelölést vezette be: B = boros (rózsaszín karton), E = egyéb (sárga karton), R = régi (fehér karton) ex librisek. E csoportok szerint, és grafikusai rendben sorszámozta és adatolta az ex libriseket. Az összevont cédulakatalógusban a grafikusok neve alapján, ábécérendben lehet keresni.

A gyűjtemény grafikai lapjait – a bevett gyűjtői szokást követve – országok, azon belül a grafikusok ábécérendjébe sorolta. A következő korabeli országnevek találhatók az anyagban: Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Dánia, Dél-afrikai Köztársaság, Franciaország, Hollandia, Jugo-

⁴² TÓTH 2005, 683.

⁴³ Ezen Lippóczy 781 lapját mutatták be, a gyűjtő ekkor maga is ellátogatott Magyarországra. A kiállítás katalógusa: *Szőlő és bor* 1970.

⁴⁴ MATITS 2019, 230.

⁴⁵ BODNÁR 1974, 3, 31.

⁴⁶ BODNÁR 1974, 3, 30–32.

szlavia, Lengyelország, Magyarország, Nagy-Britannia, Német Demokratikus Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország és a Szovjetunió. A legtöbb grafikával a magyarországi alkotók szerepelnek, majd Románia, a Német Szövetségi Köztársaság és az NDK következik. A többi ország egy vagy két dobozzal képviselteti magát a gyűjteményben, illetve olyan is előfordul, hogy egy doboz vegyes tartalmú, azaz több ország grafikusai szerepelnek benne.

1974-re Bodnárnak 2200 lapja gyűlt össze, melyből 487 db volt a szőlős-boros témájú. 1978-ban jelent meg a Tokaji Helytörténeti Múzeum kiadásában a *Szőlő és bor az ex libriseken és alkalmi grafikákon*⁴⁷ (1978) című katalógus, melyben 343 grafika leírása szerepel a gyűjteményéből. Ezt a Tokaji Helytörténeti Múzeum által kiadott művet maga Bodnár Sándor válogatta és szerkesztette, a bevezetőt Lippóczy Norbert írta. Lippóczy ebben utal Hermann Jung német művészettörténész, szőlészeti szakíró 1973-ban kiadott *Wein-Exlibris aus 21 Ländern* című könyvére, mely Bodnár Sándort a 6 legnevesebb európai szőlős-boros ex libris gyűjtő között említi, hazánkban még Semsey Andort sorolva ide.⁴⁸

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum anyagát folyamatosan gyarapító Lippóczy Norbert mellett Bodnár Sándor szőlős-boros kollekciója vált az egyik legjelentősebb ilyen témájú gyűjteménnyé hazánkban. Lippóczy Norbert öccse, Miklós (1913–2004)⁴⁹ – bár szintén neves szőlős-boros ex libris gyűjtő lett – élete nagy részét Passaicben (USA) töltötte, ex libriseivel az Amerikai Magyar Múzeumot gyarapította.

A hazai szőlős-boros típusú magángyűjtemények között megemlítem még Solti László (1933–)⁵⁰ pécsi szőlész-borász üzemmérnök, szaktanár kollekcióját, aki a Kisgrafika Barátok Köre pécsi szervezetének tagja, az ottani Bacchus Borklub vezetője volt. Többezres gyűjteményében különösen sok lap szól Bodnár Sándor és Lippóczy Norbert, a külföldiek közül Herbert Schwarz és Alma Petz nevére. A kollekciójában szereplő ex librisek és borcímkek között a tokaji Béres Béla, Pap Miklós és az egri Nagy István borára is találunk utalást – mindhárman bortermelők. Ebergényi Tibor (1912–1987), az egri Heves Megyei Könyvtár igazgatója főként szőlőtermesztő hobbijára utaló, szőlős-boros ex libriseket gyűjtött. Az egri kisgrafikakör titkári tisztét egykor betöltő Nagy István (1936–) egri bortermésért hirdeti számos nevére szóló ex libris és borcímke. Béres Béla (1912–1997) tokaji esperes-plébános, borász, Tokaj város díszpolgára (1988) Sátoraljaújhelyen született. Több évtizeden át gyarapodó nagy barokk egyházművészeti gyűjteményt hozott létre, emellett ex libriseket is készíttetett, többet szőlős-boros témában.⁵¹ A térség szőlészeti-borászati életébe bekapcsolódva Béres pincéje jól ismert lett borairól, aszúja számos érmet nyert. (5. ábra)

⁴⁷ BODNÁR 1978.

⁴⁸ BODNÁR 1978, [4.]; JUNG 1973, 11.

⁴⁹ VASNÉ 2019a, 110–111.

⁵⁰ VASNÉ 2019b, 6–7.

⁵¹ VASNÉ 2021c.

5. ábra. Andraskó Károly grafikája

Bodnár Sándor folyamatosan bővülő szőlős-boros ex libris gyűjteményét külföldön is többször bemutatta. 1980-ban Kronachban Bodnár és Lippóczy Norbert gyűjteményéből közös kiállítást rendeztek *Wein und Rebe. Internationale Exlibris-Ausstellung aus der Sammlung Bodnár (Ungarn) und Lippóczy (Polen)* címmel. A németországi tárlat 825 ex libris leírását tartalmazó katalógusában⁵² Lippóczy Norbert előszava és Herbert Schwarz kronachi könyvtárigazgató bevezető tanulmánya német és magyar nyelven is olvasható. A bemutatott anyag az 1978-as tokaji kiállítás lapjaiból és az azóta gyűjtött alkotásokból nyújtott ízelítőt, Bodnár gyűjteményét 411 grafika képviselte.

Újabb állomást jelentett 1987-ben a kitzingeni nemzetközi kiállítás *Wein und Rebe. Internationale Exlibris-Ausstellung aus der Sammlung Bodnár (Ungarn) und Schwarz (Deutschland)* címmel. A frankeni borvidék szívében rendezett tárlaton Herbert Schwarz kronachi könyvtárigazgató gyűjteménye darabjaival egészültek ki Bodnár lapjai. Ehhez szintén készült katalógus,⁵³ melybe Herbert Schwarz és Berecz József könyvtáros előszava németül és magyarul is bekerült. Bodnártól 404 számozott kisgrafika szerepel a kiadványban.

Bodnár gyűjteménye két évtized alatt, az 1970–80-as évek során nemzetközi szintű cserével mintegy ötezer darabosra növekedett. A kiállítások révén különösen a szőlős-boros témájú lapjaira irányult a figyelem. Az országok szerint elkülönített, 43 doboznyit kitevő grafikai gyűjtemény kb. egyharmadát teszik ki ezek a lapok. Bodnár Sándor az 1990-es években, a privatizáció, a Bodnár Pincészet és Borház megalapítása és nyugdíjba menetele után már egyre kevesebb időt tudott fordítani kisgrafikai gyűjteménye gyarapítására.

A szőlős-boros ex librisek mint az emlékezet helyei. A Bodnár Sándor nevére szóló ex librisek

Az ex libris műfaj, esetünkben egy adott ex libris gyűjtemény bemutatása, a művek ikonográfiájának megfejtése interdiszciplináris jellegű kutatásokra ad lehetőséget. Ezek a létrejöttük szerint kétpólusú művek elemezhetők a képzőművészet, a készítés, a grafikus oldaláról; emellett a művelődéstörténet, a készítettő, a műgyűjtés vonatkozásában. A modern ex librisek jelentős része a grafikus és a készítettő párbeszédeként valósul meg, mindkettejük szándékát, személyiségjegyeit

⁵² *Wein und Rebe* 1980.

⁵³ *Wein und Rebe* 1987.

tükrözi. A grafikák az „emlékezhelyek” (*lieux de mémoire*) egy fajtájaként is interpretálhatók, ikonográfiájuk révén – a készítőn és a készítettön túlmutatva – tágabb közösség számára is felidézik a múlt közös és közösen átélhető részleteit. A Pierre Nora francia történész által bevezetett emlékezhelyek formái, fajtái lehetnek az intézmények, topográfiai adatok, tárgyak, objektumok, kulturális alkotások, társadalmi szokások.⁵⁴ A földrajzi helyek mellett tehát személyek, tárgyak, sőt ünnepek, történelmi események, képzőművészeti és irodalmi alkotások is átélényegülhetnek az emlékezet helyeivé, melyek folyamatosan reflektálnak a társadalmi és kulturális viszonyokra, körülményekre. Egész tájegységek – esetünkben a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék – is válhatnak a kulturális emlékezet közegévé, amelyek a közösség tudatában szemiotizálódnak.⁵⁵ Tokaj így értelmezve túlmutat önmagán, a kollektív nemzeti emlékezet hordozója.

A következőkben a tokaj-hegyaljai borász, Bodnár Sándor gyűjteményén keresztül a kultúrtörténet specifikus részét képező szőlős-boros motívumvilágú *ex libriseket* mint *mnemotoposzokat* (emlékezeti helyeket) és a nemzetkarakterológia hordozóit mutatom be, a hozzájuk kapcsolódó narratívákkal és viszonyrendszerrel.

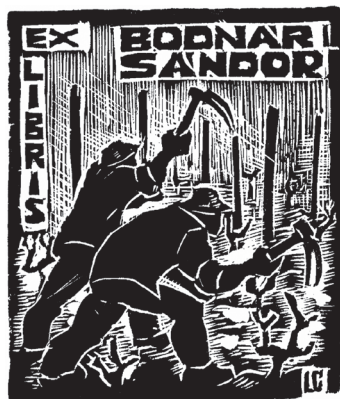
A gasztronómia, az ételekről és italokról szóló diskurzus a képzőművészet egyik jellemző témájaként az *ex libris* műfaj esetében is kialakított egy sajátos motívumvilágot. A szőlős-boros *ex librisek* készítői nagyrészt szőlészettel-borászattal foglalkozó szakemberek, akik valamely borvidéken élnek. Ez az életforma sokuknál a családban hagyományozódik tovább, az életstílus művészetbe való átörökítésének egyik módja a téma grafikákon való láttatása, illetve gyűjtők esetén ilyen témájú grafikák készíttetése, rendelése. Ez figyelhető meg Tokaj-Hegyalja vonatkozásában a szőlős-boros *ex librisek* divatját elterjesztő Lippóczy Norbert, illetve Bodnár Sándor esetében is.

Tokaj-Hegyalján a szőlőtermesztés mint táji elem meghatározza a borvidék képzőművészetben való megjelenési formáit, lehetőségeit. A művészi alkotásokon való megjelenítés – az emlékéllítés egy fajtájaként – visszahat a bortermelő vidék és a magyarság önreflexiójára. A bor civilizációs jelenség, mely erősíti a helyi identitást, közösségi létformát, kulturális párbeszédre ad lehetőséget hazai és külföldi borkedvelők, borászok között. Ennek a párbeszédnek egyik formáját jelentik a kisgrafikák. „Könyvből, borból és barátságból a legöregebbjét” („*Livro, vinho e amigo o mais antigo*”, „*Llibre, vi e amich lo millor lo més antich*”) – hirdette több gyűjteményi grafikája révén Bodnár Sándor.

Az „*ex vinis*” lapok mint grafikai és kultúrtörténeti, a szőlő- és a borkultúrát bemutató képi dokumentumok változatos motívumkincset, nagy variabilitást mutatnak. Idetartozik a szőlőskert, szőlőtőke, szőlőbokor, a szőlővesszők, szőlőfürtök, emellett a szőlőművelésre utalóan a kapáló, metsző emberek, illetve – a hasznosításra, feldolgozásra utalóan – a szüret, a bor, a borospohár, a hordó, a borospince stb. megjelenítése. (6. ábra)

⁵⁴ GYÁNI 2000, 82.

⁵⁵ ILYÉS 2006, 59.

6. ábra. Lavotha Géza fametszete
(1978)

A szőlőnek és a bornak a képzőművészetben, a grafikákon való megjelenését vizsgálva a szőlő gyakran önmagán túlmutató, komplex jelentéstartalommal bír, metaforikus szerepet tölt be. A bor is megjelenhet önmagára utalóan (mint előállított termék), például a boroshordó, a borosüveg, borospohár ábrázolása esetén; másrészt reprezentatív vagy vallási funkciójára reflektálva. Némely *ex libris* szövegében is hordozza a szőlős-boros vonatkozást: *ex vinis, ex vinis prosit, prosit BUÉK*. Részben idesorolhatók az étkezéssel kapcsolatos, *ex gastronomicis* feliratú grafikák is.

A szőlős-boros *ex libris*ek legautentikusabb, a tulajdonosra leginkább jellemző képviselői Bodnár Sándor kisgrafikai kollekciójában a saját ne-

vére készült lapok. A gyűjtemény gyarapításának egyik bevett módjaként Bodnár számos – több mint félszáz különböző – *ex librist* készíttetett a nevére szólóan, amelyek duplum példányaival cserélt hazai és külföldi gyűjtőkkel. A neki grafikát alkotók közt említhető Dániel Viktor, Diskay Lenke, Fery Antal, Stettner Béla, Huszár István, Lavotha (Lavotta) Géza, Kamper Lajos, Menyhárt József, Nagy Árpád Dániel, Várkonyi Károly, a romániai magyar Deák Ferenc, id. Feszt László, Imets László, Kósa Bálint, Molnár Dénes, Szalay Csilla, Torró Vilmos, Vecserka Zsolt, a román Franz Illi, a lengyel Wojciech Jakubowski, a német Fitz Kühn, a spanyol Oriol M. Diví, emellett az egykori Szovjetunió területén élő Lev Beketov és Peteris Uptis. Némelyikük több *ex librist* is készített Bodnár számára, a legtöbbet Lavotha Géza és Fery Antal.

Bodnár Sándor nagyon jó barátságban állt a Tokaj-Hegyalján, Erdőbényén született Lavotha (Lavotta) Géza (1926–1999) rajztanárral, népművelővel, az Erdőbényei Kiskaléria alapítójával, aki rendszeres vendége volt. Lavotha sokoldalúságát mutatja, hogy alkotásai közt festmények, linómetszetek, fafaragások, rézdomborítások, tűzzománcok, szobrok, grafikák, *ex libris*ek egyaránt helyet kaptak.⁵⁶ Bodnárt nemcsak kisgrafikákkal, hanem fafaragással, festménnyel is megajándékozta. Ő készítette a legtöbb nevére szóló *ex librist*. Alkotásain a szőlő- és bortermelés, a szőlőfeldolgozás folyamatai és eszközei a maguk sokféleségében jelennek meg. Szőlőkapáló, -metsző emberek mellett az egyik Bodnár nevére szóló grafikán dézsában zúzóbunkóval muszkolják a fürtöket a sajtolás előtt. Az egykarú emelő elve alapján, gerendával és csavarral működő bálványos vagy regős prést is bemutatja az egyik lap. A boroshordó a pincéket bemutató grafikák elengedhetetlen eleme, emellett gyakran ábrázolt pincefelszerelési tárgy a lopótök – a gazdák ezzel adnak kóstolót, szívják a bort kisebb borivó edényekbe, bokályokba, poharakba. Ezt a művetet is bemutatják Lavotha grafikái. (7. ábra)

⁵⁶ Lavotha Géza 2000, 96–97.

7. ábra. Lavotha Géza fametszete (1978)

A vizsolyi református templomot Szent Kristóf – az útonjárók patrónusa – alakjával bemutató, szintén 1972-ben készült ex libris vallási üzenetet hordoz. Kristófit kivirágzott botja miatt a kertészek, gyümölcskereskedők is tisztelik. A megrakott szekéren sorakozó gabonászsákok és a szőlőfürt utal a térségben folyó gabona- és szőlőtermesztésre, ezek egyúttal a bőség és jólét szimbólumai. E jelképek gyakori motívumai Fery Antal az 1970–80-as években Bodnár Sándor részére rendszeresen készített alkalmi grafikáinak és újévi lapjainak, kiegészülve a békére utalóan galambbal és a „Bort, búzát, békességet!” jelszóval. A köztük lévő jó kapcsolatot mutatja, hogy Fery Antal 1976-tól 1988-ig minden évben készített újévi grafikát Bodnár Sándor nevére.⁵⁷ Az 1985-ös évet búcsúztató grafikán például Tokaj látképe szerepel a város fölé magasodó Kopasz-heggyel, balról szőlőtőke látható. Egy 1988-as sátoraljaújhelyi Fery-kiállításon Bodnár Sándor a következő szavakkal méltatta fametsző barátja kisgrafikai munkásságát: „Jellemző rá a kitűnő komponáló készség, a határozott véső kezelés, a csodálatos betűmetsző technika, a fekete-fehér felületek dinamikus és harmonikus játéka.

Alkotásaiban szívesen fordul a népművészeti motívumokhoz, a természet ábrázoláshoz, a portré ábrázolásban egészen egyedül állók a művészet, irodalom, természettudomány, történelem nagy egyéniségei. [...] Kiemelkedők a műemlékeket ábrázoló kisgrafikai és a szőlős-boros motívumu ex librisei. Az utóbbiak

A szerencsi Fery Antal (1908–1994) a másik fametsző grafikus, akivel Bodnár közelebbi kapcsolatban állt, már csak a két város közelsége miatt is. Fery Antal a szőlő eredetere utaló kisgrafikája 1972-ből egyike a Bodnár által elsőként készített ex libriseknek. Erdőbénye egyike Tokaj-Hegyalja legrégebbi településeinek, valaha a tokaji bor előállításának egyik legnagyobb központja volt. Itt került elő a miocén kori összölő, a Vitis Tokaiensis levelének lenyomata.⁵⁷ Sajnos a fosszilis lenyomatról mára csak rajz maradt fenn a bécsi Természettudományi Múzeumban, ezért is nagy érték Fery Antal „Vitis Tokayensis Stur. Erdőbénye” feliratú ex librise Bodnár nevére, mely e rajzot örökíti meg. (8. ábra)

8. ábra. Fery Antal fametszete (1972)

⁵⁷ BIHARI 2021.

⁵⁸ Fery Antal élete 2005.

inditéka a szőlőföldből, a gyökerekből, Tokajhegyalja szeretetéből vulkánszerűen tör elő. Az azonos témájú művekben is rendkívüli változatosság és az invenció készség dominál. Az ex librisen visszatükröződik a megrendelő a gyűjtő lelki világa, gondolat világa, ami valóban csak a nagy művészek különleges adottsága.”⁵⁹

Menyhárt József (1901–1976), „Debrecen krónikása” számtalan, a város utcáit, tereit megjelenítő művet, rézkarcokat és fametszeteket készített.⁶⁰ Bodnár számára alkotott fametszetén is – mely a heliocentrikus világkép megalkotója, Nikolausz Kopernikusz (1473–1543) születésének 500. évfordulójára készült 1973-ban – a naprendszer és Kopernikusz portréja mellett elmaradhatatlan a megrendelő hobbijára utalóan a szőlőmotívum ábrázolása.

A Budapesten élő Stettner Béla (1928–1984) grafikus, szobrász 1959–1984 közt volt a Kisgrafika Barátok Köre művészeti vezetője. 1979-ben készített Bodnár nevére linómetszetű ex librist boroshordón ülő, borospoharat és szőlőfürtöt tartó nőalakkal. (9. ábra)

9. ábra. Stettner Béla linómetszete (1979)

A nyíregyházi Huszár István (1925–2004) festő, grafikus sematikus nőalakjai hordókkal, borosüvegekkel szintén a borkultúrát népszerűsítik.

„A bortól az okos okosabb lesz, a buta butább” – olvashatjuk a debreceni Várkonyi Károly (1913–2001) ex librisén 1978-ból, melyen a hatalmasra növesztett Dionüszosz (Bacchus)-fej a mitológia világát hívja elő a bor és mámor istene szerepeltetésével. Itt egy kalapos magyar ember emeli koccintásra a korsóját a bor istene felé.

Nagy Árpád grafikus fia, Nagy Árpád Dániel (1922–1985) „Ex libris ing. Bodnár Sándor” feliratú grafikáján (1980) egy – a Dionüszosz kíséretéhez tartozó félig ember, félig állat, kecskelábú, patás – faun és egy meztelen nimfa a vállukra vetett boton hatalmas szőlőfürtöt visznek. (Ez a kép párhuzamba állítható a bibliai Józsué és Káleb Kánaánból való hazatérését megjelenítő grafikákkal.)

Kupáját megemelő király és királynő látható Diskay Lenke (1924–1980) Budapesten élő pedagógus, grafikus a vörös-fekete színek erőteljes kontrasztjára építő alkotásán, melyen a foltoknak legalább akkora jelentőségük van, mint a vonalaknak. Diskay az ex libris műfajának világhírű művelője volt, színes fametszetű ex libriseivel nagy sikert aratott, számos nemzetközi ex libris pályázaton díjazott lett. Hagyatékát az MNMKG Országos Széchényi Könyvtár Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványa őrzi. Bodnár nevére szóló ex librise szerepelt a 2009-es OSZK-beli ex libris kiállításon, melyen a grafikák hat nagyobb csoport köré

⁵⁹ Fery Antal grafikusművész 1988. – Eredeti helyesírással, központoszással közölve.

⁶⁰ VASNÉ 2015, 96.

szerveződtek: költők-írók, képzőművészek, szakírók, neves ex libris gyűjtők, természettudósok és zenészek ex librisei.⁶¹ (10. ábra)

Deák Ferenc (1935–2013) Munkácsy-díjas magyar grafikus- és könyvművész az erdélyi magyar folyóirat- és könyvgrafika egyik legtöbbet foglalkoztatott és legsokoldalúbb személyisége,⁶² 1995-től a szegedi Mozaik Kiadó munkatársa volt. Bodnár Sándor nevére szóló ex libriseinek képi világában találkozhatunk a trónusán ülő, serlegből ivó asszír király megjelenítésével, illetve a középkor lovagvilágát idéző, zenélő alakok dekoratív ábrájával. Műveit sűrű motivikus háló, aprólékos kidolgozottság jellemzi. (11. ábra)

A kovásznai születésű Torró Vilmos (1935–2001) munkáinak témavilága a háromszéki táj, a hétköznapi megragadó mozzanatai, történelmi események és arcképek. Grafikákon is szereplő kiváló karakterei, portréi a magyar történelemben, irodalomba nyújtanak betekintést.⁶³ A Torró család részére készített számos újévi, BÜÉK-lapján szerepel a szőlős-boros motívum. A Bodnár Sándor nevére szóló linómetszetű ex libris főszereplője a szőlősgazda, kezében borospohárral.

A fametszetű ex librisek közül kiemelkednek az erdélyi Imets László, Kósa Bálint és Vecserka Zsolt alkotásai. A csíkszeredai születésű Imets László (1934–) kenyérkereső munkája mellett 1966-tól kezdett el fametszéssel foglalkozni, illusztrátorként is ismertté vált. Bodnár nevére szóló népies hangulatú ex librisei – vállukon teli szőlőskosarat cipelő, szüretelő asszonyokkal, illetve italozó férfakkal – hitelesen közvetítik a borvidéken élők életformáját. (12. ábra)

10. ábra. Diskay Lenke
fametszete (1972)

11. ábra. Deák Ferenc
rézkarca (1973)

12. ábra. Imets László
fametszete (1978)

⁶¹ *Ex librisek a Nemzeti Könyvtárban: Diskay Lenke hagyatéka* 2009.

⁶² SIMÓ 2013.

⁶³ PÉTER 2022.

Kósa Bálint (1932–2017) Olasztelken született, már gyermekkorában nagyon szépen rajzolt. A Bolyai Tudományegyetem biológia–kémia szakán végzett, de a Képzőművészeti Egyetemre is el-ellátogatott. 1968-ban Sepsiszentgyörgyön a múzeum képtárában megtekintette Gy. Szabó Béla fametszet-kiállítását, ezt látva határozta el, hogy maga is kitanulja a fametszést. Gy. Szabó öt éven át tanította és egyengette művészi pályáján.⁶⁴ Így jutott el arra a magas szintre, melyet a Bodnár Sándor részére 1976-ban és 1980-ban alkotott ex librisek is mutatnak. A letisztult vonalakkal, biztos rajz- és metszőtudással készült kompozíciók visszaadják az általa annyira kedvelt növény- és állatvilág szépségét. A betűket is mesterien építi be az elrendezésbe. A szőlőfürtök körül repkedő pillangó több alkotásán is megjelenik.

13. ábra. Vecserka Zsolt fametszete

A marosvásárhelyi Vecserka Zsolt (1941–2016) mestere szintén Gy. Szabó Béla volt. Fametszetei a fény-árnyék hatások visszaadására is törekedő vonalgazdag kompozíciók. A Bodnár pincéjére utaló ex libris, szíriomszerűen szétnyíló geometrikus motívum pincebejárattal, szőlőfürttel 2021-től a pincészet szimbolikus logójaként szerepel a boroscímkéken. (13. ábra)

A román Franz Illi (1932–) grafikáján – az ex librisek kezdeti, a családi címereket ábrázoló funkciójára utalóan – a címerpajzs fő elemét képezi a szőlőtő, körben is szőlőfürtökkel. E grafika fekete-fehér és színes változata is fennmaradt.

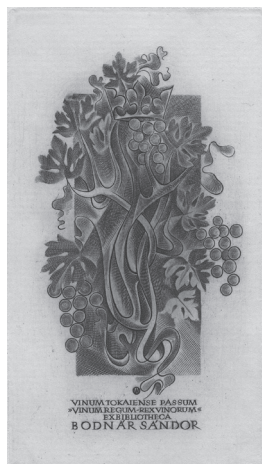
Lippóczy Norberttel való ismeretsége révén Bodnár jó kapcsolatban állt lengyel grafikusokkal. A lengyel grafikai élet nagy alakja, a malborki ex libris biennálék szervezője, Wojciech Jakubowski (1929–2024) különleges vonalvezetésű rézmetszete Bodnár nevére indás szőlőmotívummal, szőlőfürtökkel, felül koronával a tokaji aszú kiválóságát hirdeti: „Vinum Tokaiense passum »vinum regum – rex vinorum«”, azaz „A tokaji aszúbor »a királyok bora – a borok királya«. A XIV. Lajos király szájába adott dicséret a francia „C’est le roi des vins, et le vin des rois” mondásból hagyományozódott át a latin, illetve a magyar változatba.⁶⁵ Az aszú egyedülálló, csakis Tokaj-Hegyaljára jellemző, világhírű borfajta, illetve bortermelési technológia, melyet 2013-tól hungarikummá nyilvánítottak.⁶⁶ Világnapját 2017 óta december 10-én ünnepeljük.⁶⁷ A borvidék riolittufába vájt pincerendszerének jellegzetes sajátossága a falakat vastagon borító nemes pincepenész, e révén alakul ki az aszúbor sajátos, friss kenyérre emlékeztető íze, illata, zamata, sötét aransárga színe. (14. ábra)

⁶⁴ *A fába metszett sors, Kósa Bálint önéletírása* 1994.

⁶⁵ PETNEKI 2016, augusztus, 52.

⁶⁶ *Magyarországi Tokaji borvidéken előállított tokaji aszú* [2013].

⁶⁷ *Ma van a Tokaji aszú nemzetközi napja 2021; Idén először ünnepeljük a Nemzetközi Aszúnapot!* 2017.

14. ábra. *Wojciech Jakubowski* rézmetszete (1973)

15. ábra. *Oriol M. Diví* fametszete (1978)

A montserrati kolostorban élő Oriol Maria Diví (1924–2013)⁶⁸ spanyol bencés szerzetes, grafikus az 1960-as évek közepétől rendszeres résztvevője volt nemzetközi ex libris kiállításoknak és versenyeknek. Az 1970-es, 1980-as években kötött ismeretségeknek köszönhetően az 1980-as évektől egyre szaporodtak a külföldiek, főként közép-európaiak számára alkotott ex librisei.⁶⁹ Jó néhány fametszetű ex librist készített magyar megrendelők, köztük Csányi István, Demeter Jenő, Ebergényi Tibor, Katona Gábor, Kelemen Béla, Lenkey István, Lippóczy Norbert, Palásthy Lajos, Semsey Andor és Bodnár Sándor számára. A magyarok közül a Montserratba is ellátogató Csányi Istvánt és Semsey Andort barátjaként emlegette.⁷⁰ Kompozíciói világosak, egyszerűek, jól áttekinthetőek, gyakran idilli témát, életképszerű motívumot dolgoznak fel. Metszeteinek sajátos hangulatát a hite és hivatása adja meg, ex librisein dominál az egyházi tematika és a meditatív jelleg. Számos könyvjegyen megjelenik a szőlő- és bortermesztésre utaló motívumkincs, ahogy a Bodnár Sándor nevére szóló női portrés grafikát (1978) is körbeveszi a szőlőfürtök és -levelek, szőlőindák kanyargó-csavarodó formavilága. (15. ábra)

Peteris Upitis (1899–1989) a lett Ex libris Egyesület alapító tagja, a rigai Képzőművészeti Főiskola nagy elismeréssel bíró tanára, grafikus, számos könyv illusztrátora volt.⁷¹ Nevéhez fűződik az első és második lett ex libris kiállítás megszervezése (1964, 1967), egyúttal a lett ex libris megújulása és modernizálódása, Z. Griesse megfogalmazásában: „Upitis ex libris alkotói tevékenysége híd,

⁶⁸ Alkotásjegyzéke 2011-ben jelent meg: *Oriol Maria Diví ex-libris* 2011.

⁶⁹ VASNÉ 2013, 13.

⁷⁰ Diví 1984, 32.

⁷¹ VASNÉ 2015, 126–127.

16. ábra. Peteris Uptis fametszete (1980)

mely a múltat és a jövőt összeköti.”⁷² A magyarok közül Galambos Ferenc részére az 1968-as comói kongresszus alkalmából készített ex librist. Részt vett a XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszuson Budapesten, ahol további ismeretségekre tett szert. Mitológiai jelenetet, a borozó Herkules alakját mutatja be a Bodnár Sándor részére 1980-ban alkotott fametszete, mely az 1987-es kitzingeni kiállítás katalógusának címlapján is szerepel.⁷³ (16. ábra)

Végül a német, wernigerodei Fritz Kühn (1924–2004)⁷⁴ és a Marosvásárhelyen élő, romániai magyar Molnár Dénes (1947–2000) női aktos ex libriseit említem a Bodnár Sándor nevére készült ex librisek közül. Mindkét grafikus sokféle témában és műfajban alkotott, számos magyar megrendelőnek készítettek aktot ábrázoló

lapokat, az előbbi Bodnár mellett Réthy István, Galambos Ferenc és Szigeti István, az utóbbi például Csányi István és Katona Gábor részére. A Bodnár nevére szóló grafikákon fontos elem a szőlőfürt motívuma.

További magyar és külföldi gyűjtők nevére készült ex librisek a Bodnár-gyűjteményben

A Bodnár-gyűjteményben szereplő alkotások közt a Bodnár nevére készült lapokon túl nagy számban fellelhetők mások nevére szóló ex librisek. Ezek – mint a kulturális emlékezet részei – betekintést nyújtanak az 1970–80-as évek gyűjtői világába, stílustörekvéseibe, fontosabb történéseibe. Egy részük hazai vagy nemzetközi eseményekhez, pályázatokhoz kapcsolódik, illetve azok emlékére készült. Jelentős hányaduk szőlős-boros témájú.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeumban a XIII. FISAE Nemzetközi Ex libris Kongresszus (1970) eseményei idején Lippóczy Norbert szőlős-boros ex libris anyagából rendeztek nagy kiállítást, melyhez katalógust is megjelentettek *Szőlő és bor az ex libriseken / Winorośl i wino w exlibrisie / La vigne et le vin dans l'ex libris*⁷⁵ címmel, a magyar mellett lengyel és francia nyelvű bevezetővel. Lippóczy maga is ellátogatott hazánkba a kiállítás idején. A katalógusban szereplő, az 1970-es kongresszus előtt készült ex librisek közül számos fellelhető Bodnár Sándor gyűjteményében is. Következzen néhány példa!

⁷² GALAMBOS 1968, augusztus, 486.

⁷³ *Wein und Rebe* 1987.

⁷⁴ VASNÉ 2015, 127–128.

⁷⁵ *Szőlő és bor* 1970.

17. ábra. Albrecht Dürer
fametszete (1501–1504 körül)

három nyelven, héberül, görögül és latinul. Az ex libris ábráján Pirkheimer és felesége, született Crescentia Rieter kettős, ún. házassági címere látható, a növényi és alakos díszítőelemek közt szőlőmotívummal.⁷⁶ (17. ábra) Utóbbi díszítőelemként több Dürer-grafikán, például a nürnbergi Hieronymus Ebner von Eschenbach (1477–1532) főbíró, a reformáció nagy pártfogója részére metszett 1516-os címeres ex librisen is megtalálható.

Angliában a Hampton Court-palota kertjében 1768-ban ültették a mára a világ leghosszszabb szőlőtőkéjévé fejlődő, ex librisen is megörökített szőlőfát,⁷⁸ ez szerepel Lippóczy egy ex librisén 1965-ből („300 [sic!] éves szőlőfa, Hampton Court, Ex libris Norbert Lippóczy”), melynek alkotója a pécsi Hoós Elvira grafikus. (18. ábra)

18. ábra. Hoós Elvira grafikája (1965)

A szecesszió mestere, az osztrák Franz von Bayros (1866–1924) japonizáló motívumvilágú, dekoratív grafikája Bíró Pál nevére a 20. század elején, 1914 körül készült.⁷⁹ A cseh Georg Jilovsky (1884–1958) csendéletet ábrázoló gyönyörű rézmetszete terített asztallal, körben szőlőfürtökkel Paul és Franzi Brandl részére 1919-ből való.

Bordás Ferenc (1911–1982) egy alkalmi lapján Wiltner Sándor gyöngyösi orvos, kórházigazgató nevére a „Bort, búzát, békességet!” felirat újévi jókívánságként a bőséget, áldást fejezi ki, a boroshordó, a teli kenyereskosár és a galamb szimbolikus értelmet nyer. A grafika 1939-ben készült. (19. ábra)

⁷⁶ Uo. 3, 18.

⁷⁷ VASNÉ 2021a, 2–3.

⁷⁸ BIHARI 2012, 18.

⁷⁹ BRETTSCHEIDER 1926, 36–37.

19. ábra. Bordás Ferenc fametszete (1939)

20. ábra. Fery Antal fametszete (1963)

A század második felének művészetét képviseli Fery Antal (1908–1994) több alkotása. 1961-ből való Berda József (1902–1966) költő ex librise étkekkel, borosüveggel és pohárral terített asztallal. Ez utalás arra, hogy Berda a lét hétköznapi örömeiről, például az evés-ivás élvezetéről írt ódai hangú, epigrammatikus tömörségű szabadverseket. Fery több grafikája szövegében is utal a Tokaji borvidékre, például 1963-ból az „Ex libris Tokajensibus Norberti Lippóczy” feliratú, melyen tokaji bálványasajtó⁸⁰ ábrája látható. Ez a nyomószerkezet régi fajtája, melynél a hosszú nyomógerenda végére függesztett kő súly adja a nyomóerőt a szőlőhéhoz és a maghoz tapadó must kisajtolására. (20. ábra)

Fery több lapján a népies vonatkozás keveredik a szőlős-boros motívumvilággal. A Lippóczy Norbert testvére, Miklós részére szóló „Ex libris Hungaricis Dr. Nicholas Lippóczy” feliratú fametszeten, mely 1965-ben készült, madár látható magyar népies motívumokkal, csőrében virággal és szőlőfürttel. „Ne indoctus moriar” [ne haljak meg tudatlanul] – olvasható a felirat Czeglédi Tihamér ex librisén 1968-ból, melyen Tokaj látképe szerepel a Rákóczi-várral, egy régi metszet nyomán. A sorozat egy korábbi darabján 1967-ből Eger vára is bemutatásra kerül.

A szentesi Drahos István (1895–1968) nagy bel- és külföldi elismertségre tett szert. „A külföldi megrendelők Drahos exlibrisművészetében elsősorban a valós báj, a nyugalom és béke iránti vágyat s a harsány életigenlést szeretik”⁸¹ – írta Galambos Ferenc, Drahos kortársa, munkásságának méltatója. Rendszeresen szerepelt hazai és külföldi kiállításokon. Főleg a fametszetet kedvelte, a dűrieri

21. ábra. Drahos István fametszete (1958)

⁸⁰ Dr. BAKOS 1959, 34.

⁸¹ GALAMBOS 1965, 243.

hagyományú, tisztán vonalas metszőtechnikával alkotott. Erre példa 1958-ból a Kiss Sándor részére szóló ex libris hordón ülő, gitározó férfival, „In vino veritas” felirattal. (21. ábra)

A lengyel Julian Grabowski (1922–1973) festő, grafikus szimbolikus jelentéstartalmat hordozó ex librise ülő Krisztus-szoborral, körben szőlőtőkékkel Lippóczy Norbert részére készült 1959-ben. Az ábrázolás utalás Jézus Krisztus szavaira: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők” (Jn 15, 5).⁸²

A szintén lengyel Edward Grabowski (1904–1966) az 1964-es krakkói ex libris kongresszuson kerülhetett személyes kapcsolatba magyarokkal. Nagyszámú külföldi megrendelői között a magyar Semsey Andor számára alkotott 1966-os fametszete mulatozó, kezében ivókupát tartó nemest ábrázol karddal.⁸³ (22. ábra)

Herbert Stefan Ott (1915–1987) német grafikus Nicholas Lippóczy számára metszett ex librisén 1965-ből Dionüszosz hordónak támaszkodó, ivó alakja látható bőségszaruval, félülő testhelyzetben. Az ábrázolás felidézi az athéni Parthenon szobordíszítései közül a bor és mámor ókori görög istenének a keleti oromzatról származó, a kulturális világörökség részét képező, ma a British Múzeumban őrzött szobrát,⁸⁴ melyet a grafikus továbbgondolt a saját elképzelése szerint. A bőségszaru a jólét, a termékenység és a szerencse jelképe. Herbert fia, Norbert Ott (1942–) grafikus, fametsző, művészeti szakíró Coburg városában, élénk művészeti légkörben nőtt fel. Már tizenöt évesen megtette első kísérleteit az ex libris irányában apja irányítása alatt, de tőle eltérő, saját formanyelvet hozott létre. Eleinte linómetszeteket és hidegtű-eljárású ex libriseket készített, később kötelezte el magát a fametszet irányába.⁸⁵ 1965-ben egy vidám hangulatú szőlős-boros ex librist alkotott Lippóczy Miklós számára hordó szélén ülő női akttal, zenélő angyalkákkal, szőlőfürtökkel. (23. ábra)

22. ábra. Edward Grabowski fametszete (1966)

23. ábra. Norbert Ott fametszete (1965)

⁸² János evangélioma 1996, 131.

⁸³ Vas Tóth 2018, 64, 73.

⁸⁴ Durvuló görög–brit vita az Akropolisz márványszobrai ügyében 2014.

⁸⁵ Vasné 2015, 128.

A budapesti XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus (1970) grafikái Bodnár kollekciónak

A hazai és nemzetközi ex libris életben kiemelkedő jelentőségű volt az 1970 novemberében Budapesten rendezett XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus, melynek eseményei, pályázatai nyomán 1970-ben és az ezt követő évben sok magyar vonatkozású ex libris született.

„1970. november 5. minden időkre emlékezetes dátuma marad a magyar exlibris történetének: első ízben találkoznak nálunk a világ exlibris művészei, gyűjtői és grafikusbarátai. Tekintettel a rendezésre aspiráló egyesületek számára, ennek a nemzedéknek nem igen lesz része még egyszer hasonló eseményben”⁸⁶ – nyilatkozott Semsey Andor (1917–1986) jogász, művészeti szakíró, ex libris gyűjtő, a budapesti kongresszus elnöke 1970 augusztusában. Igaza lett, azóta sem került sor ilyen horderejű nemzetközi ex libris seregszemlére hazánkban. A kongresszussal Magyarország végképp kiérdemelte a francia Paul Pfister (1908–1985) német nyelv és irodalom szakos professzortól, jeles ex libris gyűjtőtől, szakírótól származó „Ex libris Land” megjelölést.⁸⁷ Az alkalomra hazánkba érkezett a nemzetközi ex libris élet számos képviselője, grafikusok és gyűjtők egyaránt. A magyarok mellett külföldi grafikusok is nagy számban pályáztak és jöttek Budapestre, illetve a gyűjtők is számos országból képviseltették magukat. A magyar grafikusok a hazaiak mellett külföldi gyűjtők részére is készítettek az alkalomra ex libriseket, illetve külföldi grafikusok is magyar gyűjtőknek. A személyes találkozások és a cserék révén a hungarika ex librisek hazánkba kerülésére, illetve más országokba való eljuttatására is jó lehetőséget adott a kongresszus. Az ennek nyomán készült ex librisek a magyar kultúrtörténet, a nemzeti emlékezet fontos részeit képezik, egyúttal fontos szerepet töltek, töltenek be a magyarságkép alakításában.

A KBK-hoz 1972-ben csatlakozó, de a kisgrafikai életre már 1970-től figyelő Bodnár Sándor gyűjteményében a kapcsolatok kiépülése, a cserék révén értelem-szerűen számos ebből az időszakból származó ex libris szerepel. Ezekbe nyújtok betekintést a következőkben.

A kongresszus három pályázati kiírása Budapest bemutatása, a Bartók Béla-évforduló és a szőlős-boros téma volt.⁸⁸ Utóbbi a két magyar vonatkozású tárgykör mellett nemzetközisége révén nagy sikernek örvendett, a külföld szempontjából is nagy érdeklődésre tarthatott számot. Így születtek 1970-ben a nagyszámú, Budapestet megőrkítő ábrázolások mellett a szőlős-boros grafikák. A kongresszus lelkes támogatójaként és résztvevőjeként maga Paul Pfister is ott szerepelt a készítettők között, amint ezt Oriol M. Diví ez évben alkotott ex libris is tanúsítja, szőlőmotívumok között poharát koccintásra emelő nő ábrájával. (24. ábra)

⁸⁶ SEMSEY 1970, augusztus, 674.

⁸⁷ VASNÉ 2021b, 65.

⁸⁸ *Nemzetközi exlibris pályázatok* 1970, 661.

24. ábra. Oriol M. Divi fametszete (1970)

25. ábra. Anatolij Kalasnyikov fametszete (1970)

A témában a pályázat első helyezettje Anatolij Kalasnyikov, a második Kékesi László, a harmadik a litván Antanas Kmieliauskas lett, különdíjat kapott a lengyel Małgorzata Korolko. Kékesi László grafikája az egri várat idézi az előtérben borozó magyar és török katonával,⁸⁹ Kalasnyikov lapján a szőlőindákkal körülfont egri minaret látható, utalva az itt fekvő történelmi borvidékre. (25. ábra)

Az orosz grafika élvonalába tartozó Anatolij Ivanovics Kalasnyikov (1930–2007) nemhiába vett részt személyesen is a XIII. kongresszuson,⁹⁰ mindhárom pályázaton helyezett lett. Az eleinte bélyegtervezéssel foglalkozó alkotó figyelme az 1960-as évektől irányult az ex libris felé, e műfajban egyéni stílust alakított ki. Motívumvilágában központi helyet foglalnak el a fametszetű városképek és portrék. 1970-ben a szőlős-boros mellett a Budapestet bemutató nemzetközi ex libris pályázat díjnyertes ex librise is tőle származik, a Stettner Éva nevére szóló, a Parlamentünket ábrázoló lap.⁹¹ A Halászbástyát, a Mátyás-templomot is megörökítette.

Zbigniew Dolatowski (1927–2001) lengyel építészmérnök, autodidakta grafikus 1956 óta foglalkozott komolyabban ex libris készítéssel.⁹² Az 1960-as évektől rendszeres résztvevője volt a nemzetközi ex libris kongresszusoknak, így ott volt a magyarországin is.⁹³ 1970-ben készült fametszetű ex librisen Lippóczy Norbert részére latin szöveggel körbeírt borospohár látható, a felirat a magyar bor

⁸⁹ VASNÉ 2021b, 71.

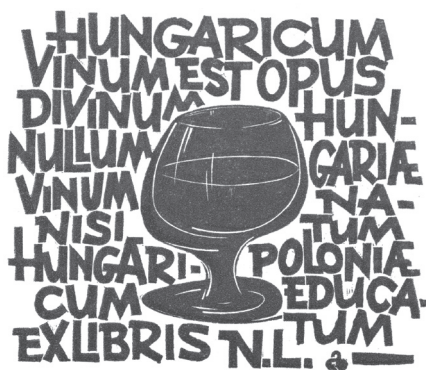
⁹⁰ *A kongresszus résztvevői* 1970, 744.

⁹¹ VASNÉ 2015, 123.

⁹² VASNÉ 2015, 120.

⁹³ *A kongresszus résztvevői* 1970, 743.

dicsérete mellett Lippóczy életének magyar és lengyel vonatkozására utal: „Hungaricum vinum est opus divinum. Nullum vinum nisi Hungaricum. Hungariae natum Poloniae educatum. Ex libris N. L.” Magyarul: „A magyar bor isteni adomány. Nem is bor az, ami nem magyar. Magyarország szülte, Lengyelország nevelte. Ex libris N. L.”. (26. ábra)

26. ábra. Zbigniew Dolatowski fametszete (1970)

27. ábra. Małgorzata Korolko fametszete (1970)

Földgolyó előtt álló borospohár falán ugyancsak a „Nullum vinum nisi hungaricum” felirat olvasható a lengyel Małgorzata Korolko (1922–2010) a XIII. kongresszuson különdíjat nyert fametszetén 1970-ből. Ő is személyesen részt vett az eseményen. (27. ábra)

A magyar és külföldi gyűjtők körében is népszerű Fery Antal (1908–1994) népies stílusú, a magyarság népi hagyományait – a népviseletet, néptáncot és népzeneét – középpontba állító, 1970-ben készült ex libriseinek példája a budapesti kongresszus elnökének, Semsey Andornak egy könyvjegye, melyen magyaros népviseletbe öltözött, megterített asztalnál hegedűszo mellett mulatozó alakokat láthatunk. (28. ábra)

Bordás Ferenchez (1911–1982) mint nemzetközileg is elismert alkotóhoz a korszak legnagyobb gyűjtői – Wim van der Kuylen, Gianni Mantero, Gino Sabatini, Livio De Toffoli – fordultak rendelésekkel. Szeged élénk művészi életébe bekapcsolódva grafikusként egyéni kifejezésformát alakított ki, melyben a realizmus keveredett szürrealisztikus és mesészerű látásmóddal, kedvelt technikája a fametszet volt. Az ábrázolások során sokat merített orvosi tanulmányai során szerzett anatómiai tudásából. Több ex librist, újívi és „de re coquinaria” feliratú lapot készített Gianni Mantero (1897–1985) comói olasz építészmérnök, exlibrológus, világhírű gyűjtő, szakíró, a nemzetközi ex libris élet kiemelkedő személyisége részére. Mantero alapította az olasz ex libris egyesületet, és vetette fel a nemzetközi kongresszusok gondolatát. A XII. comói kongresszus (1968) elnöki,

28. ábra. Fery Antal
fametszete (1970)

29. ábra. Bordás Ferenc
fametszete (1970)

a XIII. budapesti kongresszus (1970) alelnöki tisztét töltötte be.⁹⁴ 1970-ben készült „Ex libris Gianni Mantero. XIII. NELK”⁹⁵ feliratú lapján borospincében, hordók mellett lopótökből pohárba bort töltő férfi látható, mellette nőalak gazdagon meg-
rakott tállal. (29. ábra)

Sajátos hangulatot nyújt a borospincék világa. Igaza volt Mikszáth Kálmánnak, aki azt állította, hogy: „A föld alatti világ arra való, hogy elfeledtesse a föld felettit.”⁹⁶ A szőlőmegmunkálást, a szüretet és a borkészítés folyamatait, a borospincéket idézi a nemzetközi hírnevet szerzett, több külföldi ex libris társaság tagságába is csatlakozó vajdasági Andruskó Károly (1915–2008) számos, részben a budapesti kongresszusra készült alkotása. A művész „Szőlő és bor”. *Andruskó Károly exlibrisei* (Zenta, 1969)⁹⁷ címmel mappát adott ki a szőlőműveléssel és a borászattal kapcsolatos grafikáiból, melyek többsége Lippóczy Miklós nevére szól, emellett Lippóczy Ilona, Lippóczy Gitta, Lippóczy Anna, Lippóczy Norbert és Scholtz Albin részére készült.⁹⁸ Andruskó némely kongresszusi lapján az esemény eredetileg tervezett

30. ábra. Andruskó Károly
grafikája (1970)

⁹⁴ VASNÉ 2015, 234.

⁹⁵ A NELK jelentése: Nemzetközi Ex libris Kongresszus.

⁹⁶ *Büszkeségünk, a pince.*

⁹⁷ ANDRUSKÓ 1969.

⁹⁸ *Szőlő és bor* 1970, 13; *Szőlő és bor* 1972, 9.

dátuma, 1970. szeptember 3–6. szerepel, a valóságban az időpont november 5–8-ra tolódott át.⁹⁹ (30. ábra)

German Ratner (1933–1996) orosz művész építészből díszlettervezővé, majd neves grafikussá, festővé vált.¹⁰⁰ Az 1960-as évek első felétől kezdett ex libriseket alkotni. Különleges képi nyelvét a széles ecsetvonásszerű sávok, geometrikus és szabálytalan síkidomok változtatása adja, mely felfokozott drámaisággal, ritmikussággal telítődik. 1970-ben részt vett a XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszuson. A budapesti kongresszusra kiadott mappája, az ekkorra készített ex librisei tették igazán ismertté hazánkban. Művei közül a Szőlgyémy Pál nevére alkotott ex libris az egyik pályázati kiírásnak megfelelően budapesti városrészletet, a Dunát és hídjait, budai és pesti épületeket ábrázol – a Ratnerre jellemző szabálytalan síkidomok mozgalmas kompozíciójába rejtve. 1971-ből maradt fenn a Lippóczy Norbert részére szőlőlevelet ábrázoló, a fény-árnyék hatásokra és a fekete-fehér színek ritmikus váltakozására épülő ex librise. (31. ábra)

31. ábra. German Ratner linómetszete (1971)

32. ábra. Peteris Upitis fametszete (1970)

A budapesti kongresszusra a nagy nemzetközi érdeklődés révén számos olyan ex libris és alkalmi grafika született, melyek nem magyar gyűjtő részére vagy magyar grafikus által készültek, de ábrájukban hazánkra reflektálnak; a cserék révén ezek közül is több eljutott Bodnár gyűjteményébe. A XIII. kongresszus alkalmából külföldi alkotók egymás számára alkotott szőlős-boros lapjaira példa a lett Peteris Upitis (1899–1989) az orosz Jevgenyij Goljakovszkij grafikus számára készült ex librise 1970-ből az egri minarettel és hatalmas szőlőfürttel. Mindkét grafikus személyesen részt vett az eseményen. (32. ábra)

Upitis a dán Klaus Rödel (1940–) neves ex libris gyűjtő, szakíró, számos nemzetközi katalógus, bibliográfia összeállítója, kiadója, a nemzetközi kongresszusok rendszeres résztvevője részére alkotott szőlős-boros lapja 1970-ből feliratában is hirdeti: „In vino veritas”.

⁹⁹ VASNÉ 2021b, 67.

¹⁰⁰ VASNÉ 2015, 126.

33. ábra. Hermann Huffert
fametszete (1970)

Hermann Huffert (1904–1995) német grafikus Leo Arras belga művészettörténész részére szóló ex librise mozgalmas kompozíciót jelenít meg tekeredő-indázó szőlővesszőkről szüretelő puttókkal (1970). A grafika a budapesti pályázatra készülhetett, Huffertnek több ex librise is fennmaradt a XIII. NELK alkalmából.¹⁰¹ Leo Arrast (Leo bácsit) jól ismerték a magyar kisgrafikakör tagjai, többször járt hazánkban, Semsey Andoréknál nemegyszer vendégeskedett.¹⁰² (33. ábra)

*A budapesti kongresszus (1970) utáni évek grafikái
Bodnár gyűjteménye tükrében*

Az 1970-es budapesti kongresszus egyik fő következménye volt a magyar és külföldi kisgrafikakörök közti kapcsolat erősödése, az ex libris élet élénkülése hazai és nemzetközi szinten is. Bodnár Sándor

– a Lippóczy Norbertnél 1970-ben tett látogatás után – egyre többet hallhatott a műfajról. Gyűjteménye is egyre több kortárs grafikával gyarapodott, a magyarok mellett külföldi grafikusok és gyűjtők anyagával. Időrendben haladva következzen néhány példa!

Az egri kisgrafikaéletre a kongresszusi események – köztük az 1970. november 9-i egri kirándulás – nagy hatással voltak. 1971-ben Ebergényi Tibor vezetésével megalakult a Kisgrafika Barátok Köre egri csoportja a Dobó István Vármúzeum klubtermében, a titkár Nagy István lett.¹⁰³ A kongresszus egri kirándulását Stettner Béla (1928–1984) örökítette meg 1971-ben egy Ebergényi Tibor, illetve egy Réthy István nevére szóló ex librisen, az előbbin pincében borozó emberek, az utóbbin asztalnál italozó társaság látható borospalackban, mellettük az egri minaret.¹⁰⁴ (34. ábra)

Otakar Mařík (1915–2006) – művésznevéen Mařík Fils (Mařík fia) – cseh grafikus több ex librist készített Lippóczy Norbert ré-

34. ábra. Stettner Béla linómetszete
(1971)

¹⁰¹ Szőlő és bor 1972, 38.

¹⁰² Dr. SEMSEY 2008, 3, 6.

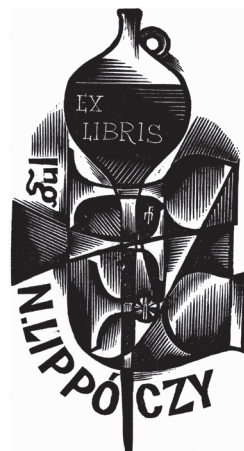
¹⁰³ VASNÉ 2015, 24.

¹⁰⁴ VASNÉ 2021b, 72.

szére az 1970-es és 1980-as években. „Vinum donum Dei” [A bor Isten adománya] – hirdeti az egyik fametszetű lap felirata 1971-ből.¹⁰⁵ „In vino veritas” [Borban az igazság] – olvasható az amfora, szőlőfürt és szőlőlevél ábráját ötvöző, a vöröset a feketével és a fehérrel variáló geometrikus stílusú ex librisen Lippóczy nevére (1972). Lopótök borospoharakkal a főmotívuma egy későbbi, a formák keresztezésével és sraffozásokkal különlegessé tett 1978-as könyvjegynek. (35. ábra)

A mitológiai tárgyú grafikákon gyakori Bacchus (Dionüszosz) és kísérete megjelenítése. Nechánszky József (1936–) „Vivat Bacchus” feliratú lapján 1971-ből Carlo Chiesa – a svájci ex libris egyesület egyik alapítója¹⁰⁶ – nevére a tokaji aszút tartalmazó boroshordón ül a bor istene, kezében boroskupával, szőlőfürttel, lábainál lopótökkel. (36. ábra)

Dániel Viktor (1926–2001) grafikusművész, a Pénzjegynyomda munkatársa az 1960-as évek végétől kezdett ex libriseket készíteni. A gyűjtők körében is népszerű lett a magyar borvidékeket (Badacsony, Eger, Sopron, Szekszárd, Tokaj) bemutató sorozata 1971-ből, erre példa a Badacsony látképét megjelenítő grafika.¹⁰⁷ (37. ábra) A helsingøri XIV. Nemzetközi Ex libris Kongresszus (1972) kiállításán már szerepeltek a művei.¹⁰⁸

35. ábra. Otakar Mařík fametszete (1978)

36. ábra. Nechánszky József rézkarca (1971)

37. ábra. Dániel Viktor rézkarca (1971)

¹⁰⁵ Szőlő és bor 1972, 56.

¹⁰⁶ VASNÉ 2014a, 70.

¹⁰⁷ Szőlő és bor 1972, 18.

¹⁰⁸ KIRÁLY 2001, 3, 6.

38. ábra. Korda Béla linómetszete (1971)

meg, a katalógus összeállítása is az ő nevéhez fűződik. A kiadványban az újabb beszerzések és az 1970-es nemzetközi ex libris kongresszus szőlős-boros témájú pályázatára beérkezett alkotások – utóbbiból szám szerint 95 – kerültek felsorolásra.¹¹¹ A katalógus az ex librisek mellett alkalmi grafikákat, újévi üdvözlőlapokat is szerepeltet.

A budapesti után 1972-ben rendezték a következő, helsinki XIV. Nemzetközi Ex libris Kongresszust – erre vonatkozóan is számos kisgrafika található a Bodnár-gyűjteményben. Ide tartozik Feszt László (1930–2013) alkotása, mely Shakespeare *Hamlet, dán királyfi* című drámáját idézi fel az élet-halál szembenállására utalóan kétosztott fejjel (emberi arc, koponya), és a szállóigévé lett „To be, or not to

Korda Béla (1899–1972) több grafikája az 1972. augusztus 21–31-ig Budapesten, a Kertészeti Egyetemen rendezett I. Borvilágverseny alkalmából készült.¹⁰⁹ A lapok Szigeti István (1906–1981) éremexportőr¹¹⁰ nevére szólnak, aki a szakmájával összefüggő ex numismaticis lapok mellett gyakran rendelt „sex libris”, „ex libris eroticis”, illetve „ex vinis prosit” lapokat is kora ismert művészeitől. A neki szóló grafikák szinte mindegyike összekapcsolódik a nőábrázolással, a nő szerepelhet címerrel, indiántollakkal, virággal, könyvvel, kígyóval, madárral, a szőlős-boros ex libriseken borosüveggel, borospohárral, szőlőfürttel. Az 1972-es borvilágverseny alkalmából készült Korda-grafikákon ismétlődő elem a nőalak és a borosüveg motívuma. (38. ábra)

Az I. Borvilágversennyel kapcsolatosan a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiállítást rendezett *Szőlő és bor a kisgrafikákon* címmel, melyet 1972. augusztus 19-én Semsey Andor nyitott

39. ábra. Id. Feszt László fametszete (1972)

¹⁰⁹ I. Borvilágverseny 1972, 3.

¹¹⁰ VASNÉ 2019a, 186–187.

¹¹¹ *Szőlő és bor* 1972, 3.

be” [Lenni vagy nem lenni] szöveggel. Egy 19. századi máramarosi ikonábrázolást alapul véve „Krisztus a szőlőtő” motívuma jelenik meg Feszt egyik ex librisén Lippóczy Norbert nevére. Ezen Krisztus a belőle sarjadó szőlővessző egyik fürtjéből levet facsar egy kehelybe, mely utalás a Megváltó vérére mint az élet szimbólumára. (39. ábra)

A Jézus Krisztus keresztre feszítése előtti utolsó vacsorát jeleníti meg a lengyel Andrzej Buchaniec (1944–2021) linómetszete 1973-ból.

A német Richard Rother (1890–1980) szobrász, fametsző grafikái kitűnő rajzkészségről tesznek tanúbizonyságot, nemhiába nyerte el a német borászok nagydíját. A Bodnár-gyűjteményben nagy számban szerepelnek a szőlőtőkét, a szőlőmegmunkálás folyamatait, borozó, pincében dolgozó embereket bemutató grafikái. Lapjait nemegyszer a szellemesség, a humor hatja át, ilyen a bor születését bemutató grafika szőlőfürtöt facsaró puttók és a hordó csapja alá fekvő férfi ábrájával.¹¹² Számos szöveg nélküli és alkalmi grafikát is készített, utóbbiakra példa a házasságkötést két szőlőtő összefonódásával megjelenítő lap H[einz] N[ürnberger] és A[nni] F[ritscher] nevére (1974). (40. ábra)

40. ábra. Richard Rother fametszete (1974)

Maria Elisa Leboroni-Pecetti (1934–) Perugiában élő olasz grafikusnő 1958-tól vett részt művészeti kiállításokon, azóta rengeteg díjban, elismerésben részesült. Könyvjegyei sajátos, egyedi stílust képviselnek. Bámulatos finomsággal bánt a vésővel. Lebilincsel minket a tartalom, a történet, az elbeszélés, a motívumok gazdagsága. Összetett gondolat- és érzésvilága sajátos szintézisét képezi a naiv-primitív, szinte középkori jellegű, és az elidegenedést inspiráló, modern attitűdnek.¹¹³ Alkotásai jórészt több színnyomatúak. Mario De Filippis (1939–2018)¹¹⁴ arezzói vendéglős nevére 1978-ban gasztronómiai tárgyú, asztalnál étkező társaságot bemutató grafikát készített. De Filippis a világ egyik legnagyobb – 130 ezer darabos – ex libris gyűjteményét hozta létre.¹¹⁵ Vendéglőjének (Buca di San Francesco,¹¹⁶ azaz Szent Ferenc gödre) az elnevezésére utal az olasz Tranquillo Marangoni (1912–1992) grafikája 1980-ból, melyen egy megterített asztal látható, belőle kinövő szimbolikus élet-

¹¹² BODNÁR 1978, hátlap.

¹¹³ VASNÉ 2015, 130. – Leboroni-Pecetti Bartók Béla-émléklapot készített Giulia Zuccari részére. A KBK-val való jó kapcsolatát bizonyítja az egyesület nevére szóló lap, illetve a XIII. Nemzetközi Ex libris kongresszusra alkotott grafika a magyar Parlament ábrázolásával.

¹¹⁴ *E' morto Mario De Filippis* 2018; NEKRAŠIUS 2020.

¹¹⁵ Gyűjteményéről maga nyilatkozik itt: *Password* 2013.

¹¹⁶ Bertelli 2022.

41. ábra. Tranquillo Marangoni fametszete (1980)

toon Vermeylen (1931–2012) ex librise a kronachi Herbert Schwarz részére, melyen Odüsszeusz egy pohár bort nyújt a félszemű küklópsz, Polüphemosz (Poszeidón fia) felé. Ez a Schwarz nevére szóló ex libris szerepel a kronachi 1980-as – Schwarz és Bodnár gyűjteményéből közösen rendezett – kiállítás címlapján is.¹¹⁸

A szőlőt Rodoszba hozó Dionüszosz tengeri utazása szemlélhető a német Hermann Huffert (1904–1995) alkotásán Dr. med. Ulrich Daniel nevére. A fametszetű ex libris 1980-ban készült, az ókori feketealakos váza-festést idézi, mely tárgyát elsősorban a mitológia antropomorfizált istenvilágából és hősztörténeteiből merítette. (43. ábra)

A szőlő és a bor legtöbbször mint a vigadozás jelképei jelennek meg. Goethe fő művében a főhős, Faust a vendégek nagy ámulatára Auerbach pincéjéből egy tele hordón lovagol ki. Ezt mutatja be a cseh Bohumil Krátký (1913–2005) Max Geitel nevére készült litográfiáján 1981-ből. (44. ábra)

fával. A fa mellett olvasható szöveg: „Più capisco, piú amo” [Minél több mindent megértek, annál többet szeretek]. (41. ábra)

Alma Petz (1922–2006) osztrák tanárnő¹¹⁷ férjével sokszor járt Magyarországon, szívélyes barátság fűzte több művészükhöz, gyűjtőnkhez, mecénási kapcsolata ezen túl Japántól Spanyolországig terjedt. Hazánkhoz való kötődését és a kisgrafika műfaja iránti rajongását mutatja, hogy még a magyar Kisgrafika Barátok Köre tagjai közé is belépett. Amatőr alkotóként maga is készített ex libriseket; 300-nál több, saját nevére készült könyvjegyet mondhatott magáénak, melyek közt magyar témaként a villányi pincesor, Pécs, Tokaj, Eger is szerepel a lapokon. Nevére kiemelkedik a cseh Vojtěch Cinybulk (1915–1994) ex librise szőlővel díszített Bacchus-fejjel (42. ábra), és Fery Antal 1985-ös grafikája Tokaj látképével, szőlőfürtöt tartó nőalakokkal.

Ugyancsak 1980-ból való a belga An-

42. ábra. Vojtěch Cinybulk fametszete (1980)

¹¹⁷ *Elhunyt a Petz-házaspár* 2006, 3, 9.

¹¹⁸ *Wein und Rebe* 1980, címlap.

43. ábra. Hermann Huffert fametszete (1980)

44. ábra. Bohumil Krátký litográfiája (1981)

45. ábra. Rajmund Lewandowski linómetszete (1981)

„Éljen a lengyel–magyar barátság!” – hirdeti a lengyel Rajmund Lewandowski (1927–1986) grafikája zászlót és borospoharat emelő két férfialakkal, 1981-ből. (45. ábra)

A szimbolikus üzenetet hordozó ex librisek közt külön szint jelentenek a megrendelő nevére utaló ábrájú, ún. beszélő ex librisek. Ilyen típusú a Boros Pál nevére szóló grafika borospincében üldögélő gazdával (grafikus: Vadász Endre), vagy Boros Edit ex librise borozó nőalakkal és szőlőpréssel (grafikus: Vén Zoltán).¹¹⁹ A „Kádár Antal könyve” feliratú Sterbenz Károly-grafikán¹²⁰ hordón ülő férfi látható, a hordók, faedények készítésével foglalkozó kádármesterségre utalóan. A magyar születésű, Münchenbe elszármazott Mathilde Ade (1877–1953) ex librisén Hans Frühstück német gyűjtő nevére¹²¹ reggelit felszolgáló komornyik szerepel, mivel a Frühstück szó

¹¹⁹ Wein und Rebe 1987, 72.

¹²⁰ Wein und Rebe 1987, 61.

¹²¹ Wein und Rebe 1987, 8.

46. ábra. Wilhelm Richter fametszete (1970)

jelentése 'reggeli'. *A róka és a szőlő* című La Fontaine-mese nyomán készült a német Wilhelm Richter (1916–1996) grafikája Winfried Fuchs nevére. Ez is beszélő ex libris, hiszen a német Fuchs szó rókát jelent, az ábrázolt történet szerint pedig a róka hiába ágaszkodott, nem érte el a magasról lelógó szőlőfürtöket. (46. ábra)

Zárásul

A Bodnár gyűjteményében szereplő szőlős-boros ex librisek sora időben az 1980-as évek végén zárul, az 1990-es évektől Bodnár Sándornak már nem volt ideje a gyűjtéssel, rendszerezéssel foglalkozni.

A szőlős-boros hagyomány, és a nyomában kibontakozó borkultúra civilizációs jelenség, ennek tolmácsolói a gyűjteményében szereplő ex librisek, melyek interpretációja során elsődlegesen a kisgrafika-készítők és -gyűjtők önreflexiója, helyhez kötődése, hagyományá-

polása követhető nyomon.¹²² Ahogyan Lippóczy Norbertet, Bodnár Sándort is a reprezentatív szerepet betöltő Tokaj-Hegyalja inspirálta a szőlő és a bor, a borászkodás szeretetére. A Bodnár-gyűjtemény szőlős-boros motívumvilágú ex librisei – mint mnemotoposzok – a Tokaj-hegylajai történelmi borvidék kultúrtáj, az egyetemes kulturális örökség és a magyar nemzetkarakterológia hivatott képviselői. A táj géniuszát, költészetét, művészetét és mítoszát interdiszciplináris módon kutatva megállapíthatjuk, hogy ezek a kisgrafikai dokumentumok a vizualitás nyelvén írják újra a nemzeti hagyományt. A róluk való diskurzusban a szőlő- és bortermesztés folyamatának bemutatásán túl szerepet kapnak a szőlő- és borkultúra reprezentatív, szimbolikus aspektusai. A képek narratívája az egyéni mellett a kollektív kulturális emlékezetet is gazdagítja, hazai és nemzetközi kontextusban. A sátoraljaújhelyi Bodnár-gyűjtemény kapcsán a helyi, mikrotörténeti kutatásoktól vezet az út a szőlős-boros ex librisek tágabb körének tipologizálásához. A kollekcióban a világ számos országából szerepelnek művek, a grafikusok e specifikus témában gyűjtő kisgrafikakedvelők – köztük Bodnár Sándor – kívánságát teljesítve alkották meg e lapokat, melyekkel létrehozták a szőlős-boros ex librisek divatját, sajátos, természetközeli formanyelvét, szimbólumrendszerét. A grafikákon újraálmodták a hét-köznapi borászati munkáját, bemutatva, hogy a borkultúra identitásteremtő,

¹²² VASNÉ 2014b, 194.

összetett metaforikus jelentésrétegei¹²³ hogyan kelnek életre e műfajon keresztül. A felélénkítő borturizmus egy sajátos területét is jelentik ezek a művek, hiszen az egymás közti cserék, adásvételek nem ismernek országhatárokat.

Bodnár Sándor az állhatatos gyűjtő szorgalmával két évtized alatt létrejövő, színvonalas gyűjteményt hagyott örökül gyermekei és Tokaj városa számára. Kollektiója révén kirajzolódik és a jelenhez igazodva újrapozicionálódik „a magyar bortermelő lelki alkata”,¹²⁴ és általa Tokaj-Hegyalja nemzetkarakterológiában betöltött helye.

Hivatkozott irodalom

I. Borvilágverseny, Részvételi szabályzat, Bp., 1972.

A fába metszett sors, Kósa Bálint önéletrása, Olasztelek, 1994. december, http://kosabalint.5mp.eu/web.php?a=kosabalint&o=_GfSxTbxyY (letöltve: 2024. 05. 11.).

A kongresszus résztvevői = Kisgrafika Értesítő, 9(1970), december, 743–745.

A tokaji borvidék = NAGY Gergely, *Világörökségek Magyarországon*, Bp., Kossuth, 2003, 65–70.

A Tokaji Muzeális Borok Gyűjteménye, <http://tokajiborkostolas.hu/pinceink/muzealis-borok-gyujtemenye-tolcsva/tortenete> (letöltve: 2024. 04. 12.).

ANDRUSKÓ Károly, „Szőlő és bor”, *Andruskó Károly exlibrisei*, Zenta, 1969. (mappa)

Dr. BAKOS József, *A tokajhegyaljai régi szőlőművelés szókincse = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve V*, Eger, 1959 (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Tom. 5), 34.

Bertelli, mister Prada, *acquista la Buca di San Francesco. Vita, storia e fasti del ristorante dei vip*, 29 marzo 2022, <https://www.areznotizie.it/attualita/bertelli-compra-buca-san-francesco-ristorante.html> (letöltve: 2024. 05. 12.).

BIHARI Zoltán, *Szemelvények Tokaj-Hegyalja múltjából, Tokaj-Hegyalja legöregebb szőlőtőkéje = Szőlő-levél* (elektronikus hírlevél), 2012, 1, 18–20, <https://szolo-level.hu/category/2012-ev/1-szam-2012-ev/> (letöltve: 2024. 05. 11.).

BIHARI Zoltán, *Ősszölők és vadszölők a Kárpát-medencében*, 2021. 12. 26., <https://vinoport.hu/tema/osszolo-es-vadszolo-a-karpat-medenceben/4448> (letöltve: 2024. 05. 11.).

Bodnár Pincészet Borház, <https://www.bodnarpinceszeti.hu/> (letöltve: 2024. 05. 11.)

Bodnár Pincészet Borház, Programturizmus, <https://www.programturizmus.hu/partner-bodnar-pinceszeti-borhaz-satoraljaujhely.html> (letöltve: 2024. 06. 11.).

Bodnár Sándor belépési nyilatkozata, 1972. (KBK Irattár)

BODNÁR Sándor, *Hogyan lettem ex libris gyűjtő = Kisgrafika*, 13(1974), 3, 30–32.

BODNÁR Sándor, *Szőlő és bor az ex libriseken és alkalmi grafikákon*, Tokaj, Helytörténeti Múzeum, 1978.

Dr. Bodnár Sándor *lett az év borásza a Tokaji Borvidéken = Borászpórtál*, 2008. július 1., https://www.boraszportal.hu/hirszuret/dr_bodnar_sandor_lett_az_ev_borasz_a_tokaji_borvideken-741 (letöltve: 2024. 06. 11.).

¹²³ BOJÁRI 2020, 26.

¹²⁴ A kifejezés forrása: SZEKFÚ 2002.

- Bodnár Sándor levele Réthy István részére, Sátoraljaújhely, 1974. június 15. (KBK Irattár)
- BOJÁRI Iván András, *Bor és identitás = Bor, gasztronómia, kultúra – Értéktéremtő tudomány*, szerk. dr. Fata Ildikó, dr. Kissné dr. Budai Rita, Bp., Tomori Pál Főiskola, 2020 (Tudományos Mozaik, 18), 26.
- BRETTSCHNEIDER, Rudolf, *Franz von Bayros, Bibliographie seiner Werke und beschreibendes Verzeichnis seiner Exlibris*, Leipzig, Adolf Weigel Verlag, 1926.
- Büszkeségünk, a pince*, a Kun Pincészet honlapja, <https://kunpinceszeti.hu/pince/> (letöltve: 2025. 04. 11.).
- DIVÍ, Oriol M., *Barátaim = Kisgrafika*, 23(1984), 1–2, 32.
- Durvuló görög–brit vita az Akropolisz márványszobrai ügyében = Artportal*, 2014. 12. 08., <https://artportal.hu/magazin/durvulo-gorog-brit-vita-az-akropolisz-marvanyszobrai-ugyeben/> (letöltve: 2024. 10. 12.).
- E’ morto Mario De Filippis, il ristorante dei vip: collezionista e innamorato dell’arte*, 12 luglio 2018, <https://www.lanazione.it/arezzo/cronaca/e-morto-mario-de-filippis-il-ristorante-dei-vip-collezionista-e-innamorato-dell-arte-1.4033174> (letöltve: 2024. 05. 12.).
- Elhunyt a Petz-házaspár = Kisgrafika*, 45(2006), 3, 9.
- Ex librisek a Nemzeti Könyvtárban: Diskay Lenke hagyatéka*, 2009, kurátor: Vasné Tóth Kornélia, a kiállítás virtuális formában napjainkban is elérhető: http://www.oszk.hu/sites/default/files/virtualis_kiallitasok/ex-librisek_diskay/Diskay_kezdolap.html (letöltve: 2024. 04. 12.).
- Farkasfogú pincesorok között II. – Az Ungvári és a Zsolyomkai pincesor*, 2020. 07. 07., http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/19079/farkasfogu_pincesorok_kozott_ii-az_ungvari_es_a_zsolyomkai_pince/ (letöltve: 2024. 05. 13.).
- Fery Antal élete, munkássága, alkotásainak jegyzéke*, szerk. Fery Veronika, Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2005.
- Fery Antal grafikusművész kiállításának megnyitója* (sic!), Sátoraljaújhely, 1988. október 7. (gépirat Bodnár Sándor hagyatékából)
- GALAMBOS Ferenc, *A magyar ex libris legutóbbi húsz éve = Magyar Könyvszemle*, 81(1965), 241–254.
- GALAMBOS Ferenc, *Peteris Upitis exlibris művészete = Kisgrafika Értesítő*, 7(1968), augusztus, 486–488.
- GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet, történeti elbeszélés*, Bp., Napvilág, 2000.
- HAMVAS Béla, *A bor filozófiája (1946)*, Bp., Medio, 2022 (Hamvas Béla Kiskönyvtár).
- Idén először ünnepeljük a Nemzetközi Aszúnapot! = Gasztro Magazin*, 2017. december 11., <http://www.gasztromagazin.hu/2017/12/11/iden-eloszor-unnepeljuk-a-nemzetkozi-aszunapot/> (letöltve: 2025. 03. 11.).
- ILYÉS Zoltán, *Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment, Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez = Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*, szerk. Bakó Boglárka, Szoták Szilvia, Bp., Gondolat, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2006, 45–65.
- János evangélioma = Szent Biblia, azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, ford. Károlyi Gáspár, Bp., Magyar Bibliatársulat, 1996, 109–139.
- JUNG, Hermann, *Wein-Exlibris aus 21 Ländern*, Würzburg, Stürtz Verlag, 1973.
- KIRÁLY Zoltán, *Búcsú Dániel Viktortól = Kisgrafika*, 40(2001), 3, 6–7.

- KÖDÖBÖCZ Gábor, *A szőlő- és borkultúra dicsérete* = *Agria*, 2016, tavasz, 166–167.
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *Tokaj–Hegyalja az irodalom tükrében* = *Parnasszus*, 2017, nyár, 30.
- KÖLCSEY Ferenc, *Himnusz = Hét évszázad magyar versei*, II. köt., szerk. Klaniczay Tibor, Komlós Aladár, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, Vargha Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1954, 329.
- KRÚDY Gyula, *Tokaj* = *Uő, Magyar tájak*, válogatta, utószóval ellátta és a jegyzeteket összeáll. dr. Kozocsa Sándor, Bp., Magyar Helikon, 1959, 157–161.
- Lavotha Géza = *Borsod-Abaúj-Zempléni Almanach*, 1. köt., szerk. Ésik Sándor, Nyíregyháza, In-Forma, 2000, 96–97.
- Dr. LENKEY István, *Dr. Semsey Andor (1917–1986)* = *Kisgrafika*, különszám, 33(1994), 29–30.
- Ma van a Tokaji aszú nemzetközi napja* = *Sokszínnű Vidék*, 2021. 12. 10., <https://sokszinuvidek.24.hu/otthon-keszult/2021/12/10/tokaji-aszu-nemzetkozi-nap/> (letöltve: 2025. 03. 11.).
- Magyarországi Tokaji borvidéken előállított tokaji aszú, Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár*, [2013], <http://www.hungarikum.hu/hu/magyarorsz%C3%A1gi-tokaji-borvid%C3%A9ken-el%C5%91%C3%A1ll%C3%ADtott-tokaji-asz%C3%BA> (letöltve: 2025. 03. 11.).
- MATITS Ferenc, *Lippóczy Norbert – két ország mecénása* = *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2018–2019*, Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2019, 219–241.
- Dr. MÉSZÁROS Gabriella, *A magyar bor története*, <https://bor.hu/a-magyar-bor-tortenete> (letöltve: 2024. 05. 11.).
- NEKRAŠIUS, Jonas, *Ekslibriso pasaulis. Viva, Italija!*, 2020. 04. 07., <http://www.snaujienos.lt/kultura-ir-pramogos/41344-ekslibriso-pasaulis-viva-italija> (letöltve: 2024. 05. 12.).
- Nemzetközi exlibris pályázatok* = *Kisgrafika Értesítő*, 9(1970), április, 661.
- Oriol Maria Divi *ex-libris 1960–2011*, Barcelona, Granja Grafica, 2011.
- Password – La collezione da guinnes di Mario De Filippis*, tsdtv.it, 2013. 11. 12., <https://www.youtube.com/watch?v=KD7VAZkKM-U> (letöltve: 2024. 05. 12.).
- PÉTER Sándor, *Még egyszer Torró Vilmos alkotásairól* = *Székely Hirmondó*, 2022. 03. 23., <https://www.hirmondo.ro/kultura/meg-egyszer-torro-vilmos-alkotasairol/> (letöltve: 2024. 05. 11.).
- PETNEKI Áron, *A tokaji bor dicsérete* = *Rubicon*, 2016, augusztus, 52.
- PETŐFI Sándor, *Úti levelek Kerényi Frigyeshez, XI. levél*, Sárospatak, 1847. július 9. = *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*, szerk. Martinkó András, Bp., Magyar Helikon, 1967, 365–367.
- PISKOR Fanni, *Az aranylő, magyar nektár nyomában: a Tokaji aszú*, 2021. szeptember 15., <https://borindex.hu/magazin/az-aranylo-magyar-nektar-nyomaban-a-tokaji-aszu/27> (letöltve: 2024. 05. 13.).
- Pro Urbe díj Bodnár Sándornak* = *Bor és Piac*, 2019. 10. 26., <https://borespiac.hu/2019/10/26/pro-urbe-dij-bodnar-sandornak/> (letöltve: 2024. 05. 11.).
- Régi magyar költők tára, XI. kötet, XVI. századbéli magyar költők művei*, s. a. r. Ács Pál, Bp., Akadémiai, Orex, 1999, 373–376.
- Réthy István *levele Bodnár Sándor részére*, Bp., 1974. július 16. (KBK Irattár)

- SEMSEY Andor, *Kongresszus előtt = Kisgrafika Értesítő*, 9(1970), augusztus, 674.
- Dr. SEMSEY Andorné, Ila néni, *Emlékforgácsok = Kisgrafika*, 47(2008), 3, 6–7.
- SIMÓ Márton, *Elhunyt Deák Ferenc grafikus*, 2013. május 05., Székelyhon.ro, <https://szekelyhon.ro/muveletes/elhunyt-deak-ferenc-grafikus#> (letöltve: 2024. 03. 13.).
- STUDIOSUS, *Aki nem tud arabusul... = Kisgrafika*, 14(1975), 1, 11–12.
- Szakmai önéletrajz, dr. Bodnár Sándor kertészmérnök*, Sátoraljaújhely, 2008. május 7. (gépirat Bodnár Sándor hagyatékából)
- SZEKFÜ Gyula, *A magyar bortermelő lelki alkata*, az utószót írta és szerk. Kupa László, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002.
- Szellemi kulturális örökség Magyarországon, A jegyzékre vétel folyamata*, http://szellemi-kulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f21_jegyzekre_vetel (letöltve: 2024. 05. 11.)
- Szepsi Laczkó Máté- emléktábla*, <https://www.kozterkep.hu/4923/szepsi-laczko-mate-emlektabla> (letöltve: 2024. 07. 11.).
- Szőlő és bor a kisgrafikákon, Kiállítás a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban*, szerk. Semsey Andor, Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1972.
- Szőlő és bor az ex libriseken / Winorośl i wino w exlibrisie / La vigne et le vin dans l'ex libris*, szerk. Lippóczy Norbert, Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1970.
- Tokaj-hegyaljai Borút*, <https://satoraljauihely.varosom.hu/latnivalok/borvidekek/Tokaj-hegyaljai-Borut.html> (letöltve: 2024. 06. 11.).
- Tokaji Borlovagrend*, <http://kiralyiudvar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1215546#.YkAhd9i8qUk> (letöltve: 2024. 06. 11.).
- Tokajvinum Hungaricum Egyesület*, <http://www.tokajvinum.hu/tartalom.php?parent=4&parent2=28> (letöltve: 2024. 06. 11.).
- TÓTH Hajnalka, *Lippóczy Norbert ex libris gyűjteménye = A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XLIV*, Miskolc, 2005, 681–684.
- VAS TÓTH, Kornélia, *The Hungary-Related Bookplates of the Rudomino Library of Moscow in a Hungarian and International Context = Ekslibris – znak własnościowy, dzieło sztuki. Studia i szkice*, red. Fluda-Krokos, Agnieszka, Kraków, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 2018, 57–73.
- VASNÉ TÓTH Kornélia, *Oriol M. Diví, avagy a katalán ex libris fénykora = Kisgrafika*, 52(2013), 1, 13–14.
- VASNÉ TÓTH Kornélia, *Kultúra-tudomány-művelődés találkozása a XX. sz. ex libriseinek témavilágában, A moszkvai Rudomino Könyvtár hungarika ex librisei hazai és nemzetközi kontextusban*, Bp., ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2014a. (doktori disszertáció), <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vasnetothkornelia/diss.pdf> (letöltve: 2025. 03. 11.).
- VASNÉ TÓTH Kornélia, *Kultúrtájak – A magyar világörökség, emlékhelyeink ex libriseken = Tér(v)iszonyok és térkép(zet)ek*, szerk. Bíró Csilla, Visy Beatrix, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat, 2014b (Bibliotheca Scientiae et Artis, 6), 190–220.
- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *A moszkvai Rudomino-könyvtár hungarika ex librisei hazai és nemzetközi kontextusban*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat, 2015 (Nemzeti Téka).
- VASNÉ TÓTH Kornélia, *Ex libris és képkultúra, Modern magyar ex librisek*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Kossuth, 2016.

- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *Műgyűjtés és ex libris, Az ex libris gyűjtés szokásrendszere, bemutatása = Hobbinyelvek, Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái*, szerk. Balázs Géza, Minya Károly, Bp., Anyanyelvápolók Szövetsége, 2017, 135–157.
- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *Lippóczy Miklós (1913–2004), Lippóczy Norbert (1902–1996), Szigeti István (1906–1981) = Uő, Múltunk neves ex libris gyűjtői, lexikon*, Bp., Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület, 2019a, 110–111, 111–112, 186–187.
- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *A bor ünnepe kisgrafikákon, Solti László ex libris és borcímke gyűjteményéről = Kisgrafika*, 58(2019b), 2, 6–7.
- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *Ex librisek a XVI. század elejéről, Albrecht Dürerre emlékezünk = Kisgrafika*, 60(2021a), 2, 2–3.
- VASNÉ TÓTH Kornélia, „Ex libris Land” – *A magyar ex libris múltjának meghatározó eseménye, a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus = Könyvtári Figyelő*, 31(67) (2021b), 1, 63–75.
- VASNÉ dr. TÓTH Kornélia, *Béres Béla – Ex libris gyűjtők, gyűjtemények. 8. rész, az Országos Széchényi Könyvtár blogja*, 2021c. 04. 06., https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2021/04/06/beres_bela_ex_libris_gyujtok_gyujtemenyek_8_resz (letöltve: 2024. 05. 11.)
- VÉCSEY Bánk, *A bortermelés története a kezdetektől napjainkig*, 2013. november 19., <https://www.boraszportal.hu/hirszuret/a-bortermeles-tortenete-a-kezdetektol-napjainkig-4420> (letöltve: 2024. 05. 11.).
- Wein und Rebe. Internationale Exlibris-Ausstellung aus der Sammlung Bodnár (Ungarn) und Lippóczy (Polen) vom 1. 7. – 31. 7. 1980 in der Städtischen Rathausgalerie und vom 4. 8. – 10. 9. 1980 in der Kreisbibliothek Kronach Am Schulzentrum 1, Kronach, 1980.*
- Wein und Rebe. Internationale Exlibris-Ausstellung aus der Sammlung Bodnár (Ungarn) und Schwarz (Deutschland) in Kitzingen vom 23. 10. – 6. 11. 1987, Kronach, 1987.*

Vasné Tóth, Kornélia

“The Mental Constitution of the Hungarian Winemaker” Sándor Bodnár’s Ex Libris Collection of Grapes and Wine

The cultural history of the vine is closely intertwined with the history of humankind. Among Hungary’s 22 wine regions, Tokaj-Hegyalja is the world’s first closed and Hungary’s most historically renowned wine region, which was inscribed in the World Heritage List in 2002 under the name Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape. One type of the diverse motifs of ex libris, which today function as autonomous works of graphic art, is grape- and wine-themed bookplates, typically commissioned by viticulturists and oenologists living in various wine regions. For many of them, this way of life is passed down from generation to generation, and one way of transmitting this lifestyle to the fine arts is through the representation of the theme in graphic works.

Through the collection of Sándor Bodnár (1939–2020), a horticultural engineer and winemaker from Sátoraljaújhely, this study presents grape- and wine-themed ex libris as *mnemotopoi* (sites of memory) and as carriers of national character, along with the narratives and relational networks at-

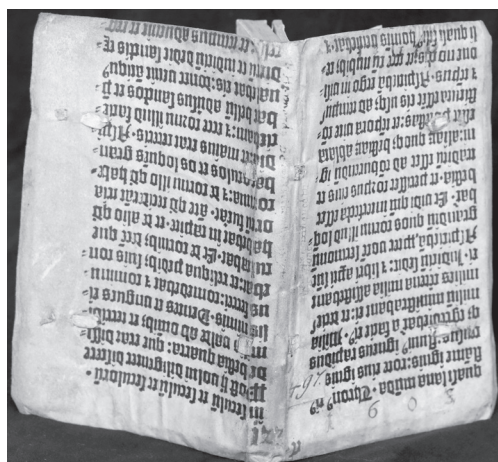
tached to them. For Bodnár, commissioning and collecting small graphic works related to viticulture and winemaking constituted a form of self-expression intimately tied to his profession. Over the two decades of the 1970s and 1980s, the Bodnár collection expanded through international exchange to around 5000 items. Alongside Norbert Lippóczy's grape- and wine-themed collection – continuously presented to the Hungarian Museum of Agriculture –, Bodnár's became one of the most significant collections of this kind, both in Hungary and abroad. As graphic and cultural-historical visual documents illustrating grape and wine culture, the *ex vinis* bookplates display diverse motifs and great variability. The study offers an insight into their types by presenting the finest pieces of the Bodnár collection, including works by numerous renowned graphic artists.

Keywords: 20th–21st centuries, oenology, ex libris, Sándor Bodnár, Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape, grape- and wine-themed bookplates.

KÖZLEMÉNYEK

A 36 soros Biblia töredéke az Országos Széchényi Könyvtárban. A 36 soros Biblia (továbbiakban B36) második magyarországi töredéke került elő az Országos Széchényi Könyvtár antikvagyűjteményének feltárása során. A könyvnyomtatás bölcsőjének legmélyéről származó, akár magához Johannes Gutenberghez köthető inkunábulum bibliofil jelentősége még töredék formában is kiemelkedő tekintettel korára (1460 körül), Gutenberg-készítette betűkészletére és ritkaságára, hiszen még a 42 soros Bibliánál is kevesebb példányt, töredéket tartanak belőle számon. 1994-ben a B36 Magyarországon elsőként, Sopronban fellelt töredékét Grüll Tibor adta át Rozsonдай Marianne-nak meghatározásra, aki abból az alkalomból kimerítően ismertette jelentőségét,¹ így most csak a töredéknek és hordozójának leírására szorítkozom, illetve függelékként közlöm az 1994 óta megjelent releváns szakirodalmat.

A nemzeti könyvtár 19. századi, „nagy lapos” katalógusa szerint Jankovich Miklós gyűjteményéből került állományba az alábbi kötet:

1. ábra. A B36 töredék elhelyezkedése hordozó kötetén

Authoritates Ciceronis, Plinii et aliorum tam ueterum, quam recentium scriptorum in conscribendis epistolis obseruandae et ad certas quasdam regulas redactae ... per m. Hannardvm Gamerium Mosaeum..., Ingolstadij excudebant Alexander et Samuel Vueissenhornij anno M.D.LXVI. [Ingolstadt, Alexander és Samuel Weissenhorn, 1566.]

87 fol., 8°

VD16 G 332,² BNH Cat. G 48³

OSZK RNyT Ant. 6044 (korábbi, müncheni szakrend szerinti jelzete: Epist. 525)

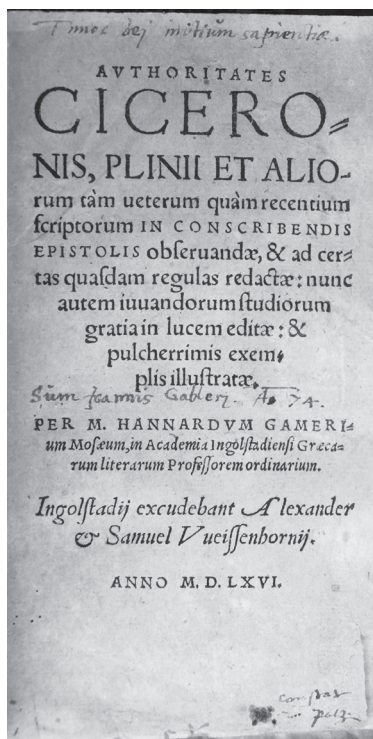
Hannard van Gameren (Hemerten, ? – Ingolstadt, 1569) humanista filológusnak, 1564-től az ingolstadti egyetem ógörög professzorának⁴ episztolográfiái tankönyve nem lett különösebben népszerű. 1566-os első kiadása után csak egyszer került újra sajtó alá, 1577-ben

¹ ROZSONDAI 1994, 296–301.

² <https://gateway-bayern.de/VD16+G+332> A hivatkozások utolsó ellenőrzése: 2025. 11. 03.

³ <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3785461>

⁴ *Gameren, Hannard van (Indexeintrag) = Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119681145.html>

2. ábra. A hordozó dokumentum címlapja a tulajdonos mottójával, nevével és a vásárlás összegének nyomaival

egy ugyancsak van Gameraen szerkesztette Cicero-le-
vélválogatás függelékeként, Kölnben látott napvilágot.⁵

A nemzeti könyvtárba került példány címlapján tulaj-
donosi bejegyzés olvasható: *Sum Joannis Gableri anno*
*[15]74.*⁶ A német nemzeti biográfia a 16. század második
feléből jegyzi Johann Gabler (Eckershofen, ca. 1550 – ?,
1604) bajor udvari tanácsost.⁷ Gabler 1570-ben Ingolstadtban
tanult, így könnyen hozzáférhetett az ott megjelent levél-
fogalmazási tankönyvhöz. A címlap élén mottó: *Timor Dei*
initium sapientiae. A címlap alján, a leszakadt sarok mellett
két sorban a *constat // 20 patz.* (?) bejegyzés olvasható, az
egykori vételárát jelölheti batzen pénznemben. A számje-
gyek olvasata bizonytalan, illetve a bejegyzés egy része le
is szakadhatott a címlap sarkával együtt. Az ár olvasatát
gyengíti, hogy a 17. század elején 20 batzenért ennél jóval
terjedelmesebb nyolcadrét könyveket lehetett kapni német
területen, akár kétnyelvű Bibliát is.⁸ Ugyanakkor a kézírás
alapján a bejegyzés Gablertől származhat, és a vásárlás
(1574), valamint az említett példák közt eltelt idő alatt a
német ezüstpénz értéke változhatott, illetve akár területileg
is eltérhetett. A nehezen olvasható összeg pontosítása időben
és térben közeli analógiák alapján a további kutatás feladata,
az adat a töredék történetéhez érdemben nem járul hozzá.
A könyvben elszórtan használati bejegyzések, széljegyzetek
találhatók. Az előtáblán megmaradt kiragasztott előzéklapra
erasmusi *adagiumokat* másoltak, melyeket e közlemény
végén írok át. Jankovich Miklós tulajdonlására vonatkozóan
semmilyen jel nincs a példányban.

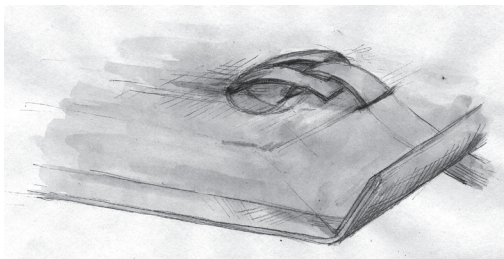
A könyv kötését pergamen nyomtatványtöredékből
alakították ki, két bőr duplabordára fűzték. Nem feszthá-
tas, oromszegőknek nincs nyoma. A táblák a függőleges
metszésen áthajlanak és szinte teljesen összezáródnak, így védve a lapokat. A kötet zárásához két pár
bórszíjat rögzítettek a táblákhoz oly módon, hogy szíjanként három-három függőleges bemetszést ejtettek
a táblán, majd az átlukasztott végű bórszíjak végeit a gerinchez közelebb eső két bemetszésen kívülről
átvezették. A tábla belső oldalán az átlukasztott végen áthúzták a szíj másik végét így stabil hurkot

⁵ VD16 C 2840 <https://gateway-bayern.de/VD16+C+2840>

⁶ A kéziratos részek átírásában a rövidítéseket feloldom, az i–j, u–v jelöléseket a mai haszná-
lathoz igazítom.

⁷ Gabler, Johann (*Indexeintrag*) = *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd13387463X.html>

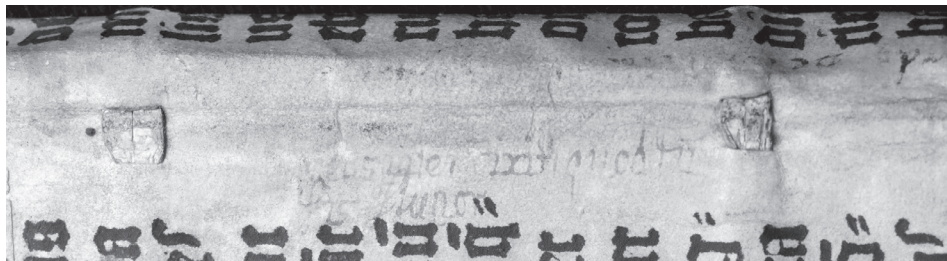
⁸ Geleji Katona István Heidelbergben 21 batzenért vett görög–latin Bibliát, 20 batzenért pedig
Kálvin János *Institutio Christianae religionis* című művét. A pontos kiadások nem megállapíthatók,
de a Biblia egy nyelven is vastos kiadvány, az *Institutio* esetében pedig jelzésértékű, hogy 1586-os
nyolcadrét kiadása 400 levél terjedelmű. Vö.: *Erdélyi könyvesházak III (1563–1757)* 1994, 5 [no. 1
és 4]; VD16 C 294. Miskolci Csulyak István pedig 10–10 batzenért két görög nyelvű Újszövetséget
is szerzett ugyanebben az időben, ld. OLÁH 2022, 54.

3. ábra. A hordozó kötetet záró szíj rögzítésének módja, Tóth Zsuzsanna (OSZK Állományvédelmi és Restauráló Osztály) rajza⁹

képezve. A szíj szabad végét ezután a harmadik, gerinctől legtávolabbi bemetszésen kivezették a kötés külső felületére.

A szíjakból mára csak csontok maradtak. A kötés belső oldalára még a szíjak befűzése előtt fehér papír előzéklapot ragasztottak ki, az első és hátsó röpelőzések elvesztek. A katalogizálási tapasztalatok alapján rendszerint az elülső röpelőzéken szerepelnek Jankovich tulajdonosi bejegyzései, ha volt ilyen egyáltalán a hordozó kötetben, innen veszhetett el. A röpelőzékét elől silány, modern levélpárral pótolták. A könyv metszését egykor világos zöldre festették, de ennek nyomai ma már leginkább az előtábla tükrére kenődve figyelhetők meg.

4. ábra. Azonosítatlan bejegyzés az előtáblán

A töredéken bibliai szöveg olvasható, melynek iránya a hordozó dokumentumhoz képest fordított, tehát a van Gasteren művet olvasva a töredék fejjel lefelé helyezkedik el. Az előtáblán megfeketedett, talán egykor aranynyomással készült monogram és évszám olvasható: *I § G § D* (fent) *I 6 0 5* (lent). Az előtáblán a nyomtatott szövegre merőlegesen nehezen olvasható bejegyzés, amely akár a Biblia „rendeltetésszerű” használatának időszakából is eredhet, a gerincen pedig ugyancsak töredékes, kézíratos, de már a hordozó dokumentumot azonosító felirat részletei: [...] *Hannard de [...]*. A kötésen kívül két gyűjtemény bejegyzései, feltehetően egykori jelzetek találhatók, az előtáblára ragasztott, papír címke maradványán a 497-es, a gerinc alsó szélén pedig a 123-as szám (vagy esetleg *i* 23).

A bekötött könyvtest 16,4 × 11 cm méretű és 1,6 cm vastag. A töredéket a táblák erősítésére a széleken visszahajtották, így a teljes függőleges kiterjedése: 2,3 + 16,4 + 1,8 cm, vízszintesen: 2,6 + 11 + 1,6 + 11 + 3,2 cm, tehát teljes mérete kb. 20,5 × 29,4 cm. A külső oldalon olvasható kétszer 18 sornyi szöveg Dániel próféta könyvéből származik. A könyv előtáblájára eső, első hasámban: *quasi lana mu[n]da • thron[us] ei[us]... 16 sornyi szöveg ... ce[li] quasi fili[us] homi[ni]s veniebat • [et]*, majd a visszahajtott részen még egy sor látszik: *usq[ue] ad antiquu[m] dieru[m] p[er]uenit*.⁹ A háttáblán, a második hasámban: *in seculu[m] et seculu[m] et seculoru[m] • [... 16 sornyi szöveg ... ex]celsi: et tempus aduenit et reg*, majd a visszahajtáson: *nu[m] obtineru[n]t sancti • Et sic ait*.¹⁰ A kötés belső oldalán ez alapján a *tas et magnitudo regni qu[a]e est [...]* *stabat ante palude[m]*

⁹ Dán, 7,9–13.

¹⁰ Dán, 7,18–23.

habe[n]s cor-,¹¹ illetve a *prope ariete[m] efferatus est in eum: [...] pem fortitudinis magnificat[us]*.¹² A szöveg szedése pontosan megegyezik *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW)¹³ és az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC)¹⁴ adatbázisokban rögzített, a B36-ról készült digitális másolatokkal. Az azonosságot még a pontos típusmeghatározással kell alátámasztani, sajnos az ehhez ideális 20 sor nem mérhető le egyben, csak a fele. A töredék első 10 sora 81 mm magas, tehát 20 sor 162 mm lenne a töredéken. A nyomtatványt a GW szerint a *Typenrepertorium der Wiegendrucke* 1:164G jelzésű betűtípusával szedték. A töredék betűméretének eltérését ennek 164 mm-es magasságától a pergamen zsugorodása magyarázza, ahogy arra Rozsonдай Marianne is felhívta a figyelmet.¹⁵ Az OSZK töredékének mérete bőven a lehetséges 3–4%-os csökkenésen belül változott az évszázadok során (1,2 százalékkal). Így bátran állíthatjuk, hogy a pergamen levél a 36 soros Bibliából származik, melynek leírása így nézne ki a CIH 610. tétele után:

Biblia [Lat.]

[Bamberg/Mainz, typogr. Bibliae 36 linearum (=Albrecht Pfister? Johannes Gutenberg?), c. 1458, non post 1461.]

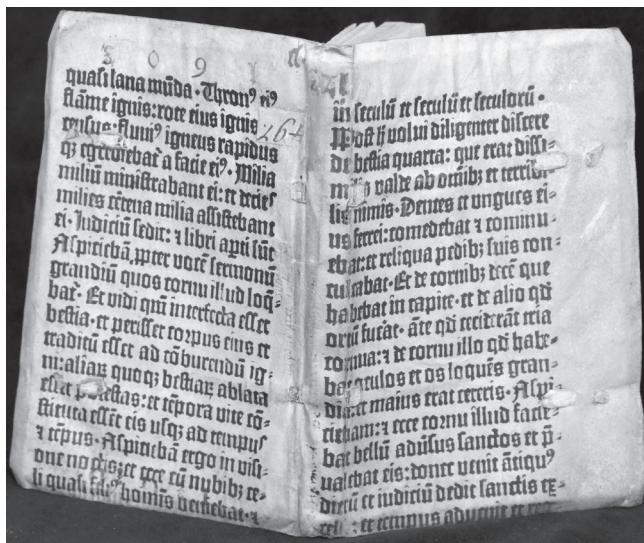
2° 2 tomi. T. 1: 446 ff., T. 2: 438 ff.

GW 4202, ISTC ib00527000

Sopron, *Gymn.* Cb 122 |fragm. dimidiae partis unius fol.: T II. fol. 61. – membr.|

Budapest, *Bibl. nat.* Ant. 6044 (tör.) |fragm. dimidiae partis unius fol.: T II. fol.

189. – membr.|

5. ábra. A B36 töredék eredeti helyzetében

¹¹ Dán, 7,27–8,2.

¹² Dán, 8,7–11.

¹³ <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GW04202.htm>

¹⁴ <https://data.cerl.org/istc/ib00527000>

¹⁵ ROZSONDAI 1994, 302.

A töredék kézzel rubrikált példányból származik, az eredeti díszítést, egyedi kiegészítéseket ezen kívül a két hasáb között (mai helyzetében az előtábla bal alsó sarkában) vörös tintás betűk képviselik: *el*. A nyilvánvalóan csonka szöveg bizonyára az egykori könyv használatát volt hivatott megkönnyíteni. Szóba jöhetne fóliószámozás ($il > IL > 49$, az *e* szembe nincs túlságosan kikerekítve), de mivel Bibliáról van szó, nagyobb segítséget jelenthetett az egykori olvasóknak az adott oldalon található szentírási könyv címének megjelölése ([*Dani*]*el*). A kérdés eldöntéséhez a többi töredék vizsgálata nyújthat fogódzót. Fóliószámozás egyiken sem látszik a felső margó középső részén, viszont az összes online hozzáférhető töredéken a bibliai könyvek címe ott olvasható. A díszítések és a rubrikák alapján nyolc miniátort különített el a kutatás.¹⁶ A soproni töredék egyértelműen megkülönböztethető a dekoratív, kapitális, vörös és kék tintával felváltva írt betűkkel feltüntetett címnek köszönhetően, amelynek első fele – *Eccl[es]i*. – a nyitott könyv bal, második fele – [*asticus*] – a jobb oldalán (lenne) olvasható. Hasonló fejléce van a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität könyvtárában őrzött töredékek közül négynek¹⁷ és a Bayerische Staatsbibliothek egyik töredékének is.¹⁸ A másik hét miniátor kevésbé díszes, vörös tintás, gótikus stílusú betűkkel tüntette fel a bibliai könyvek címét a felső margón. Mélyebb paleográfiai ismeretek nélkül is elkülöníthető csoportot alkotnak azok a töredékek, amelyek közül a hosszabb címek két oldalra elosztva szerepelnek.¹⁹ Ilyenek a Bad Wildungen városi levéltárának,²⁰ a kasseli Universitätsbibliotheknek²¹ és a Neuburg an der Donau beli állami könyvtárnak a töredékei is.²² Ez utóbbihoz hasonlít a legjobban a budapesti töredék címsorának írásképe. Végző ellenőrzésként a budapesti töredéket átvilágítva is kisilabizálhatók az egyébként a visszahajtás és a kiragasztott előzéklap által is fedett *Dani* betűk. A töredék belső oldalán, a hátsó előzéklap alatt kétsoros, vörös tintás lombard A-iniciálé jelzi Dániel próféta 8. fejezetének kezdetét: *Anno tercio...*, a kiragasztott előzéklap elég vékony ahhoz, hogy ezt az eltávolítása nélkül, átvilágítva is megfigyeljük.

A töredékek megnevezése az ívjelzés nélkül készült nyomtatványban némiképp nehézkes. A B36-ot négy részletben kezdték szedni,²³ a GW munkatársai két-két szedésrészletet elválasztva két kötesre szerkesztették a kollációt:

$$a-k^{10} i^9 m-zA-C^{10} D^7 E-Y^{10}, a-x^{10} y^{12} zA-U^{10} X^6$$

Ez átláthatóbban:

GW	a-k ¹⁰	i ⁹	m-z ¹⁰ A-C ¹⁰	D ⁷	E-Y ¹⁰ , a-x ¹⁰	y ¹²	z A-U ¹⁰	X ⁶
ívfüzetek száma	10	1	15	1	39	1	21	1
levélszám	100	9	150	7	390	12	210	6

¹⁶ Eric Marshall White, a princetoni Scheide Library szakértője 2023. január 7-én közzétett online előadásában (is) bemutatta a nyolc kezdet: <https://youtu.be/3UkZJNnjZEI?si=u0JSEmkh1xt-bDF7Z&t=2132>.

¹⁷ Jelzetük: Cim. 82(1, Cim. 82(4, Cim. 82(5, Cim. 82(6 (=2° Inc. lat. 1207). Digitális másolatuk elérhető a GW tételből.

¹⁸ Képe a feljebb idézett White-előadás prezentációján.

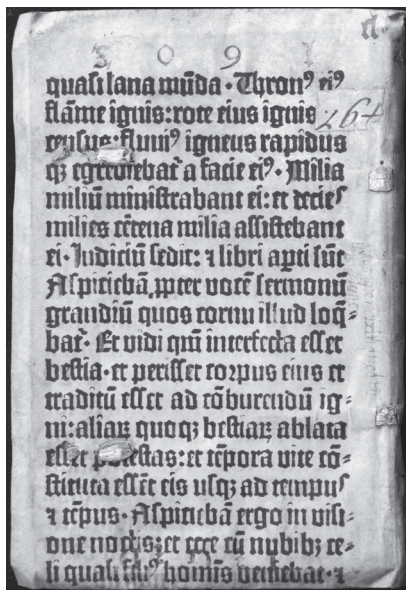
¹⁹ Jelzetük: Cim. 82(2 – *Job* | *Job*, Cim. 82(3 – *Re* | *gu[m]* II., Cim. 82(7 – *Jere* | *mias* (=2° Inc. lat. 1207). Digitális másolatuk elérhető a GW tételből.

²⁰ Képe a feljebb idézett White-előadás prezentációján.

²¹ Jelzete: Ink. A 8 – *Eccl[es]i* | *asticus*. Digitális másolata elérhető a GW tételből.

²² Jelzete: 04/Inc. 510 – *Ysai* | *as*. Digitális másolata elérhető a GW tételből.

²³ E. M. White előadásában: https://youtu.be/3UkZJNnjZEI?si=iw1DD1b_KITdKf-N&t=1049.

6. ábra. A hordozó kötet előtáblája
rubrikált töredékből

nem teljesen kézenfekvő, de ezek is számos módon gazdagíthatják azt. Az egyazon nyomtatványból kivált töredékek például a hordozó dokumentumok közös provenienciájára utalhatnak, például az Apponyi-gyűjtemény négy darabján „elszört” papír nyomtatványtöredékek,²⁴ melyek ugyanabból a 16. századi, jogi kiadványból származnak.²⁵ De a töredékek magyarországi possessorokra is utalhatnak akár egyedi jellemzőikkel, felirataikkal, vagy akár úgy, hogy a hordozó dokumentum eredetének nyomozására sarkallják a katalogizálót, ebből kifolyólag pedig egy gyűjtemény egyébként „elkallódott” darabja visszakérül a helyére, ahogy a B36 töredék, a van Gameren-episztolográfia és Jankovich Miklós gyűjteményének esetében is történt.

Tájékoztató bibliográfia a B36-ról (1994–2025)

Gerhardt Powitz, *Die Tabula rubricarum des Mainzer Catholicon = Gutenberg-Jahrbuch*, Mainz, Gutenberg Gesellschaft, 1994, 32–49.

ROZSONDAI, Marianne, GRÜLL, Tibor, *B 42- und B 36-Fragmente aus Sopron/Ödenburg in Ungarn = Gutenberg-Jahrbuch*, Mainz, Gutenberg Gesellschaft, 1995, 57–65.

Stephan Fussel, *Gutenberg und seine Wirkung*, Frankfurt am Main – Leipzig, Insel Verlag, 1999. (Angol fordítása *Gutenberg and the Impact of Printing* címen az Ashgate kiadó gondozásában többször is megjelent)

Christopher De Hamel, *Das Buch: eine Geschichte der Bibel*, Berlin, Phaidon-Verl., 2002, 211.

David J. Shaw, *Books and their Owners: provenance information and the European cultural heri-*

A fennmaradt példányokat tekintve a gyakorlatban előfordult az is, hogy három kötetbe kötötték a méretes Bibliát. Az első kötet a hét nyomtatott levelet tartalmazó ívfüzetig terjedt, a második a következő 32 quinternust foglalta magába. A harmadik kötet így majdnem pontosan Báruk próféta könyvével kezdődne, csak az első fejezet elejének hét verse „marad” a másodikban. Az ebből fakadó szöveghiányt például a Bécsben őrzött példány (ÖNB Ink. 4.C.16) esetében kézírral egészítették ki. Ebben a felosztásban Dániel könyve a harmadik kötetbe esik, az OSZK töredéke éppen a 49. levélre, ez a véletlen egybeesés kis híján a „fejléc” téves, föliószámként értelmezéséhez vezetett. A levél jelölése tehát a GW kolláció szerint a második kötet t9 levele.

A B36 töredék felhívja a figyelmet arra, hogy mennyi és milyen ritkaság rejtőzhet még azoknak a hazai könyvtáraknak a polcain is, amelyeket már katalogizáltként tartanak számon. A minden részletre figyelő feltárás a muzeális állományok feldolgozása során további hasonló felfedezésekhez vezethet, a tömeges digitalizálás és az online bibliográfiák, betűtípus-repertóriumok korában ezek már „házon belül” azonosíthatók. A „nem RMK” nyomtatványtöredékek hozzájárulása a nemzeti kulturális örökséghez ugyan

²⁴ OSZK RNYT App. H. 782 (tör.), 2614 (tör.), 2618 (tör.), 2619 (tör.).

²⁵ Hieronymi Grati Bononien. *responsorum liber primus (~ secundus)*, Lvgdvni [Lyon] apud Hugonem et haeredes Aemonis a Porta [Hugues de la Porte, héritiers d'Aymon de la Porte] 1544. (USTC 149247)

tage; papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference, London, CERL, 2005, 57. (CERL Papers 5.)

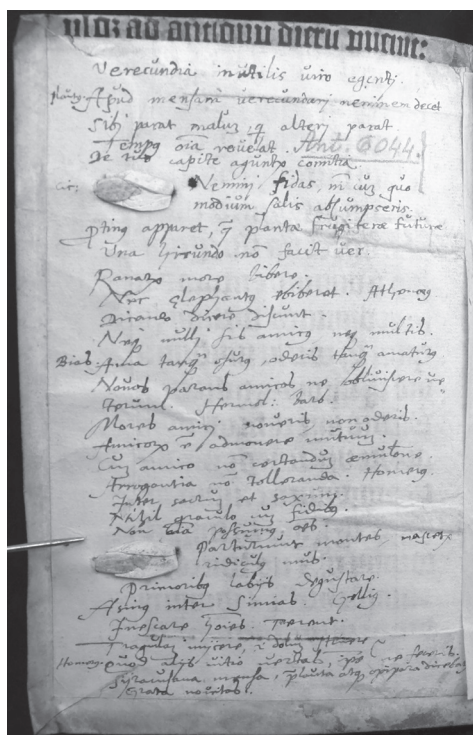
Birgitte Pfeil, *Ein weiteres Fragment des ‚Registrum rubricarum‘ der 36zeiligen Bibel*, 2008. (kézirat, <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:gbv:547-200800371>)

Bettina Wagner, *Als die Lettern laufen lernten: Medienwandel im 15. Jahrhundert: Inkunabeln aus der Bayerischen Staatsbibliothek München; Ausstellung 18. August – 31. Oktober 2009*, Wiesbaden, Reichert, 2009, nr. 16.

Eric Marshall White, *New Provenances for Four Copies of the 36-Line Bible = The Book Collector* 62, 2013, 403–434.

Continental Books and Manuscripts, Medieval Manuscript Leaves (Catalogue 1422), London, Bernard Quaritch, 2013, nr. 4. (<https://www.quaritch.com/wp-content/uploads/2014/05/quaritch052.pdf>)

Katalog der Pergamentfragmente der 36-zeiligen Bibel aus Wildunger Provenienz, hrsg. Manfred Hülsebruch, Neustadt an der Aisch, Ph. C. W. Schmidt, 2018. (Fundgrube für Orts- und Heimatgeschichte 3.)

7. ábra. Az előtábla beírt tükre

Az OSZK Ant. 6044 jelzetű kötet előtáblájának tükrén olvasható adagiumok

Szöveg	D. Erasmus, Adagia	Elsődleges forrás, megjegyzés
<i>Verecundia inutilis viro egenti.</i>	2.7.2.	
<i>Plautus – Apud mensam verecundari neminem decet.</i>	5.1.7.	Plautus: <i>Trinummus</i> , 478.
<i>Sibi parat malum, qui alteri parat.</i>	4.8.56.	

Szöveg	D. Erasmus, <i>Adagia</i>	Elsődleges forrás, megjegyzés
<i>Tempus omnia revelat.</i>	2.4.17.	
<i>De tuo capite aguntur comitia.</i>	4.1.69.	
<i>Nemini fidus, nisi cum quo [prius] modium salis absumpseris.</i>	2.1.15	
<i>Protinus apparet, quae plantae frugiferae futurae.</i>	4.2.23.	
<i>Una hirundo non facit ver.</i>	1.7.94.	
<i>Ranarum more bibere.</i>	7 ²⁶	
<i>Nec elephantus ebiberet. – Athenaeus</i>	4.6.62.	
<i>Dicendo dicere discunt.</i>	1.6.30.	
<i>Neque nulli [!] sis amicus, neque multis.</i>	3.6.37.	
<i>Bias – Ama tanquam osurus, oderis tanquam amatus.</i>	2.1.72.	Biasz
<i>Novos parans amicos, ne obliviscere veterum. – Hermol. Barb.</i>	3.3.80.	Ermolao Barbaro egyik leveléből Pico della Mirandola részére.
<i>Mores amici noveris, non oderis.</i>	2.5.96.	
<i>Amicorum est admonere mutuum.</i>	3.8.52.	
<i>Cum amico non certandum aemulatione.</i>	3.10.24.	
<i>Arrogantia non tolleranda. – Homerus.</i>	vö. 3.10.37.	Homérosz, <i>Odüsszeia</i> , XVII, 565.
<i>Inter sacrum et saxum.</i>	1.1.15.	
<i>Nihil graculo cum fidelibus.</i>	1.4.37.	
<i>Non omnia possumus omnes.</i>	2.3.94.	
<i>Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.</i>	1.9.14.	
<i>Primoribus labiis degustare.</i>	1.9.92.	
<i>Asinus inter simias. – Gellius</i>	1.5.41.	Gell. II, 23, 9. (ógörögül)
<i>Inescare homines – Terent.</i>	2.5.73.	Terentius: <i>Adelphoe</i> , 2,2,12.
<i>Tragulam iniicere, id est dolum struere.</i>	2.8.88.	
<i>Homerus – Quod aliis vitio veritas, ipse ne feceris.</i>	3.9.33.	Homérosz, <i>Iliász</i> , XXIII, 494.
<i>Syracusam mensa, praelauta atque opipara dicebatur.</i>	2.2.68.	
<i>Grata novitas.</i>	3.9.38.	

Hivatkozott irodalom

ROZSONDAI Marianne, *A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke = Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 296–301.

Erdélyi könyvesházak III (1563–1757), s. a. r. Monok István, Németh Noémi, Varga András, Szeged, Scriptum Kft. 1994 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/3).

OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tőfeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Tiszáninnen Református Egyházkerület Hernád Kiadó, 2022.

SZOVÁK MÁRTON

²⁶ A rendszerezett, számozott kiadásokban nem sikerült azonosítani, egy közel egykorú előfordulása: *Adagiorum* D. Erasmi Roterodami *epitome*, apvd Seb. Gryphivm, Lvgdvni [Lyon, Sébastien Gryphe], 1550, 68. (USTC 150399)

Addenda Dudith András könyvtárának ismeretéhez. 1993-ban Jankovics Józseffel közösen adtuk ki Andreas Dudithius (1533–1589) könyvtárának rekonstrukcióját.¹ Jankovics Józsefnek pár évvel a megjelenés előtt alkalma volt Uppsalában kutatni, így Otto Walde (1879–1963) céduláit is látta. Feltűnt neki a sok Dudithra való utalás, így módszeresen átnézte a cédulaanyagot, Walde egyéb feljegyzéseit, illetve a könyvek egy részét is kézbe tudta venni. A könyvtárak történetét csak felületesen ismerők számára is tudott, hogy a harmincéves háború idején a svéd hadsereg egy következetes kulturális- és tudománypolitika végrehajtásában is részt vett. II. Gusztáv Adolf (király: 1617–1632) és leánya, Krisztina (királynő: 1632–1654) uralkodása idején a Svéd Királyságnak nem csupán a hadserege volt erős. Axel Gustafsson Oxenstierna (1583–1654), aki már 1612-től kancellár volt, a kiskorúként trónra lépő Krisztina mellett a régenstanács elnökeként meghatározó szerepet játszott az elfoglalt területeken való egyetemalapításokban, a kulturális javak Svédországba szállíttatásában. A svéd könyvtárak, főként az Uppsalai Egyetem Könyvtára azért fontos a magyar vonatkozású dokumentumok kutatásában (hungaricum kutatás), mert a Baltikumból, Pomerániából, a mai Lengyelország és Csehország, illetve Morvaország területéről teljes könyvtárak kerültek svéd területre.² A braunschweigi jezsuiták magyarok által látogatott iskolájának gyűjteményei éppen úgy, mint Franz Seraph von Dietrichstein (František Serafin z Ditrichštejna, 1570–1636) olmützi érsek, Morvaország helytartójának magánkönyvtára is. Ez utóbbi bibliotéka a mai Mikolovban (Nikolsburg, Miklósvár) volt, és itt őrizték Dudith András könyveit is, amelyeket az özvegy adott el a Dietrichstein családnak. A könyvek nagyobb része Uppsalába került és maradt, ám számos egyéb kincsel együtt egy részük útra kelt Krisztina királynővel, aki 1654-ben lemondva trónjáról, elhagyta a hideg északot, és a katolikus Dél-Németalföldön, Rómában, Párizsban, majd újra Itáliában töltötte élete hátralévő részét. Nem csoda hát, hogy a magával vitt értékekkel a mai napig találkozhatunk a régikönyv-, ékszer- és festményaukciókon.

Mostani közleményemben összefoglalom, hogy a Dudith-könyvtár rekonstrukciója óta milyen könyvei kerültek látókörrünkbe.

1.

Girolamo Cardano (1501–1576) több műve szerepel már a Dudith-katalógusban,³ Margherita Palumbo egy további talált a római *Biblioteca Casanatense* állományában (K.V.35.CCC). Dudith margójegyzeteit is elemezte az adalék kiadásakor:⁴

Hieronymi Cardani ... in *Claudii Ptolemaei ... IIII. de astrorum iudiciis, aut, ut vulgo vocant, Quadripartitae constructionis libros commentaria ... Praeterea eiusdem Hieronymi Cardani Geniturarum XII, et auditu mirabilia et notatu digna ... exempla ...*, Basileae, Henricus Petri, 1554 (VD16 P 5255).

A könyvet a *Biblioteca Casanatense* 1747-ben vásárolta Pietro Ottoboni (1667–1740) kardinális hagyatékából, aki egyébként Krisztina királynő könyveinek egy részét megszerezte Rómában. Dudith olyan gazdagon annotálta a művet, hogy a 18. századi könyvtárosok a kéziratok közé sorolták a kötetet.

¹ *Dudith András könyvtára*, 1993; *András Dudith's Library*, 1993.

² Nem csoda hát, hogy a lengyel és a cseh állam, amely ugyan nem annyira nemzeti, mint napjaink magyar kormánya, kutatócsoportokat tart fenn Svédországban, hogy feltárja az ott megőrzött értékeket. Nem csak feltárja, hanem az eredmények közreadására is kerítenek forrásokat. Csak egyetlen példa a hosszú kutatásokat lehetővé tevő okos tudománypolitika eredményeire: TRYPUČKO 1958 – TRYPUČKO 2007.

³ JANKOVICS, MONOK 1993, 50, Nr. 62, 63.

⁴ PALUMBO 2002, 555–567.

2.

Amikor Margherita Palumbo bemutatta a fenti Cardano kötetet, említi, hogy 1747-ben az Ottoboni-hagyatékából három könyvet vásárolt a könyvtár. Erről a könyvtáros egyik feljegyzését idézi: „*Marzo a dì 17. Al S[igno]r Abb[at]e Ruggeri⁵ per tre libri cioè Euclide con note manusc[ri]pte Andr[ea] Dudizio ...*” (említi még Cardanust és Girolami Rossi egy munkáját, ami nem Dudith gyűjteményéből való).

Euclidis ... *Elementorum geometricorum libri XV. Cum expositione Theonis in priores XIII* à Bartholomaeo Veneto Latinitate donata, Campani in omnes et Hypsiclis Alexandrini in duos postremos, His adiecta sunt phaenomena catoptrica et optica deinde protheoria Marini et Data, postremum vero opusculum de levi et ponderosos hactenus non visum, eiusdem autoris, Basileae, Johann Herwagen sen., 1546 (CCC K.V. 36) (VD16 E 4155).

A közlemény szerzője röviden megemlíti, hogy megtalálta a szóban forgó Euclides kiadást is:

„Si tratta dell’edizione latina degli Elementa di Euclide data alla stampe nel 1557 a Basilea, presso Johann Herwagius. Sul frontespizio dell’esemplare – conservato oggi con segnatura K.V.36 CCC – è visibile la nota di possesso di Dudith e numerosissime sono le annotazioni di sua mano che corredano il testo, a conferma Johann Praetorius, lo studio delle discipline matematiche.”⁶

Nem értjük, miért említi 1557-et, jöllehet, ebben az évben Herwagennél nem ismert Euclides-kiadás, ráadásul a könyvtár katalógusa a létező 1546-os editiót említi.⁷

Még zavarba ejtőbb a *Bibliotheca Casanatense* modern katalógusa, amely szerint az Ms 688 jelzetű kézirat: „Euclidis Megarensis mathematici clarissimi Elementorum geometricorum libri XV (a stampa, postillato, ora collocato a: CCC K.V.36), 1541(!)” – miután a katalógus is Andreas Dudithnak tulajdonítja a jegyzeteket, a datálás meglepő, hiszen ő ekkor 8 éves volt. Ezen túlmenően egy 1546-ban megjelent könyvhöz – maga a katalógus is ezt rögzíti – nehezen lehet 1541-ben jegyzeteket fűzni.

3.

A hollandiai Voorburgban bejegyzett *Antiquariat papyrus* 2002-ben bocsátotta kalapács alá Giovanni Battista Benedetti (1530–1590) egyik munkáját, Dudith tulajdonjegyével.⁸

Io. Battistae Benedicti ... *De gnomorum umbrarumque solarium usu liber* ..., Augustae Taurinorum, Nicolaus Bevilaqua, 1574 (EDIT 16 CNCE 5165).

Sajnos nincsen információnk arról, ki vásárolta meg ezt a torinói kiadású könyvet. Pedig azért is fontos lenne, mert az idézett katalógusban a megjelenési év 1578. Ilyen kiadást sem itáliai, sem germániai könyvtárakban nem találtunk, ahogy másutt sem. A címlapon a latin évszám: M D LXXVIII. Elképzelhető, hogy a *Papyrus* aukcióján szerepelt példányban ez éppen sérült, vagy nem volt valamiért világos, és M D LXXVIII-nek vélték. Az aukció katalógus leírása szerint Dudith bejegyzése „*Andr[ea] Dudith Caes[araei] Consiliarii*” formában szerepel a címlapon.

4.

Ismert, hogy Franz Seraph von Dietrichstein érsek támogatta az Alpoktól északra az első piarista rendház létrejöttét. A morvaországi Nikolsburgban (Mikulov) 1631-ben telepedtek le az első szerzetes tanárok. Bizonyára a mecénás ajándékozta könyvtárunknak a Dudith-könyvtárból vásárolt Szent Ciprián műveit tartalmazó kötetet, ami – nem ismert módon – Zágrábba, a nemzeti könyvtárba került (Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica u Zagrebu, RVI-8°-193).

⁵ Costantino Ruggeri volt Pietro Ottoboni kardinális könyvtárosa.

⁶ PALUMBO 2002, 556.

⁷ Még kettő Euclides-kiadás ismert Dudith könyvtárából: JANKOVICS, MONOK 1993, 64, Nr. 103, 104.

⁸ *Antiquariat Papyrus, Catalogue* 2002, 4, Nr. 7.

D. Caecilii Cypriani ... *opera*, Lugduni, Sebastianus Gryphius, 1550 (USTC 123042). – Dudith bejegyzése a címlapon: „*Andr[ae] Dudithij Sbardellati, Ep[iscop]i Tininien[is] M. D. LXII.*”

5.

Andrej Frycz Modrzewski (1503–1572) államelméleti, illetve egyházpolitikai műveit tartalmazó kötet már ismert volt Dudith-könyvtárából,⁹ felbukkant azonban egy másik is, amelyről Dudith 1568-ban készített másolatot.

Andreae Fricii Modrevii ... *Sylvae tres: Prima De tribus personis et una essentia Dei. Secunda De necessitate conventus habendi ad sedandas religionis controversias. Tertia De Baptismo infantium*. M.D.LXVIII. Cracoviae descripsit Andreas Dudithius (Leiden Universiteitsbibliotheek, Voss. Lat. F 27).

Amint a könyvtári jelzet is mutatja, Dudith másolata a Svéd Királyságba, onnan Krisztina királynővel Isaac Vossius (1618–1689) gyűjteményébe, majd a mai őrző intézménybe került. Modrevius elküldte művét Johannes Oporinushoz, hogy jelentesse meg. Oporinus lektorálásra küldte ezt Heinrich Bullingernek, végül nem tudunk bázeli kiadásról, csak a krakkói későbbi *Sylva quatuor*ról (Kraków, Aleksy Rodecki, 1590). Az Oporinusnak küldött kézirat is fennmaradt.¹⁰

6.

Francesco Vimercato (Vicomercati, 1512–1571) Dudith tanára Párizsban, ifjúkorának olvasmánya volt.¹¹ Szorgosan margójegyzetekkel kísérte a megismerteket. A manchesteri Chetham's Könyvtár 1863 és 1883 között vásárolt egy olyan kolligátumot, amelyben a 18. században egybekötött művek közt található a következő:

Francisci Vicomercati Mediolanensis *In octo libros Aristotelis De naturali auscultatione commentarii, et eorundem librorum e Graeco in Latinum per eundem conversio*, Lutetiae Parisiorum, Michel de Vascosan, 1550 (Chetham's Library, Dd. 3.64(1)) (USTC 150586).¹²

Dudith bejegyzése a címlapon: „*Andr[ae] Dudithij Sbardellati Ep[iscop]i Chanadien[is] etc. M. D. LXIII.*” „*Hic mihi fuit amiciss[imus] et praeceptore eo usus sum Parisijs valde familiariter Ann[o] D[omi]ni M. D. LIV et sequen[tibus] an[n]is Andr[ae]s Dudith[ius] Cons[iliarius] Caesar[eus]. Scripsit in totam Arist[otelis] Physiologiam, in Meta[ph]ysica et Ethica; et lib[rum] p[rae]stantiss[imum] de Platonis et Arist[otelis] dogmatib[us] q[uo]s ego o[mn]es vidi sed non fuer[un]t impressj*”. Ez a könyv is a Dietrichstein-könyvtárba került (a címlapon: „*Ex Bibliotheca Cardinalis et Principis à Dietrichstein*”), de a további sorsa a 19. század második feléig ismeretlen.

A tulajdonos 1563-ban szerezte meg magának tanára könyvét, megemlékezett arról, hogy egyéb munkáit még kéziratban látta. Ezek nagy része csak 1554, egyes darabjai csak 1563 után jelent meg nyomtatásban. Dudith 1573. augusztus 27-én, Johannes Cratonak írt levelében kéri a címzettet, hogy küldje el neki Vimercatónak Aristoteles *De anima* című művéhez írt kommentárokat. Nem tudjuk, ez megtörtént-e, ha igen, akkor sem tudjuk, melyik kiadás lehetett.¹³

⁹ JANKOVICS, MONOK, 1993, 101, Nr. 201.

¹⁰ A kéziratok történetének összefoglalása: GILLY 2001, 133–134, Nr. 118.

¹¹ *Andreas Dudithius, Epistulae, Pars I*, 1992, 149.

¹² Az adatot és a címlapfotót Michael Powell könyvtárosnak köszönöm.

¹³ *Commentarii in tertium librum Aristotelis* 1543. Ugyanez jelent meg Velencében 1566-ban (Venetiis, Aniello Sanvito, Girolamo Scoto, 1566, IT\ICCU\RMLE\036787; CNCE 48295). Az ugyanitt 1574-ben megjelent *editio* nem lehet, mert Dudith a levelet 1573-ban írta (CNCE 32487). Az idézett Crato levél kiadói által említett „Venetiis, 1543”-as kiadást nem találtam: *Andreas Dudithius, Epistulae, Pars II*, 1995, 448.

7–8–9.

Rövid időre volt elérhető az a honlap (2004–2008-ban), amelyen az *Artifact* aukciós ház (Calgary, Canada) hirdetett egy három darabból álló kolligátumot, amely egykor Dudith András tulajdonában volt.¹⁴ Sajnos semmi egyebet nem árultak el a kötetről, a honlap később nem volt megtalálható.

Archimedis *opera non nulla* a Federico Commandino Urbinate *nuper in Latinum conversa, et commentariis illustrata*..., Venetiis, Paulus Manutius, 1558 (EDIT 16 CNCE 2318).

Ioannis Regiomontani ... *Fundamenta operationum, quae fiunt per tabulam generalem, Vel, apodixes et demonstrationes eorum, quae in tabulis primi mobilis, cum tabulis eclipsium Burbachij praeceptoris editis à Tanstetero, praecepit, in communem omnium mathematicorum studiosorum utilitatem nunc primum editae* ... Andrea Schönero, Neuburgi ad Danubium, Hans Kilian, 1557 (VD16 M 6536).

Theodosii *sphaericorum elementorum libri III.*, *Ex traditione Maurolyci Messanensis Mathematici, Menelai sphaericorum lib. III. Ex traditione eiusdem; Maurolyci sphaericorum lib. II.; Autolyi de sphaera, quae movetur Liber; Theodosii de habitationibus; Euclidis phaenomena brevissime demonstrata; Demonstratio et praxis trium tabellarum scilicet sinus recti, foecundae, et beneficae ad sphaeralia triangula pertinentium; Compendium mathematice mira brevitae ex clarissimis Authoribus; Maurolyci de Sphaera sermo*, Messanae, Petruccio Spira, 1557 (EDIT 16 CNCE 33324 szerint: 1558; más katalógusok is csak ebből az évből való kiadást tartanak nyilván).

A Dudith-könyvtár rekonstrukciója óta eltelt időben számos konferencia tárgya volt az egyes, nagyobb kora újkori könyvgyűjtemények szétszóródásának története. Dudith András könyvtárával behatóbban Astrid Balsem foglalkozott, nevezetesen azzal a kérdéssel, hogy e gyűjtemény darabjai miként kerültek Isaac Vossius-hoz (1618–1689).¹⁵ Alapos, az egyes könyvekre vonatkozó részletes leírásában nem említ újabb ismeretlen tételt, de képeket közöl Agostino Stauco¹⁶ és Melchior Canus¹⁷ művei címlapjáról.

Biztosak lehetünk abban, hogy érdemes figyelemmel követni a nemzetközi szakirodalom mellett a könyvaukciók katalógusait is, hiszen bármikor felbukkanhatnak újabb kötetek Dudith szétszóródott könyvtárából. *Eruditió*jának adatokkal való alátámasztása leginkább a saját művei idézeteinek számbavételével, illetve a levelezésében említett olvasott, kért vagy küldött könyvek azonosításával gazdagítható.

Hivatkozott irodalom

Andreas Dudithius, *Epistulae*, editae curantibus Lecho Szczucki, Tiburtio Szepessy, *Pars I, 1554–1567*, ed. Tiburtius Szepessy, Susanna Kovács, comm. Clara Pajorin, Halina Kowalska, Bp., Akadémiai, 1992 (Bibliotheca scriptorum Medii recentisque aevorum, series nova, Tomus XIII/I.).

Andreas Dudithius, *Epistulae*, editae curantibus Lecho Szczucki, Tiburtio Szepessy, *Pars II, 1568–1573*, editorum labores moderante Georgio Axer, comm. Halina Kowalska, Lechos Szczucki, Bp., Argumentum, Akadémiai 1995 (Bibliotheca scriptorum Medii recentisque aevorum, series nova, Tomus XIII/II.).

Antiquariat Papyrus, Catalogue Nr. 6/2002, Old and rare Books XVI–XIX Century, Voorburg, 2002, 4, Nr. 7.

BALSEM, Astrid, *Books from the library of Andreas Dudith (1533–89) in the library of Isaac Vossius (1618–89)*, in *Books on the move: tracking copies through collections and the book trade*, ed by Robin Myers, Michael Harris, Giles Mandelbrote, New Castle–London, Oak Knoll Press, British Library, 2007 (Annual conference on book trade history, 27).

¹⁴ Lot 182: *Archimedes* elnevezésű aukciós tétel.

¹⁵ BALSEM 2007, 69–86.

¹⁶ JANKOVICS, MONOK 1993, 131, Nr. 283. – BALSEM 2007, 71.

¹⁷ JANKOVICS MONOK 1993, 49, Nr. 60. – BALSEM 2007, 79.

- Commentarii in tertium librum Aristotelis De anima*, Francisco Vicomercati ... authore, Eiusdem *De anima rationali, peripatetica disceptatio*, Paris, Jean de Roigny, 1543 (IT\ICCU\TO0E\019048).
- GILLY, Carlos, *Die Manuskripte in der Bibliothek des Johannes Oporinus, Verzeichniss der Manuskripte ud Druckvorlagen aus dem Nachlass Oporins anhand des von Theodor Zwinger und Basilius Amerbach erstellten Inventarium*, Basel, Schwabe Verlag, 2001.
- JANKOVICS, MONOK = *Dudith András könyvtára, Részleges rekonstrukció*, összeáll., előszó Jankovics József, Monok István, Szeged, Scriptum, 1993 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 12/3.); *András Dudith's Library, A partial reconstruction*, compiled and with an introduction by József Jankovics, István Monok, Szeged, Scriptum, 1993.
- PALUMBO, Margherita, *Intorno a un Cardano annotato da Andreas Dudith, = Bruniana et Campanelliana, Ricerche filosofiche e materiali storico-testuali*, 7(2002), 555–567.
- TRYPUĆKO, Józef, *Polonica vetera Upsaliensia, catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*, Uppsala, Almqvist und Wiksells, 1958 (Acta Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis, XIII).
- TRYPUĆKO, Józef, *The catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*, extended and completed by Michał Spandowski, ed. by Michał Spandowski, Sławomir Szyler, vol. 1–3., Warszawa–Uppsala, 2007 (Acta Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis, XLI).

MONOK ISTVÁN

Az ellenreformáció üldözöttjeinek kötetei Sárospatakon. Évszázadok óta tudunk a 17. században meghurcolt magyarországi protestáns gályarabok történetéről, számos közgyűjteményben megtalálhatóak a rájuk vonatkozó beszámolók, levelek, az óriási mennyiségű kéziratok irodalom. Korábban már írtam a gályarabok könyvtárának néhány példányáról.¹ Most egyetlen közgyűjtemény, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára eddig azonosított darabjait szeretném bemutatni.

A 350 évvel ezelőtti eseményt szokás felidézni a 40 gályarabról szóló emlékezéssel. A protestáns egyháztörténetben gyakran gyászévtizedként emlegetett időszaknak (1670–1681) ez kétségtelenül egy kiugró pontja volt, és még így is alig tudunk csak néhány élettörténetet, egy-két irodalmi vagy tárgyi emléket megragadni. A „persecutio decennalis” elnevezés azonban arra utal, hogy nemcsak a kis létszámú mártír szenvedéstörténetét kell figyelembe venni az emlékállításakor, hanem érdemes a hosszú időn át tartó és több társadalmi réteget érintő, ún. üldözéstörténet résztvevőire is rávilágítani. Az ebben a cikkben szereplő példák azt bizonyítják, hogy ha ekként keresünk tárgyi emlékeket, könyves adatokat, akkor az elüldözött egyházi értelmiség szellemi tájékozódásáról tudunk átfogó képet alkotni.

Az adatokat a könyvbejegyzések időrendje alapján közlöm, és ebben segítségemre volt a sárospataki possessor-katalógus folyamatosan bővülő adattára. Mindegyik könyvtulajdonos református vallású, és az utolsó személy kivételével a történelmi tiszáninneni egyházkerületben dolgozó lelkész volt.

Czeglédi P. István, 1644

A gyászévtized első mártírja a kassai prédikátor, Czeglédi P. István volt (1619. november 19. – 1671. június 5.). Híres hitvitázó, nagy publikációs teljesítménnyel, aki börtön és kínzás után a pozsonyi kihallgatására indult, de Nagyszombat határában meghalt. Gyászének született a szenvedéséről és haláláról (*Czeglédi István históriája*), melyet még egy évszázad múlva is számos másolatban és ponyvanyomtatványként forgalmaztak.² Az utolsó, posztumusz megjelent műve elé (*Sion vára*, Sárospatak–Kolozsvár, 1670–71)³ készített verses köszöntők puritán martírológiai hagyományt teremtettek. Ő szimbolizálta az igaz keresztyént, aki tudós, kegyes és az igaz hitért szenvedett mártírhallált.⁴ A *Sion... vára* előszavát a nevelt fia, id. Köleséri Sámuel (1634–1683) fogalmazta meg, és a históriát is a két szöveg közti nyelvi párhuzamok miatt hozzá köthetjük (vagy az ő szövegét ismerve fogalmazta meg egy névtelen). Czeglédinek az első házasságból származó Péter fiát (1642–1688) mint lévai papot gályarabságra ítélték, Nápolyban szabadult, Zürichből hazatért, és kisebb bonyodalmak után szolgált Nagyölveden, majd Léván.⁵ A második házasságból származó fia, Palkó (1659–1712) épp a féltestvére gályarabsága idején (1675) vált tógátussá a Debreceni Református Kollégiumban, majd pedig bihariórszegi, debreceni lelkész és érmelléki esperes lett.⁶ A Czeglédiek ároni családja jelentős papi dinasztiát képvisel, s a gyászévtized üldöztetése őket is elérte.

Czeglédi István egy jól ismert kötetet, Laskai Jánosnak a *Hittűl-szakadásnak tellyes meg-orvoslása* című Vedelius-fordítását (Várad, 1644)⁷ ekként ajánlotta egy ifjú szolgáltatásának: „Generoso et magni spei juveno, Stephani Varadi, conferat hanc libellum... Stephanus Czeglédi”.⁸ A kötet később

¹ CSORBA 2018, 124–126; CSORBA 2019, 167–172.

² RMKT XVII/10, 757.

³ RMNY 4012.

⁴ PÉNZES 2012, 142–160.

⁵ Gályarab-emlékút (honlap, szerk. Csorba Dávid, honlap: Ósz Máté, képek: Ósz Attila, 2024), <https://galyarabok.drk.hu/czegledi-istvan-leszarm/>

⁶ ZOVÁNYI 1977, 116.

⁷ RMNY 2089.

⁸ TIREK Tudományos Gyűjteményei Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára (tovább: SRKN), M 200.

a szőlásgyűjteményt készítő Kisviczay Péter (1714), majd Kazinczy Ferenc (1803) birtokában volt, s a széphalmi mestertől került a pataki kollégium könyvtárába.

Kálnai T. Péter, 1646

A gályarabok egyike a gyulafehérvári iskolázottságú, de a putnoki lelkészségből a pozsonyi perbe idézett Kálnai T. Péter (1621 körül–1682 előtt) a tulajdonosa annak a Jansonius-féle 1645-ös Bibliának, mely az apokrifeket tartalmazza. Ennek címlapján áll az első tulajdonos possessorjegye: „Ex libris Petri Kálnai 1646”.⁹ Kálnai 1646–49 közt látogatta előbb a németalföldi (Deventer, Utrecht, Leiden, Groningen, Franeker, 1646–48),¹⁰ majd az angliai egyetemeket (London, 1648–49).¹¹ Deventeri időszakában vásárolhatta meg az amszterdami kiadványt. Az angliai útja során (1648) vett John Preston-könyvről már Herepei János írt: a bejegyzés formája a fentiek megfelelő, ez is a tulajdonos azonosítása mellett szól. Ezt a kiadványt tőle egy gályarab társa, Jablonczai P. János vette át.¹²

A szabadulást követően Zürichben, Johann Heinrich Hottinger professzor házában szállástoltak el Jablonczai és Kocsi Csörgő Bálint társaságában. Az egyike volt azoknak, aki kéziratos albumában a történetük elbeszéléséhez több adatot feljegyzett.¹³ Bár 30 évvel korábban holland és angol nyelvterületen is járt egyetemre, most a szabadulás után mégsem vállalkozott a nagy nyugati körútra. A hozzá 1676. május 20. és 1677. szeptember 18. közt feljegyzett svájci kiadások egyrészt alapszolgáltatások (szállás, étkezés, útiköltség), másrészt egészségügyiek (gyógyítás, fürdés).¹⁴ Bár a történetükben nem szerepel a neve mint súlyosan szenvedő, de a költségeket tekintve Kálnaira költöttek a legtöbbet a svájci vendégfogadók (155 forintot és 32 shillinget).

Kálnai a jelen ismereteink szerint visszatért a borsodi egyházmegyébe, ahol haláláig szolgált, mely a gályarabok levelesládája alapján 1678–1682 között történhetett.¹⁵ Itthon, egyik közeli rokonához, aki szintén lelkész volt, került tovább a kötet: „Ex donatione Reverendi D[omi]ni Nicolai Kálnai possidet Franciscus Lorántházi 1692”.

Beregszászi K. István, 1677

Az 1675-ben elítélt lelkészeket és tanítókat elindították katonák kíséretében az Adriai-tenger partjára. A gömöri Hanva lelkésze, Beregszászi K. István azon kevesek egyike volt, aki korán szabadult. Még az első horvát tengeremléki börtönből, Triesztből, ahol várták a behajózást Pescara, majd Nápoly felé, sikerült megváltania magát 1675. augusztus 13-án. Velencébe ment, felvette a kapcsolatot Nicolaus Zaffiusszal (1620–1678 után), aki mozgósította nemzetközi egyházi, politikai és kereskedelmi kapcsolatait, és rajta keresztül sikerült elérni hosszan tartó diplomáciai küzdelmeket követően a szabadulást.¹⁶ Beregszászi Zürichben 1676. július 7–18. közt Johann Heinrich Fries professzornál volt bejegyezve szálláson.¹⁷ Innen továbbment többekkel német, holland és angol nyelvterületre. Fennmaradtak levelei, ismerjük kapcsolatait. 1677-ben kapott egyik angliai támogatójától egy keresztyén szabadságról szóló prédikációs kötetet, a fiatalon elhunyt skót lelkész, Hugh Binning (1627–1653) *The Sinner's Sanctuary* című, friss kiadású könyvét a Római levél 8,1–15

⁹ *Uo.*, M 58.

¹⁰ BOZZAY LADÁNYI 2007, nr. 264, 1250, 2146, 2454, 2716.

¹¹ GÖMÖRI 2005, nr. 244.

¹² *Herepei János cikkei* 1971, 423–425.

¹³ Zentralbibliothek Zürich (tovább: ZbZ), Mss F 199, 275r–278v.

¹⁴ Staatsarchiv Zürich (tovább: StAZ), A 185.1 Ungarn (1477–1797), nr. 79.

¹⁵ ZbZ, Mss D 181, nr. 149., nr. 188.

¹⁶ BURTÁS 2021, 527–542.

¹⁷ StAZ A 185.1 Ungarn (1477–1797), nr. 79.

elemzését 40 prédikációban.¹⁸ Ebben a kötéstábla belső oldalán a következő dedikálás olvasható: „Singularem amorem et charitatem declarare volens D[omi]na mea nec non Patrona numquam satis laudata Frances Marschall in Warwichehire et Polsenworthall. A[nno] 1677. 1. Junij dono dabat. Steph[ano] Beregszászi”.¹⁹

Ilyen ismeretséget feltételezhetnénk még a 20 évvel korábbi angliai peregrinációja (London, Cambridge, 1657–1659) alkalmával szerezhetett.²⁰ Az erre utaló leveléből, melyet Zürichben lévő egykori gályarabtársának, Rimaszombati K. Jánosnak írt, az idevágó szakaszt közlöm.

„Egy nagy Uri aszonn (I), kit Leánykorában irni tanítottam, most már özvegy és Londinumban lakik 80. milliarius, mind aszon által megh értvén Angliáb[an] való erkeszesünket neki küldöt Levelembül. Ottan hamar vér szerint való attyafiát (kiis én időmben Scholában tanulo gyermek volt), béküldötte Londinumban, és minden féle uj ruhában felöltöztetett. Eszenkívül adott hatod fél font Pénzt. Minden két Fontban 9 Taller vagyon, és mind bennünket vendégházhoz vivén becsületessen tractált. Más felől is más Patróna (II) ki ugyan Baro felesége volt, kit is ismertem ennek előtte, azis maga Vejit hoszzám bé küldvén hozzám[,] kinek mostani feleségét ölemben is hordosztam. Küldöt harmad fél font Pénzt, igirvén továbbrais minden jóakarattyát. De eszeket is mind in commune usu vel bonum attá.

Eszeken kívül Londinumban asz néhány Magyarok gaszdasszonyokat Parsons Mariat (III), kinél Köleséri Uramis két esztendeig lakot,²¹ és ő K[e]g[ye]lme után magamis laktam. Esz dragalatos Aszony mind ferjevel edgyütt sok jo akarattal vagyon hozzánk. Minden Csőtörtökön, hol hárman, hol 4. és öttönis nalla vagyunk ebeden. Magyarul, Deakul és Anglusul beszél velünk. Felette sok reghi Magyarok felől tudakoszik tőlünk. Megh Tiszt[e]les Sellyei Uramatis²² valamint ismerheti valamint Tholnay Jánost.²³ Comáromi Jánost,²⁴ Váczi András.²⁵ Sz[ent] Péteri Jánost.²⁶ etc. I[sten]n áldásából aradatunk naponként”.²⁷

E levélrészlet alapján látható, hogy Beregszászi rétegzett szigetországi kapcsolati hálójával rendelkezett, amely elég erős baráti szálakat jelentett ahhoz, hogy húsz év elteltével egy levélváltás alapján azok azonnal feleleveníthetők legyenek. A levélben említett első két patrónát nem sikerült beazonosítani. Maria Parsons esetében tudjuk, hogy az 1650-es években Londonban a Bear Streeten lakott és fogadott magyar diákokat szállóvendégnek, sőt még a nyelvüket is igyekezett elsajátítani.²⁸

¹⁸ BINNING 1670 (ESTC R6159).

¹⁹ SRKN, D 406.

²⁰ GÖMÖRI 2005, nr. 119.

²¹ Id. Köleséri Sámuel (1634–1683), debreceni esperes, angliai peregrinációja: 1655–57; *uo.*, nr. 117.

²² Sellyei M. István (1627–1692), gályarab, dunántúli püspök, peregr. 1656–57; *uo.*, nr. 261.

²³ Tolnai Dali János (1606–1660), abaúji esperes, peregr. 1631–38, *uo.* nr. 105.

²⁴ Komáromi P. János (1621–?), peregr. 1647, *uo.*, nr. 242.

²⁵ Váczi P. András (1619–1680), peregr. 1646–47, *uo.*, nr. 239.

²⁶ Szentpéteri János (1616–1680), peregr. 1644–45, *uo.*, nr. 231.

²⁷ Beregszászi K. István levele (London, 1677. ápr. 2.) Rimaszombati K. Jánoshoz (Zürich, 1677. máj. 2.), ZbZ, Mss. F 199, 524r–v, 526r.

²⁸ GÖMÖRI 1985, I, 42.

Mindenesetre ennek az időszakban a termése egy angol nyelvű elbeszélés a gályarabok szenvedéséről (*A Brief Narrative of the State of the Protestants in Hungary*)²⁹ és egy II. Károly király által kiadott kiáltvány (1677. február 16.)³⁰ a gyűjtögetés támogatásához, melyek megszervezésében Beregszászának oroszlánrésze volt. A zürichi társakat tájékoztatták az ügyeikről. Beregszászi küldte ismét csak Rimaszombatinak a levele mellékleteként az angol urakodó korábbi whitehalli, támogató nyilatkozatát (1676. november 17.) a következő megjegyzéssel: „Mind ezeket T[iszteletes] Harsányi István K[omam] Ur[am] interp[re]tatiojara hagyom”. Majd közölte, hogy az általa megrendelt könyveket is intézte: „T. Harsanyi Koma[m] Ur[am] számára meg vötte[m] Leusdent in Lords Prayer et Daniel Dyke in Psal[mus] 124”.³¹ Az interpretál szó fordít értelemben használatos, különösen is, hogy a szövegre Beregszászi levele hivatkozott, de nem küldte annak a fordítását. Az angol nyelvű kiadványok³² megvétele megerősítő jelzés arra, hogy Harsányi M. István tudott angolul, s talán járhatott is még diákként Angliában.³³ A külföldi követjárása után Beregszászi viszonagságos úton, de társaival együtt hazatért. Ő maga visszament hanvai státuszára és itt szolgált haláláig (1678?–1686).³⁴

Jablonczai P. János, 1677

Jablonczai Petes János (1639–1688 után) szintén gömöri származású lelkész volt, Bejéről idézték be a pozsonyi perbe. Megjárta a gályákat, Szicília partjainál teljesített szolgálatot. Regényes életútját megírta a zürichi tanár, Johannes Lavater kérésére.³⁵ A Zürichbe érkezését követően Beregszászival együtt indult a nyugat-európai diplomáciai útra. Előbb német (Stuttgart, Frankfurt am Main), majd holland (Amszterdam, Utrecht, Leiden), végül angol (London) követségben járt. Londonban vett egy könyvet magának, egy jellemzően katolikusellenes és kurrens kiadványt: Nathanael Vincent által kiadott prédikációgyűjteményt, melynek címe: *The Morning-Exercise against Popery*.³⁶ Ez a polgárháború idején született új puritán műfaj, a katonák és politikusok számára tartott reggeli ima és buzdító beszéd nagy sorozatot teremtett,³⁷ és ezek közt ez igen friss kiadványnak számított. A possessorori bejegyzés a kötetstábla belső oldalán ekként szól: „Jehova protector vita[e] et Jesus. Via salutis Joh. 14. 6. Joannes P. Jablonczay Londini Angl[iae] Anno /quo in exilio suspiro/ 1677. 26 Sept[embris] Solid. 5. /Tall. 1./”.

Az ügyükben remélt politikai döntésekre várva a gályarabok angol–holland utat járó küldöttsége hosszú időt töltött el Nyugat-Európa városaiban, s eközben Jablonczai beiratkozott az egyetemre. Az ifjúkorában kimaradt peregrináció a nagy nyomorúság utáni szabadulást követően vált számára

²⁹ A névtelen munka adatai: London, T. Parkhurst at the Bible and three Crowns in Cheap-side, and N. Simmons at the Princes Arms in S. Paul’s Church-Yard, 1677 (ESTC R8732).

³⁰ THURY Etele, *Adatok a magyar protestáns gályarab lelkészek történetéhez*, Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, kézirat, jelzete: O.662., 142 sz.

³¹ Beregszászi István levele (London, 1677. jan. 28.) Rimaszombati K. Jánoshoz (Zürich, 1677. márc. 1.), ZbZ, Mss. F199, 521r–522v.

³² A holland J. Leusden angol nyelvű imádságelemzését nem találtam. A másik mű közismert: DYKE, Daniel, *Certaine comfortable sermons upon the 124 Psalme*, London. Számos kiadása ismert (1616, ESTC S100062; 1617, 1618, 1635 etc.).

³³ Harsányi M. István (1630–1691), gályarab, peregr. 1658; GÖMÖRI 2005, nr. 264.

³⁴ Beregszászi Istvánnak (Hamva) és Alistáli Györgynek (Szőny) a levélíráshoz képest nemrég történt halálát rögzítette Csúzi Cseh Jakab levele (Szőny, 1686. nov. 25.) JH. Heideggerhez (Zürich), ZbZ, Mss D. 181, nr. 194.

³⁵ ZbZ, Mss. H 272, kiad. ANTALFI 1863, 264–266; másolata: Lambeth Library, Sion L40.2/L17, 255r–256v; ld. CSORBA 2017, 114–117.

³⁶ SRKN, D 300. A gyűjteményes kötet adatai: London, A. Maxwell, 1675 (ESTC R40119).

³⁷ WILSON 1969.

elérhetővé: előbb Angliában (London), majd Németalföldön (Utrecht, Leiden) teológiát, ezen felül orvostant tanult.³⁸ A nijmegeni békébe (1678) végül nem vették bele a magyar ügyet, s ebben csatlakozva ő is hazatért. Otthon a régi gyülekezetében, Bején vette fel a szolgálatát, és végezte azt még 1688 nyarán is.³⁹

Komáromi K. István, 1683

Végül hadd álljon itt egy olyan lelkész, aki sok üldözést szenvedett el, s ezért érdemelte ki a kortársaitól a mártír nevet. Debreceni Ember Pál egyháztörténetében a komjáti/érsekújvári egyházmegye még 1706-ban is aktív lelkészeként szerepelt. Botos Péter magyar fordításában ekként: „Kiskomáromi István, ősz feje miatt is tiszteletreméltó, 94 esztendő. Jézus Krisztus hitvallója és igen sokat szenvedett élő vértanúja, nemrég még a kismányi, most a szentmihályúri egyház lelkipásztora, ma is a nyitrai egyházmegye esperese”.⁴⁰ A latinul rá alkalmazott fogalmak („Confessor Jesu Christi, et vivus Martyr”) egyértelműen az ellenreformáció korszakának üldözöttjeként jelölik ki a helyét Kiskomáromi Istvánnak (1612–1706 után). A Patakon őrzött könyvénel pedig mi sem lehetne jellemzőbb erre az életútra: ez Csúzi Cseh Jakabnak, a gályarabságra ítélt, de Triesztből magát kiváltó (1675. július 30.) tudós lelkésznek a hazatérése után készített egyik kiadványa, a *Leiki bölcseségre tanító Iskola* (Debrecen, 1680).⁴¹ A könyvet – ha hihetünk a hatalmas életkornak – az akkor már 71 éves öregember vásárolta meg („Est Stephani K. Komáromi Ab Anno 1683”).⁴²

*

Előttünk áll 5 teljesen különböző életút a gyászévtizedből, de számos közös vonással. Egyrészt ezek a református lelkészek mind elszenveték a vallásüldözést, és hitük szerint ekkor is a keresztyén ember kegyességi modelljét követték, Krisztus követségében jártak. Másrészt a könyveik hitbuzgalmi és hitelesítő, a lelki és a felekezeti küzdelmekre felkészítő kiadványok, az üldöztetésükben való megállásnak a támaszai. A magasan képzett egyházi értelmiségi nem tagadta meg iskoláját, felekezeti kötődését, és a munkájához szükséges és saját hitét erősítő írásokat vásárolt, fogadott el, függetlenül attól, hogy valaki a gályarabság előtti vagy utáni időszakban lett egy jó könyv tulajdonosa.

Hivatkozott irodalom

- ANTALFI János, *Beiträge zur Geschichte der von Admiral Ruyter von der neapolitanischen Galeeron befreiten in Zürich aufgenommenen ungarischen Geistlichen* = *Sárospataki Füzetek*, 7(1863), 264–266.
- BINNING, Hugh, *The Sinner's Sanctuary*, Edinburgh, G. Swintown, J. Glen, 1670 (ESTC R6159).
- BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2007 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 15).
- Bujtás László Zsigmond, *Nicolaus Zaffius köszönetnyilvánító levelei a gályarab prédikátorok kiszabadításáért (1676)* = *Lymbus – Magyarságtudományi Közlemények*, 19(2021), 1, 527–542.
- CSORBA Dávid, *Hungaricák Canterbury érsekének könyvtárában* = *Egyháztörténeti Szemle*, 18(2017), 1, 114–117.
- CSORBA Dávid, *A gályarabok könyvei, Jablonczy Sámuel kötete* = *Egyháztörténeti Szemle*, 19(2018), 3, 124–126.

³⁸ BOZZAY, LADÁNYI 2007, nr. 1415, 2841; GÖMÖRI 2005, nr. 283.

³⁹ A levélírás időpontjában még többen éltek, és Jablonczai is, ld. Harsányi M. István levele (Rimaszombat, 1688. aug. 30.) J. H. Heideggernek (Zürich) ZbZ, Mss D 181, nr. 196.

⁴⁰ DEBRECENI 2009, 395.

⁴¹ RMNy 4295.

⁴² SRKN, L 661.

- CSORBA Dávid, *A gályarabok könyvei, Rimaszombati Kies János kötete = Egyháztörténeti Szemle*, 20(2019), 1, 167–172.
- DEBRECENI Ember Pál, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. Botos Péter, Sárospatak, SRKTGY, 2009.
- GÖMÖRI György, *Hungarian students and visitors in 16–17. century England = Hungarian Studies*, 1(1985), 1, 42.
- GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789*, Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2005 (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban, 14).
- Herepei János cikkei = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III, szerk. Keserű Bálint, Szegedi József Attila Tudományegyetem, Bp.–Szeged, 1971.
- PÉNZES Tibor Szabolcs, „Hogy ,a Posteritas meg-tudgya, kicsoda... Idvezült Czeglédi István”, *Köleséri Sámuel és az első református vértanú = Studia Litteraria*, 50(2012), 3–4, 142–160. <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4047>
- WILSON John F., *Pulpit in Parliament: Puritanism during the English Civil Wars, 1640–1648*, Princeton, University Press, 1969.
- ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. Ladányi Sándor, Bp., MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.³

CSORBA DÁVID

FIGYELŐ

Megnyílt a Fragmenta Codicum kódextörédék-adatbázis.* Új forrásgyűjteménnyel gazdagodik a magyarországi középkortudomány: 2025 őszétől immár elérhetők az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött középkori kódextörédékek fotói és leírásai a nemzeti könyvtár Kézirattárának digitális tartalomszolgáltató felületén, a *Copiam*.¹ A Kézirattárban őrzött levelek, naplók, hagyatékok, és a Színháztörténeti- és zeneműtár kottái után ezzel újabb kincsek válnak online hozzáférhetővé. A kódextörédékeket tartalmazó adatbázis gondolata és terve már több mint másfél évtizede érlelődött, az adatbevitel- és szerkesztőfelület gyakorlati megvalósítása is megtörtént, és hosszú várakozás után a technikai feltételek most végre lehetővé tették a nyilvános keresőfelület szabad elérését is. Időközben létrejött a Fribourgi Egyetemről az egész világra kiterjedő *Fragmentarium* adatbázis,² és több hazai kezdeményezés is megvalósult a kézirat- és törédékkutatás kottás törédékekre és liturgiára koncentráló részterületein.³ Reményeink szerint ez az újabb segédeszköz is elfoglalhatja köztük a helyét, és a társtudományok művelői örömmel ismerkednek meg vele és veszik használatba kutatásaik során.

A magyarországi könyvtárakban őrzött kódextörédékek felkutatása, általános, minden műfajra kiterjedő feldolgozása és katalóguskötetekben való publikálása a Mezey László által több mint ötven éve alapított, az ezredforduló óta az OSZK-ban működő *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport feladata.⁴ A fennmaradt magyar eredetű vagy a korabeli Magyarországon használt középkori kéziratok száma igen csekély: az egykori kötetek viharos történelmünk során nagyrészt elpusztultak, ezért a teljes kéziratok mellett fölértékelődnek számunkra a Mohács előtti törédékelemlékek is, amelyek egy-egy elveszett kódexet képviselő maradványokként a hazai és az európai középkori könyvkultúra fontos dokumentumai. Mezey László eredeti kutatási koncepciója az volt, hogy a törédékkutatás eredményei révén következtessen vissza a Magyar Királyság elveszett, elpusztult egykori kódexállományának összetételére; a munka terepéről ezért először azokat a gyűjteményeket választotta, ahol középkori magyar anyag felbukkanása volt várható. A *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* sorozat kétrészes első kötete ezért a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak,⁵ illetve a Központi Papnevelő Intézet

* A szerző a HUN-REN–MNMKK OSZK *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport tagja.

¹ <https://copia.oszk.hu/fragmenta/> (letöltve: 2025. 10. 08.)

² <https://fragmentarium.ms/> (letöltve: 2025. 10. 08.)

³ <https://fragmenta.zti.hu/> és <https://usuarium.elte.hu/> (letöltve: 2025. 10. 08.)

⁴ A *Fragmenta Codicum* Kutatócsoportot Mezey László alapította 1974-ben, az Eötvös Collegiumban. 1984 és 2003 között Vizkelety András, 2003-tól Madas Edit, 2017-től Sarbak Gábor vezette, 2025 nyaratól pedig Zsupán Edina áll az élén. 2007-ben a csoport kiegészült a 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhellyel, s felvette az MTA–OSZK *Res Libraria Hungariae* Kutatócsoport nevet. 2022. július 1-től ismét önállóan, az intézmények névváltozásait követve HUN-REN–MNMKK OSZK *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport néven működik tovább. <https://www.fragmenta.oszk.hu/> (letöltve: 2025. 10. 08.)

⁵ I/1 *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis* 1983.

Könyvtárának⁶ a kódextörödékeit ismertette, amelyek régikönyv-állománya nagyrészt a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárához, illetve a II. József által felosztott kolostorok anyagához köthető. Ezt a provenienciájuk szempontjából szintén ígéretesnek tűnő esztergomi,⁷ győri,⁸ illetve soproni⁹ gyűjtemények az anyagát feldolgozó kötetek követték. A sorozat neve időközben *Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae*-re változott, a feldolgozandó anyagok köre pedig kibővült a kódexekkel; elsőként az Országos Széchényi Könyvtár,¹⁰ majd az esztergomi gyűjtemények¹¹ latin nyelvű középkori kézírataival. A kutatócsoport előtt álló következő feladat a további magyarországi egyházi gyűjtemények kódexeinek feldolgozása, elsőként a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtáré.

A kódexek és a töredékek feldolgozása párhuzamosan folyik, a csoport tagjai az elmúlt években számos gyűjtemény töredékanyagát dolgozták fel részben vagy egészében, értékes eredményekkel gazdagítva a hazai medievisztikai kutatást. A teljesség igénye nélkül, a váci egyházmegye intézményeinek töredékeiből adott ízelítőt Lauf Judit és Sarbak Gábor,¹² Hende Fanni az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található kódextörödékeket ismertette,¹³ szintén neki köszönhetően kerültek fel a *Fragmentarium Digital Laboratory* honlapjára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárának töredékgyűjteményében őrzött, ősnymatványokról lefejtett kódextörödékek leírásai 2020-ban.¹⁴ Kisdi Klára a VIII. Scriptorium-konferencián, Esztergomban a Csurgói Református Gimnázium könyvtárában őrzött középkori kézirat-törödékekről tartott előadást. A töredékfeldolgozás következő állomása a közeljövőben az Országos Széchényi Könyvtárban található, „A” jelzetű kódextörödékek nyomtatott katalógusának megjelenése lesz, Lauf Judit tollából.

Az MNMKG OSZK Kézirattára ad helyet Magyarország legnagyobb középkori kézirat-gyűjteményének, amely mintegy 700 kódexet és közel ezer darab lefejtett kódextöréket számlál, a jelenleg is egy-egy régi nyomtatványt vagy koraújkori kéziratot borító vagy középkori kódexben előzéklapként felhasznált, *in situ* töredékek számbavétele pedig szinte lehetetlen feladat. A pergamenből készült, kézzel írott kódexek szinte elnyúlhatatlannak voltak, de nehezebben olvashatók, ezért a könyvnyomtatás megjelenésével kimentek a divatból, az elavultnak tekintett és így feleslegessé vált kötetek lapjait pedig újrahasznosították a könyvkötők. A kódexekkel és régi könyvállománnyal rendelkező könyvtárak Európa-szerte óriási mennyiségű kódextörédeket őriznek így máig előzéklap, kötéstábla vagy aktafedél formájában. Ha azután egy-egy töredékbe kötött könyvet később restauráltak vagy átkötöttek, a kötőanyagként felhasznált kódexlapokat lefejtették róluk, és dobozokban gyűjtötték össze. Ezek a töredékgyűjtemények értékes anyagokat rejthetnek, olyan kódexek lapjait, amelyek egykor teljes valójukban ott foglaltak helyet a kolostorok, főpapok és világi főurak könyvtárainak polcain. A középkor végének jellemző íróanyaga már a papír volt, amely könyvborítóként gyengébb volta miatt nem, de a makulatúrában tömítőanyagként a régi nyomtatványok belívei és egyéb hulladékpapírok mellett annál inkább felhasználásra került. A makulatúrák vizsgálata egyébként is méltatlanul elhanyagolt területe volt a töredékfeldolgozásnak, néhány évtizede a könyvek átkötése során egyszerűen kidobták ezeket az értékes forrásanyagokat. De nem érezték fontosnak

⁶ I/2 *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii cleri Hungariae Centralis*, 1989.

⁷ II *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom*, 1993.

⁸ III *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*, 1998.

⁹ V *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*, 2006.

¹⁰ VI *Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi Nationalbibliothek (Cod. Lat. 450–556)*, 2007.

¹¹ VII/A *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az Érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei*, 2021; VII/B *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Esztergom*, 2022.

¹² LAUF, SARBAK 2018.

¹³ HENDE 2018.

¹⁴ https://fragmentarium.ms/fellowships/HAS_Budapest (letöltve: 2025. 10. 08.)

számontartani azt sem, hogy melyik töredék melyik könyvről lett lefejtve, illetőleg számos kódex-töredék önálló útra kelt, antikváriusokhoz, majd a gyűjtőktől újra a könyvtárakba vándorolt. Így állt össze az OSZK töredékgyűjteménye is: vegyes anyag, ahol az őrzőkönyvekről jó esetben is csak a töredékre írt utalás ad információt, így a magyar proveniencia kiderítése érdekében végzett mégoly alapos nyomozás is csak soványka eredménnyel kecsegtethet. A kottás töredékek esetében a magyar notáció nyújt kapaszkodót, máskor egy-egy különleges díszítőelem vagy bejegyzés segíthet – de az írás önmagában csak ritkán bír eredetmeghatározó erővel.

Az OSZK-ban őrzött latin nyelvű középkori kódextöredékeket Bartoniek Emma sorolta be „A”-tól „E”-ig öt csoportba elsősorban formai szempontok alapján, a régebben lefejtett állományt méret szerint csoportosítva. A legértékesebbeket kiemelte, és felvette kódexkatalógusába.¹⁵ A gyűjtemény töredékeinek kora a 8. és 16. század közé esik. A legkorábbi a Brit-szigeteken (vagy az angolszász bencés misszió valamely délnémet központjában) használt különleges, koraközépkori inzularis írással írt Beda Venerabilis-töredék, Szent Cuthbert szerzetes-remete verses életrajzának részlete, jelzete Cod. Lat. 442.¹⁶ Tartalmukat tekintve a töredékek nagyobb része liturgikus, sok közöttük a kottás, de szép számmal akadnak világi és egyházi jogi, teológiai művek, szentbeszédek, ókori szerzők művei, historiográfiai írások és a hét szabad művészet minden ágát felölelő darabok. Bőven találunk nemzetközi érdeklődésre számot tartó,¹⁷ illetve középkori művelődéstörténetünk szempontjából kiemelt jelentőségű, magyar eredetű töredékeket is. Bár teljes kódexek a magyarországi anyag óriási mértékű pusztulása miatt nem állíthatók össze, szerencsés esetben – és a digitális fragmentológiának köszönhetően ez egyre gyakoribb lesz! – az egykori kódexből több levél is előkerül. Ilyen például a zsolozsma liturgiájának énektételeit tartalmazó Budai antifonále vagy az ún. Váradai vagy Zalka-antifonále.¹⁸

A kódextöredékek formai leírása és tartalmi feltárása során a katalógusokat követve az adatbázisban is történetük pontos meghatározására törekszünk: a töredéket magában foglaló egykori teljes kódex eredetén túl a kódex használatának helyét is megkíséreljük felderíteni. Ahol van erre lehetőség, ott az őrzőkötetről is szolgáltatunk információt, a könyvkötésnél használt egyéb töltelékanyagok tartalmi elemzésével együtt. A legnagyobb sikernek az egykori kódex magyar provenienciájának megállapítása könyvelhető el, azaz írásának vagy másolási helyének a Magyar Királyság területéhez vagy a régióhoz kötődő személyhez kapcsolása, de szintén értékes eredmény a nem Magyarországon készült, de legalább itt használt könyvek beazonosítása. Természetesen a korabeli magyar könyvkultúra külföldi kapcsolatainak feltérképezéséhez is támpontokat szolgáltat ez a kutatási terület, különös tekintettel a 18–19. századi főpapi könyveszerzésekre. Mindazonáltal a kutatócsoport nyomtatott kiadványaira jellemző óvatosság itt is megfigyelhető: ha a bizonyítékok nem elégségesek a proveniencia biztos meghatározásához, akkor a helymeghatározás után kérdőjel áll.

¹⁵ BARTONIEK 1940.

¹⁶ Ugyanebből a kódexből még egy levélpárt sikerült beazonosítania Mezey Lászlónak az Egyetemi Könyvtárban. A kódexlevelek valószínűleg már könyvkötésként kerültek a pozsonyi jezsuitákhoz, a 17. század után. A Berliini Állami Könyvtár Porosz Kulturális Örökség Alapítványának gyűjteménye és a Müncheni Városi Levéltár szintén rendelkezik egy-egy további levélpárral ebből a – valószínűleg a Fulda bencés apátságában másolt – Beda-kéziratból. Lásd a töredék leírását: OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 442 – Kisdi Klára, Bp., 2025. <https://copia.oszk.hu/fragmenta/cod-lat-442-beda-venerabilis-vita-metrica-cuthberti/> (letöltve: 2025. 10. 08.)

¹⁷ Az utóbbi évekből lásd LAUF 2018; KISDI 2019.

¹⁸ Czagány Zsuzsa háromkötetes monográfiájának (CZAGÁNY 2019) megjelenése után legújabbban Hende Fanni talált egy újabb levelet ebből a magyarországi használatú, impozáns méretű szerkönyvből: HENDE 2022.

A kódextöredékek formai és tartalmi leírásánál a *Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae* sorozat gyakorlatát követjük. Bár a forma a módszerek változása és a robbanásszerű technikai fejlődés hatására némileg módosult, a Mezey László által több mint ötven éve megfogalmazott alapelvek most is ugyanazok.¹⁹ Az egyes töredékek leírását alapos paleográfiai és tartalmi feldolgozás előzi meg. A leírás a következő elemeket tartalmazza: jelzet, tartalmi vagy műfaji meghatározás (cím), műfajcsoportba sorolás; nyelv (a makulatúrák esetében), kor, anyag, terjedelem; fizikai jellemzők; az írás típusának meghatározása és datálása, zenei notáció (ha van), a díszítés jellegzetességei; későbbi bejegyzések, pecsétek; az őrzőkönyv és a makulatúra (ha azonosíthatóak); az anyakódexből származó esetleges egyéb töredékek felsorolása; tartalmi leírás: az összefüggő szövegrészek *incipitje* és *desinitje* (illetve ezek híján *specimen textus*); az azonosítás alapjául szolgáló kiadás; a töredékkel foglalkozó szakirodalom. Az egyes leírások alatt a készítőjük nevét is feltüntetjük. Az adatbázis indulásakor 390 töredék nemzetközi trendekhez igazodó leírását tartalmazza. A feldolgozás és a véglegesítés ütemében a töredékeknek előbb rövid, majd részletes leírását bocsátjuk az érdeklődők rendelkezésére a legfontosabb szakirodalmi hivatkozásokkal. A leírások mellett a töredékek nagy felbontású képei is tanulmányozhatók a Mirador képnézegető segítségével, amelynek képnézegető és képszerkesztő eszközeivel a nehezen olvasható kéziratok is könnyen kezelhetők.

A nyomtatott katalógusoktól eltérően az adatbázisban nem műfaj szerint csoportosítva követik egymást a töredékek, hanem a jelzetek sorrendjében, a *numerus currens* szerint. A műfajcsoportok azonban keresési szempontként megmaradtak. Ezen felül kereshetünk szövegtípus, írástípus, notáció, kronológia, nyelv, műfaj, könyvtárak, levéltárak (lelőhely), proveniencia (keletkezési hely) alapján, de szabad szavas kereséssel is, a szerzők, személyek, posszessorok neve alapján szűrve az adatokat. Mivel az adatbázis az Országos Széchényi Könyvtár digitalizált kéziratait felölelő virtuális gyűjtemény, a *Copia* oldaláról érhető el, így formai megjelenésében és szerkezetében is ahhoz igazodik. A leírások nyelve, amely a nyomtatott katalógusokban a kezdeti latinról németre, majd magyar és német kétnyelvűre változott, az adatbázis adottságait kihasználva immár háromnyelvű: magyar, angol és német. A kodikológiai és paleográfiai szakkifejezések meghonosítása révén a kutatócsoport hozzá kíván járulni az MTA azon célkitűzésének megvalósításához, hogy az egyes tudományok magyar nyelven is egységes színvonalon művelhetők legyenek, ugyanakkor a külföldi kutatók számára is lehetőséget kíván biztosítani a töredékek tanulmányozására. Hatalmas előnye az adatbázisnak, hogy a nyomtatott változat facsimiléihez képest már minden töredék minden oldaláról színes, nagyfelbontású képet tudunk mellékelni a leírásokhoz, a makulatúrákat is beleértve.

A kutatócsoport ezúton is szeretné köszönetét kifejezni azoknak a társtudományok szomszédos területein dolgozó kollégáknak, akik az egyes részterületek adatainak pontosításához segítséget nyújtottak és nyújtanak. Boreczky Anna, a kutatócsoport művészettörténész tagja a díszítések, Czágány Zsuzsa, Gilányi Gabriella és Szoliva Gábor OFM a zenei notáció, Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem. pedig a kánonjogi töredékek meghatározásában segítenek bennünket. Ugyancsak hálával tartozunk az adatbázist megálmodó és használható formába öntő informatikus kollégák, elsősorban Kisdi Bálint és Gyetvai Gergely lelkesedéséért, nyitottságáért és segítőkészségéért, amivel lehetetlent nem ismerve, a legapróbb részletekig igyekeztek megvalósítani az elképzeléseinket.

Nagy örömünkre szolgál, hogy több mint negyven év elteltével immár nemcsak könyv alakban, hanem a modern kor kívánalmainak megfelelő formában, adatbázis keretében is az érdeklődő szakmai közönség elé tárhatjuk eredményeinket. Távolabbi célunk a csoport gondozásában álló adatbázis országos hatókörűvé tétele, a régi könyveket őrző egyházi és világi intézményekkel, könyvtárakkal és levéltárakkal való együttműködés keretében.

¹⁹ Vö. MEZEY 1973.

Hivatkozott irodalom

- Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az Érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei*, szerk. Madas Edit. A katalógustételek szerzői KÖRMENDY Kinga, LAUF Judit, MADAS Edit, SARBAK Gábor. Esztergom–Bp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár – Akadémiai Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2021.
- BARTONIEK Emma, *Codices manu scripti Latini*, Vol. 1: *Codices. Latini medii aevi*, Bp., OSZK, 1940.
- CZAGÁNY Zsuzsa, *Antiphonale Varadiense s. XV*, I–III, Bp., BTK Zenetudományi Intézet, 2019 (Musicalia Danubiana, 26).
- Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii cleri Hungariae Centralis*, Recensuit Ladislaus Mezey, Bp., Akadémiai, 1989.
- Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, Recensuit Ladislaus MEZEY, Bp., Akadémiai, 1983.
- HENDE Fanni, *Az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található kódextöredékek = Turul*, 91(2018), 2, 64–80.
- HENDE Fanni, *Újabb töredék a Zalka-antifonáléból = Magyar Könyvszemle*, 138(2022), 111–115. <https://doi.org/10.17167/mksz.2022.1.111-115>
- Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Esztergom: Die Bestände der Kathedralbibliothek, der Erzbischöflichen Simor-Bibliothek und der Stadtbibliothek*. Hrsg. von Edit Madas. Bearbeitet von Kinga KÖRMENDY, Judit LAUF, Gábor SARBAK. Deutsche Fassung von András VIZKELETY. Esztergom – Bp., Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár – Akadémiai Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2022.
- KISDI Klára, *Egy tizenkét darabos PAZL Varjú Elemér hagyatékából, Lambachi kódextöredékek az OSZK-ban = Magyar Könyvszemle*, 135(2019), 253–278. <https://doi.org/10.17167/mksz.2019.3.253-278>
- LAUF Judit, *Pseudo Ptolemaeus Centiloquium Vácott, Néhány jelentős kódextöredék a Váci Egyházmegyei Könyvtárban = Litteris vincimur*. I. Scriptorium Konferencia Vác, 2017. május 11–12, szerk. Boros István, Takács László, Bp., Szent István Társulat, 2018, 187–196.
- LAUF Judit, SARBAK Gábor, *Kódextöredékek Vácott = Hármaskör*, A váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században, szerk. Boros István, Bp., Szent István Társulat, 2018, 31–53.
- MEZEY László, *A Fragmenta codicum szabályzata = Magyar Könyvszemle*, 89(1973), 211–213.
- Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi Nationalbibliothek (Cod. Lat. 450–556)*, Hrsg. von András Vizkelety, Bp., Akadémiai, Országos Széchényi Könyvtár, 2007.
- Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom*, Hrsg. von András Vizkelety, Bp., Akadémiai, 1993.
- Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*, Hrsg. von András Vizkelety, Bp., Balassi, 1998.
- Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*. Hrsg. von Edit Madas, Bp., Akadémiai, 2006.

KISDI KLÁRA

SZEMLE

Rákóczi István, *Kőbe vésett, hamis emlékezet: vallás-, gyarmatosítás és irodalomtörténeti tanulmányok*, Budapest, Kalligram, 2025.

Rákóczi István iberisztikai tanulmányainak összegyűjtött kiadása azért is volt időszerű és hasznos, mert közülük – habár ezek már korábban is megjelentek itt-ott – jó párat még a nagyobb magyar egyetemi városok könyvtáraiban sem lehet megtalálni. A huszonkét történeti, irodalomtörténeti tanulmány három tematikus – egy vallástörténeti, egy gyarmatosítástörténeti és egy irodalomtörténeti – fejezetre van osztva. E triptichon mindhárom táblájára olyan színes, sokszor egzotikus kollázsjeleket vannak festve, amelyeket kitárva az egész korabeli glóbusz képét magunk előtt láthatjuk Lisszabontól Brazílián át a Fülöp-szigeteken és Mozambikon keresztül vissza Ceutáig. A tanulmányok nagy része Johannes Schöner híres földgömbjeinek kép(regény)es illusztrációira emlékeztetnek. Ráadásul ezeket az „illusztrációkat” át-átszövik a magyar kultúrtörténeti témák és motívumok is: a hazai luzitanisztikának hiába közhelye, mégis kevesen tudják, hogy az első portugál királyi dinasztia alapítóját sokáig magyar királyi sarjként, Szent István utódjaként tisztelték. A humanista korszak kutatóin kívül arról is csak kevesen tudnak, hogy Magellán Föld körüli útjának első krónikása erdélyi – vagy legalábbis erdélyi származású – volt. A portugál Mária Terézia-kultusz is egy olyan homályos folt, amelyet például 18. századi panegirikus képversek tárnak fel. A 19. századi magyar jezsuita nyungwe nyelvű perikópa-fordításairól szóló híradás meg már szinte fantasztikus-tudományos irodalomnak hangzik. De talán a legregényesebb történet egy velemi születésű, Jani nevű janicsáré a 16. századból, akinek sorsa a portugál inkvizíció aktáiból rekonstruálható.

A bemutatásnál nem sorrendben, hanem tematikusan haladok. Először azokat a tanulmányokat sorolom fel időrendben, amelyek közvetlenül magyar vonatkozásúak, majd azokból mutatok be néhányat, amelyek spanyol, portugál/brazil témájúak.

A magyar–portugál kulturális kapcsolatok mátrixa az első portugál király, Afonso Henriques, vagyis I. Alfonz (c. 1109–1185) legendás genealógiája. Habár a magyar történetírás már a 19. században regisztrálta, Rákóczi István továbbgondolja a témát, új kérdéseket vet fel, és egyúttal tanulságos összegzését is nyújtja a kötet címét adó tanulmányban. A szerző a lisszaboni Biblioteca da Ajuda egy dokumentumán keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy a Camões nemzeti eposzában is felbukkanó motívum – akár tudatos, akár félreértésen alapuló humanista hamisítás eredménye – a kora újkori nagypolitikában milyen fontos szerepet játszott. Braga érsekének III. János, portugál királyhoz intézett 1527-es levele csak egyike azoknak a portugál dokumentumoknak, amelyek a mohácsi csatával és következményeivel foglalkoznak. A török terjeszkedést a lábon lévő fekélyhez hasonlítja, amelyet, ha nem gyógyítanak, elemésztí az egész testet, vagyis a keresztény Európát. Rodosz, Nándorfehérvár és végül Magyarország eleste egyre nagyobb és súlyosabb sebeket ejtettek Európán. A püspök egy nemzetközi keresztes had összetrombitálását sürgeti, amelynek élére a portugál királyt szánja. Azért is fontosnak tartja ezt a szerepvállalást, mert – mint emlékezteti a királyt – Magyarországról erednek a portugál királyi ősök és így III. János is innen származik. Bizonyos értelemben testvérnépről

DOI 10.17167/mksz.2025.4.567-571

van szó, amelyet az ottomán métely épp felemészteni készül. Tehát ez a fiktív genealógia hatékony propagandaként jelenik meg a nagypolitika porondján is.

A *Maximilianus Transylvanus: a színe és a visszája* című tanulmány a Magellán utazásáról 1523-ban megjelent első – és sokáig egyetlen – munka, a *De Moluccis insulis* (A Fűszer-szigetokről) szerzőjét veszi górcső alá. Rákóczi István interdiszciplináris tanulmánya Matthäus Lang von Wellenburg cartagenai püspök, majd salzburgi hercegek leveleinek apropóján filológiai, történet- és irodalomtudományi, valamint földrajzi kérdésfelvetéseket feszegetve gondolja át újra mindazt, amit a szerzőről és munkájáról tudni vélünk. Őt szempontot elemez, ezek közül az elsőt, vagyis a Maximilianus származása körüli vitát nem kívánja eldönteni. Inkább a spanyol királyi titkár európaiságát hangoztatja, legyen akár belga (bár kissé megszalad a szemöldöke a naiv olvasónak a feltételezett zevenbergeni származás Transylvanusszá torzult alakján), vagy erdélyi (valószínűleg inkább ez).

Időben a következő magyar vonatkozású tanulmány a *János, Jani, janicsár – egy XVI. századi magyar rab a portugál inkvizíció előtt* című történelmi „kalandregénye”. Úgy tűnik, az inkvizíciónak annyi haszna mégis csak volt, hogy precíz jegyzőkönyveiknek hála, történelmileg jól adatolható hétköznapi életutakat is rekonstruálni lehet ezekből. Mivel a bürokratikus gépezet „pontosságra” törekedett, ezért olyan mechanikus protokoll szerint járt el, amely félre nem érthető panelkérdéseket tett fel az eljárások során. Az ebből kikerekedett, jegyzőkönyvben rögzített válaszok egyértelmű információkat hordoznak. Pont annyira költőiek, mint egy Excel-táblázat. János valamikor 1550 körül születhetett Szombathelyen vagy Velemben. Az 1560-as évek második felében eshetett fogságba és a törökök Szigetvárra vitték. Majd Konstantinápolyba került, ahol muszlimmá lett és janicsárt faragtak belőle. Saját vallomása szerint kétszer próbált megszökni, de elkapták. Büntetésül másodszorra már gályára került. Később Abd al-Malik marokkói szultán seregében tűnik fel, majd 1578 májusában újrakeresztelését kérve feladta magát Mazagão (ma El Dzsadida) erődváros kapitányának. De nem volt egyedül. A történet itt még egy fokkal regényesebbé válik, mert Jani, a janicsár felismeri anyajegyéről az egykor szintén török fogságba esett testvérét, akit magával is visz. Fennmaradt az erődváros portugál kapitányától kapott menlevele, amelyet Rákóczi István le is fordított. A menlevél alapján a szerző azt a lehetőséget is felveti, hogy ekkor Jani valójában már kém volt. További életét nem ismerjük, csak az inkvizíció ítéletét, de ha már idáig is ennyire regényes a történet, reméljük, hogy testvérével együtt sikerült visszatérnie végül Magyarországra.

A téma miatt itt emlitem meg azt a vallástörténeti tanulmányt, amely *Az auto da fé – végjegyzetek az inkvizíció jellegéről* címet viseli. A tanulmány egy furcsa, de indokolt formai megoldást választott. A szöveg gerincét João de Melo inkvizitor III. János portugál királyhoz írt 1544-es levelének a fordítása adja. Maga a tanulmány a fordítás számozott lábjegyzeteiből – mint azulejo csempékből kirakott fal – áll össze. Ez a fragmentált tanulmány a főszöveg kontextusát, történéseit és szereplőit finomítja, részletezi. Kevés ilyen megdöbbentő, korhű dokumentummal lehet találkozni. Már a levél Örkényt idéző kezdősoránál gyanút foghat az olvasó: „Uram, ma október havának 14-én, kedden e városban egy auto da fé tartott, dicsértessék érte az Úr neve, nagy békességben.” A középkori és kora újkori történelem kedvelői viszonylagos lelki edzettséggel vannak felvértezve, de az ebben a levélben feltáruló bizarr rémálom próbára teszi az olvasót. Szenttelen leírását adja az inkvizíció által elítéltek – kinek mi jut – nyilvános bűnvallatásának, megszégyenítésének, kiközösítésének és kínhalálának. Horrorfilm-jeleneteket nem találunk a szövegben, de a sorozatokon edzett kortárs médiafogyasztó ehhez amúgyis hozzá van szokva. Ami igazán letaglózó, az a levél stílusa: szenttelen szakmai beszámoló egy vérszínház előadásáról. Az erre épített lábjegyzettanulmány pedig – mintegy a színpad mögött – további sokkoló kulturális részletekkel gazdagítja a „színdarabot”. A levél esszenciáját talán az inkvizitor kíváncsi jámborságát tükröző idézet adja vissza a legpontosabban: „Mondhatom Felségednek, semmin sem bámultam el annyira, mint azon, hogy mennyi türelmet adott a gyenge embernek is a mi Urunk, hogy végignézze gyermek, ahogyan szüleit megégetik, vagy feleségek férjeik halálát, vagy egyik testvér a másikat, egy szó hang, vagy sírás, vagy zokszó nélkül,

intve csak a maguk áldásával, mint ha csak útra kelnének, és másnap bizonynal megjönnének még. Mindenben jelét adva annak, hogy dolgaink az Úristen szolgálatára valók voltak.”

Buda 1686-os felszabadítása és ennek előkészítése nagy nemzetközi figyelmet kapott. Ennek számunkra egzotikusnak ható egyik szegmensét dolgozza fel az *Információs láncok, hírhálózatok és a földrajzi ismeretek csatornái a töröktől felszabadított Magyarországról Portugáliában a XVII. és XVIII. század fordulóján* című tanulmány. A tanulmány címe össze is foglalja, miről szól pontosan. Olvashatunk a rölapokon felbukkanó 17. század végi Buda és Nándorfehérvár ikonográfiájáról, sőt portugál katonákról és tisztekről is, akik tapasztalatszerzés miatt megfordultak a magyarországi hadszíntereken. A Biblioteca da Ajuda négy olyan levelet őriz, amelyek az 1686-os budai hadi események résztvevő szemtanúiként közvetítenek a történeésekről.

A röpiratokon és újsághíreken kívül érdekesek azok a spanyol színdarabok is, amelyek a hír-közvetítés mediatizálásának korai példái és Buda visszahódítását vitték színre: *Sasok tiszavirág koszorúval: A törököktől felszabadító magyarországi harcok képei a spanyol-portugál barokk színpadon*. A monumentális színpadi jelenetek a híreket könnyebben olvashatóvá, szórakoztatóbbá és persze propagálhatóvá tették. Az audiovizuális hírközlés nagyobb erővel bír. Mintha élő televíziós közvetítések színpadi adaptációi lennének – egyfajta cirkusz híradók –, amelyeket képek és látványelemek kavalkádjával, színpadi effektekkel, sőt gyakran még zenei aláfestéssel is színezték. Rákóczi István tanulmánya a Buda visszavételét feldolgozó hét ismert spanyol hadi színdarab mellé egy újabb, ismeretlen zenés darabot foglal össze, amely „látványos elemekkel konkrét hadszíntéri tudósításokat rendez át színpadok közé”: Pedro de Arce *La comedia del sitio Vienáját*. Pár évvel korábban zajlik, és a darab második része a Buda visszavételét előkészítő Esztergom elfoglalásáról szól (*Conquista de Estrigona*). Ezt a királyi pár előtt is előadták Madridban. „Ez a színpadon és a heti- vagy külön kiadott rölapok híradóiban is különös hangsúlyt kapott, s minden bizonynal az Ibér-félszigeti recepciót megkönnyítette a reconquista közös történelmi élménye, amely miatt a visszafoglalást mélyebben ismerte, mint mások, ahol a harc ideológiai és/vagy keresztesjellegű tapasztalata hiányzott.” Az esemény iránti érdeklődést jól mutatja, hogy a darabot 1684-ben kiadták Madridban és Lisszabonban is (pedig ez nem az ibériai perszónálunió kora). A darabot dicsérő prólógus allegorikus szereplői Spanyolország, Németország, Róma, Konstantinápoly, a Fama és a Zene. Számunkra pikáns fűszerezését adja a darabnak, hogy a szereplők között két „árulót” is találunk: Thököly Imrét (El Conde Emerico Tequeli) és Zrínyit (valószínűleg Pétert: El Conde de Serin). Mintegy ennek folytatásaként Rákóczi István röviden kitér Francisco Bances Candamo (1662–1704) már ismert *La restauración de Budajára* (Buda visszavétele). Majd egy 1717-ben, Coimbrában kiadott színdarabot ismertet (a kézírata is megtalálható a Portugál Nemzeti Könyvtárban): Brás Luís de Abreu (1692–1756) *Águilas, hijas del Sol que buelan sobre la Luna* (A Nap fiai, a Sasok, akik a Hold fölé szállnak) című „törökös operáját”. (Nem igazi opera, inkább csak átmenet a zenés színház felé. Sajnos a kottaanyagot egyelőre nem ismerjük.)

Talán még ennél is figyelemreméltóbb az a furcsa portugál irodalmi lelkesedés, amely Mária Terézia körül csap fel a 18. században. Ennek egy különleges irodalmi manifesztációját foglalja össze a *Mária Terézia kultusza – portugál barokk képversek tanúsága szerint* című tanulmány. Habár az osztrák örökösödési háborúból Portugália kimaradt, Nagy Britannia hagyományos és szükségszerű szövetségeseiként a portugál propaganda a Habsburg-törökvéket támogatta. Így aztán Mária Teréziát nemcsak híradások, hanem irodalmi művek, többek között képversek is felmagasztalták. Ezek közül mutat be párat a tanulmány, miközben újból kitér a portugál–magyar kapcsolatok I. Alfonzra nyúló eredetmítoszára, ugyanis a portugál tudósítások össze is kapcsolják a magyar királyi eredetet a „felséges magyar királynő asszony” hadisíkéreivel.

A Betűk Atyjától a digitális evangéliumig: Isten szava nyungwe nyelven című tanulmány fókuszában a jezsuita Czimmermann István (1849–1894) áll, akinek úttörő munkássága a mai Mozambik és Malawi területén, a Zambézi alsó folyásánál élő nyungwe etnikum írásbeliségének az alapjait

teremtette meg. Czimmermann egy Biblia-parafrazist írt nyungwe nyelven, vagyis bibliai történetek füzérét, perikópa-szövegyűjteményt, amelyekben ünnepnap igeversek is találhatók. Ezt Lisszabonban ki is adták 1890-ben: *Biblia sagrada ia testamento iakare na ipsa*. A tanulmány komikusnak tűnő nyelvfilozófiai problémákat is feszeget, hiszen olyan nyelvről van szó, amely teljesen híján van a metafizikai, teológiai-politikai fogalmaknak. Egyáltalán lefordíthatók-e, vagy ha igen, hogyan az „Isten”, vagy „Atya” szavak?

Ennek a témának a folytatása a jezsuita Menyhárh Lászlóról (1849–1897) szóló tanulmány: *Folyamatosság és örökség: magyar páterek Boroma/Zumbo missziókban: Menyhárh László S. J.* A tudós „hitküldért” egy mezőgazdasági farm vezetésével bízták meg Felső Zambéziában. Rákóczi István Menyhárh egy különnyomatát vizsgálja, amely a jezsuita botanikai gyűjtéseinek módszerét és elméletét foglalja össze röviden. Menyhárh egy 215 tárgyból álló néprajzi gyűjteményt is összeállított az 1894-ben Portóban rendezett Portugál Szigetek és Gyarmatok kiállításra. Több levelét is kiadták, amelyekben az afrikai törzsek királyainak rabszolgakereskedelmét is ostorozza. Ahogy Czimmermann, úgy Menyhárh is a Zambézi mellett halt meg. A tanulmány írója szerint érdemes lenne felkutatni és gondolni a két kalocsai jezsuita sírját Zumbo romos temploma közelében. (Rákóczi István kérése azóta meghallgattott. Sajgó Szabolcs SJ vezetésével megtalálták a sírokat és a két misszionáriusról dokumentumfilm is készült a *Szabadság vára – Magyarok a Zambézi misszióban* címen, amelyet 2024-ben mutattak be.)

Egy 1945. januári dokumentum elemzése már nagyon közel áll hozzánk időben. A jegyzőkönyv egy tanúvallomás, amelyet Rákóczi István a holokausz 70. emlékévében tart fel. A jegyzőkönyvből egy pár másodpercenyi történet bontakozik ki. Az egész olyan rövid idő alatt zajlik le, hogy szinte állóképpé merevedik előttünk. A képen a portugál követség autóját látjuk és egy bőrkabátos nyilast, aki revolverét előrántva lelövi egy kapualjban a menekülő, Fürst nevű férfit. A tanulmány olyan, mint egy rendőrségi nyomozás, amely ezt a pár másodpercenyi kimerevített történetet igyekszik rekonstruálni és megérteni. Címe: *A portugál követségi kocsi – széljegyzetek egy dokumentumhoz.*

Az utolsó magyar vonatkozású tanulmány Kordás Ferenc brazil vonatkozású kéziratos hagyatékával foglalkozik.

A többi tanulmány is hasonló kultúrtörténeti érdekességeket tartogat főleg a portugál és spanyol kora újkor időszakából, amely egybeesik az egzotikus gyarmatbirodalmi ambíciókkal is. Magyarországról nézve a 16–17. századi Fülöp-szigetek, Indonézia, Goa és Mozambik mesebeli, valószerűtlenül távoli földek, amelyeknek politikai és kultúrpolitikai csatározásai megannyi érdekes színfoltok és szintörések a könyv lapjainak kaleidoszkópjában. Az *Áttérés és identitás a zsidó-keresztény convivencia idején* című írás X. Bölcs Alfonz (1221–1284) kasztíliai trubadúrkirály egy vallási himnuszát elemzi a zsidó-keresztény együttélés perspektívájából. A szövegnek azon rétegeit kívánja felfejteni, amelyek a mai olvasó számára már nem evidensek, de a 13. században a kortárs olvasók számára maguktól érthetők voltak. Függelékben a vers magyar fordítása is olvasható.

Ha forgatunk egyet a kaleidoszkópon, a modernkori missziós stratégiák közé csöppenünk Brazíliában: *Az indián pajé, a jezsuita atya, a protestáns lekipásztor és az evangéliumi prédikátor*. A pajé olyan indián szellemi tekintély, törzsközi vándorprédikátor, a nyelv fegyverét mesterien használó vezető, akinek tudása a jezsuita misszionárius számára is követendő példa. A tanulmányon belül további érdekes részeket találhatók a Zrínyi Miklós által is idézett „Brazília mint menedék” toposzról, a Brazíliában egykor használt közvetítő nyelv természetéről, vagy az úrvacsora helyi eszközei körül felcsapó teológiai vitákról: „vajon a manioka lisztből készült pogácsa és a nyállal erjesztett *caxaxi* tekinthető-e egyáltalán az Úr Jézus testének és vérének.”

Ha megdöntjük a kaleidoszkópot, visszacsúszunk a 15. század végére, és Kolumbusznak az élete vége felé írt könyvéről, a *Libro de las Profecías*ról szóló tanulmányban merülhetünk el. Fanyar aktualitását adja a szövegnek a Kolumbusz körül fellobbanó ikonoklaszta örvongés az újvilági emlékezetpolitikában: *Régi és új kommentárok a Proféciák könyvéhez.*

Nagyjából ugyanezt a korszakot dolgozza fel a Magellánról szóló tanulmány (1521: *Magellán a köbön*), valamint a portugál gyarmatosítással foglalkozó három írás is. Az egyik Portugália ceutai kalandjáról szól (*Portugália első gyarmatbirodalma Európa ege alatt*), a másik *Portugália és gyarmatainak interaktív története*, valamint a *Magángyarmatosítók Mozambik portugál múltjában*. Ezekhez képest a portugál nemzeti költővel foglalkozó cikk sorait már szinte otthonosan rója a magyar olvasó. Különösen az Ady *Istenes verseivel* vont párhuzam miatt. A *Camões és a teopoézis* a következő kérdéseket feszegeti: Mi készítette egyáltalán a költőt arra, hogy teológiai kérdések felé forduljon? Mikor tette ezt és milyen cél vezethette?

Összegzőképp bátran kijelenthető, hogy a kötet kiválóan példázza a horatiusi *dulce et utile* eszményét. Ugyanakkor a recenziens kötelessége, hogy a könyv árnyoldalaira is rámutasson. Tehát szomorú szívvel két kritikai megjegyzéssel kell élnem. Az egyik, hogy talán szemléletesebbek lettek volna a tanulmányok, ha több illusztrációt közölnek, hiszen sokszor ikonográfiai kérdésfelvetésekkel találkozunk. A másik pedig, egy inkább az olvasószerveztőt elmarasztaló kritika, hogy nagyon sok a – néha már zavarba ejtő – elütés nemcsak a szövegben, hanem a címekben is. Azonban ezek csak apró karcok a fényezésen, mert az egzotikumra éhes kíváncsi olvasó éppúgy, mint a történész–irodalomtörténész és az iberisztikára specializálódott szaktörténész is élvezettel és haszonnal fogja forgatni a kötetet. Ha pedig még ezekkel a tanulmányokkal sem lehet megszólítani a nagyközönséget, akkor tényleg csak a TikTok-posztok maradnak I. Alfonz síremlékéről, Janiról a janicsárról, a ledöntött Kolumbusz szobrokról és a vérbe fagyott Fürstről.

MOLNÁR DÁVID

A világ és Magyarország, ahogy a bécsi Magyar Hirmondó szerkesztői látták, válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Zvara Edina, Budapest, MTA KIK, Kossuth Kiadó, 2025.

Zvara Edina sokrétű könyvészeti és művelődéstörténeti munkásságának egyik fontos fejezete Görög Demeter író, szerkesztő, könyvgyűjtő életművének feldolgozása. Monográfiájában (*Egy tudós hazafi Bécsben, Görög Demeter és könyvtára*, Bp., OSZK, 2016), a szerző teljes életművét feldolgozza, bibliotékájának nevezetes kézirateit pedig *Görög Demeter könyvtárának kéziratei Bárány Péter; Batsányi János, Kis János, Révai Miklós, Trenk Frigyes és Verseghy Ferenc írásai* című tanulmányában ismerteti (= *Könyvek magántulajdonban, 1770–1820*, szerk. Dóbék Ágnes, Bp., Reciti, 2020, 140–169.), majd kiadta Bárány Péter *Kisdéd Lélektudomány* (Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2025) című művének eddig lappangó kéziratát kritikai kiadásban. Legutóbb a korai hazai sajtótörténet legnevezetesebb folyóiratának, a rendkívül sikeres bécsi *Magyar Hirmondó*-nak imponálóan gazdag szöveg- és képválogatását jelentette meg az MTA Könyvtár és a Kossuth Kiadó, Zvara Edina gondozásában. A terjedelmes és (ténylegesen) súlyos szöveggyűjtemény a 2025-ös könyvkiadás egyik reprezentatív darabja, amelyet örömmel látnánk a 2026-os tavaszi könyvvásár idején a díjazottak között.

A felvilágosodás korának legsikeresebb lapja, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789-ben indult, és ezen a néven 1791-ig jelent meg. Akkor a folyóirat nevet változtatott, és *Magyar Hirmondó* címen adták ki, 1792-től 1803-ig. A folyóirat nem keverendő és nem is kapcsolható össze a korábban Pozsonyban kiadott *Magyar Hirmondó*-val, amelynek történetét Kókay György dolgozta fel (*Magyar Hirmondó, Az első magyar nyelvű újság*, Budapest, Gondolat, 1981.)

Görög Demeter, első életrajza már röviddel halála után megjelent Márton József tollából, aki „32 esztendei szoros esmeretség” után írta le mindazt, amit közvetlen forrásokból barátjáról tudott. Munkájára támaszkodva később még több tanulmány, sajtótörténeti dolgozat jelent meg, azonban megbízható forrásokhoz csak Zvara Edina jutott, amikor a Klebelsberg Ösztöndíj jóvoltából az Es-

terházy-Privatstiftung engedélyével Kismartonban kutathatott. Zvara Edinának olyan gazdag anyagot sikerült feltárnia, ami módosította eredeti tervét, amely csak Görög Demeter könyvgyűjteményére és a folyóirathoz köthető kéziratokra koncentrált volna, és megírta a „bécsi tudós hazafi” mindeddig legteljesebb életrajzát is.

Görög Demeter Hajdúdorogon született, családja Erdélyből származik, a család eredetéről több variáció is ismeretes, lehetséges, hogy konstantinápolyi örmények voltak, de felmerült az orosz eredet lehetősége is. Görög tanulmányait Debrecenben, Ungváron, Nagyváradon, Budán, majd a bécsi egyetemen végezte. Görög 1780-ban került Bécsbe, a birodalom szellemileg kulturális szempontból is kiemelkedően fontos városába, és ott élt 1833-ban bekövetkezett haláláig. A tehetséges és szorgalmas Görög Demeter, aki a nevelés, a hírlapszerkesztés, a tudós munka, a tudományszervezés területén is sikeresen tevékenykedett, a folyóiratszerkesztés területén ért el a mai napig követendő eredményeket. Miután a pozsonyi *Magyar Hirmondó* megszűnt, a bécsi hírlapkezdemények, Szacs vay Sándor *Magyar Kurírja* (1786–1793/1834) és Pánczél Dániel *Bécsi Magyar Mercuriusa* (1793–1798) sikertelenek és viszonylag rövid életűek voltak, maradandónak csak az 1789-ben megindított *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, majd a bécsi *Magyar Hirmondó* néven ismertté vált hírlapot tekinthetjük. Görögnek sikerült olyan szerkesztőtársat találnia Kerekes Sámuel (1760–1800) személyében, akivel teljes mértékben kiegészítették egymást, közös szerkesztői munkájuk a 20. század hírlapszerkesztőinek is például szolgálhat. Kerekes korai halála után a lappal már régi kapcsolatban álló Márton József vette át a társszerkesztői feladatokat, és ő volt az, aki Görög halála után megírta a lap alapítójának első életrajzát. A bécsi *Magyar Hirmondó* sokrétű tájékozottsága tudós munkatársainak és külföldi lapok folyamatos nyomon követésének köszönhető. A jól megszervezett levelező hálózat szállította a „két magyar hazában”, a Magyar Királyságban és Erdélyben élők által elérhető híreket, amelyeket a bécsi szerkesztők stilizáltak, módosítottak, alakítottak át megjelenésre méltóvá. A lap nevezetes tudósítói közé tartozott Hajnóczy József, Péteri Takáts József, Sándorffi József, Kömlei János. Görög megjelentetésekkel, fordítások támogatásával, reklámmal, könyvek beszerzésével támogatta Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Kis János tevékenységét. A *Magyar Hirmondó* előkelő támogatói közül kiemelkedik Széchényi Ferenc, Festetics György, Lipszky János. A szerkesztői zsenialitás bizonyítéka, hogy Görög, Kerekes és Márton elindította a *Magyar Átlás* című térképsorozatot (1802–1811), amelynek célja volt „magyar nyelven adni ki a térképeket, magyar művészek, magyar rézmetszők munkáját örökíteni meg [...] magyar ifjakat képezni ki Bécsben”. Az aprólékos munkával elkészített térképek létrehozására Bécsben, az Esterházy-palotában Görög egy térképészeti intézetet alapított, a vármegyei térképeket a lap előfizetői ingyen megkapták, a külső érdeklődők 20 krajcárért megvásárolhatták. A térképészeti munkát Esterházy Miklós herceg messzemenőleg támogatta. A sikeres vállalkozás, mivel a metszetek még hosszú ideig fennmaradtak, Görög halála után is tovább élt és némi javítással még 1848-ben is újra nyomtatták őket, akkor már az eredeti szerzők nevének feltüntetése nélkül.

Zvara Edina szövegválogatásának első fejezetéből a szerkesztői és terjesztői munka minden apró részletét megismerhetjük, az idézett szövegrészek az újságírás profizmusáról tanúskodnak. A kötet felépítése nem kronologikus, hanem tematizálásában követi a Kókay György felállított tartalmi rendszerezést: a cikkeket négy nagy egységben, ezeken belül pedig időrendben sorakoztatja. A tematikai egységek a következők: 1. A hírlappal kapcsolatos tudósítások és közlemények, 2. Hazai tudósítások, 3. Külföldi tudósítások, 4. Irodalom, művelődés, tudomány, művészet, szórakozás. A kiválasztott szövegek ismeretterjesztők és szórakoztatók, kétszáz év távolából is felülmúlják a mai magazinokat. A tizennégy évig fennálló folyóirat végigolvasása, a mai olvasó számára is érdekes cikkrészek kiválasztása, érdeklődést felkeltő címekkel ellátása hatalmas munkát követelt a kiadvány szerkesztőjétől. Zvara Edina nemcsak mint könyvtörténész tudós, hanem mint az olvasói igények biztos kezű felismerője végezte el ezt a feladatot. A bécsi szerkesztők nem csupán szövegekkel, hanem színes illusztrációkkal is élénkítették folyóiratukat, a kiváló metszeteket Zvara Edina

pontosan azonosította, és kutatásainak eredményeként kiderült, az összes, Görögék által felhasznált illusztráció teljességében egyetlen egy könyvtárban sem található meg. Ezért is különösen fontos a folyóirat valamennyi, itt-ott fellelhető példányának megőrzése, és még inkább hangsúlyozandó, hogy a mostani kötet a képek összegyűjtésével és azonosításával művelődéstörténeti ritkaságnak számít.

Zvara Edina előszava tömör és csak a legszükségesebb ismeretekre szorítkozik, annál gazdagabb a mutatók közreadása. A kötet a szerkesztő által adott címszavakkal indul, minden egyes – legyen az bármilyen rövidke – közlemény kapott egy figyelemfelkeltő címet. A kötet végén a rövidítések után a közleményekben idézett irodalom felsorolása található. A Zvara Edina által felhasznált szakirodalom jegyzéke széles körű, nagy tájékozottságot bizonyító kutatómunkáról tanúskodik. Az annotált szemlényévmutató, valamint a korabeli és mai földrajzi azonosítást is megadó helynévmutatóban szintén nem találni kivetnivalót, és mindez teljes szinkronitást mutat az 1418 lábjegyzettel is. Az idegen és régi magyar szavak jegyzéke ugyancsak megtalálható a megfelelő lábjegyzetben is, tehát a hatalmas kötetet nem kell felesleges utalók keresésével lapozgatni. A képek jegyzéke példaképe a filológiai precizitásnak, valamennyi illusztráció jelenleg érvényes lelőhelye, leltári száma is megtalálható. A képjegyzéket egy különleges összeállítás zárja, valamennyi képről megtudható, hogy a folyóirat megjelenésének sok éve alatt melyik évfolyamban, melyik számban, milyen dátummal jelentek meg.

Az olvasmányként, művelődéstörténeti forrásként is egyedülálló kötet arról tanúskodik, hogy Zvara Edina a filológusi középnemzedék példamutató képviselője, akinek munkája több tudományág művelőinek dicséretét megérdemli.

Hivatkozott irodalom

- KÓKAY György, *Magyar Hirmondó, Az első magyar nyelvű újság*, Bp., Gondolat, 1981.
 ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben, Görög Demeter és könyvtára*, Bp., OSZK, 2016.
 ZVARA Edina, *Görög Demeter könyvtárának kéziratai Bárany Péter, Batsányi János, Kis János, Révai Miklós, Trenk Frigyes és Verseghy Ferenc írásai = Könyvek magántulajdonban, 1770–1820*, szerk. Dóbké Agnes, Bp., Reciti, 2020, 140–169.
 ZVARA Edina, Bárany Péter *Kisdéd Lélektudomány*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2025.

NÉMETH S. KATALIN

SZÁMUNK SZERZŐI

CSORBA DÁVID, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei Debreceni Református Kollégium Múzeuma, *csdavid75@gmail.com*

KISDI KLÁRA, HUN-REN–MNMKK OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport, *kisdi.klara@gmail.com*

MOLNÁR DÁVID, Tokaj-Hegyalja Egyetem, tudományos főmunkatárs, Speculum kutatócsoport, *david.molnar@gmail.com*. ORCID: 0000-0002-3825-2030

MONOK ISTVÁN, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Speculum Kutatócsoport vezetője, *monok.istvan@konyvtar.mta.hu*

NÉMETH S. KATALIN, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Intézet, ny. tudományos főmunkatárs, *katalinnemeth@hotmail.com*

OLÁH RÓBERT, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, *lapislydius@gmail.com*

SZIGETI MOLNÁR DÁVID, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara Magyar Irodalmi Tanszék, *davidmolnar@hung.u-szeged.hu*. ORCID: 0000-0002-2398-4984

SZOVÁK MÁRTON, MNMKK Országos Széchényi Könyvtár, *szovak.marton@oszk.hu*

VARGYAS ZSÓFIA, Szépművészeti Múzeum, *vargyas.zsafia@gmail.com*

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA, MNMKK Országos Széchényi Könyvtár, *vasnelli@gmail.com*

A kiadásért felel Balogh Balázs főigazgató
HU ISSN 0025–0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Hudecz Andrea
Nyomda: Prime Rate Zrt.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter